

H. BOROS Vilma

SZÉCHENYI ISTVÁN
HÁTRAHAGYOTT IRATAINAK TÖRTÉNETE

(Az Akadémiai Könyvtár gyűjteményének ismertetésével)

BUDAPEST, 1967

H. BOROS Vilma

SZÉCHENYI ISTVÁN
HÁTRAHAGYOTT IRATAINAK TÖRTÉNETE

(Az Akadémiai Könyvtár gyűjteményének ismertetésével)

BUDAPEST, 1967

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Igazgató:
dr. Rózsa György

Lektorálta:

BARTA István

a történettudományok doktora

SPIRA György

a történettudományok kandidátusa

BOROS Vilma, H[aranginé]

Széchenyi István hátrahagyott iratainak története.

Bp. 1967. 59 p. 10 t. 24 cm.

[A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának
Közleményei. — Publicationes Bibliothecae Academiae
Scientiarum Hungaricae. 54.]

Angol kiv.

ETO 091.5 Széchenyi I.: 027.2(439.151)MTA

Széchenyi István iratainak nagy része a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában van, és pedig legértékesebb és legfontosabb része: csaknem minden művének kézirata többféle változatban, naplói és jegyzetkönyvei majdnem mind, rengeteg jegyzete és egyéb iratai, sokféle levelezése. Széchenyi — mint Tasner Antal írja: „»a kézirataim« szó alatt nemcsak saját kéziratait értette, hanem széles értelemben a birtokában volt minden irományokat, íráscsomókat”.¹

Maga Széchenyi, mikor írásait Döblingben összegyűjti és újrarendezi, azt kéri Tasner Antaltól, hogy mindent küldjön fel hozzá Pestről, „minek formája könyv, betű, papiros, kép”.² Mikor tehát Széchenyi iratainak történetéről szólnak, ezt a kifejezést ebben a tágabb értelemben használjuk.

Az iratok legnagyobb része Széchenyi közéleti munkássága folyamán gyűlt össze, és pedig elsősorban azokra az intézményekre vonatkozóan, melyek létrehozásában vagy fellendítésében tevékenyen részt vett.

Széchenyi, mielőtt valamihez fogott volna, előbb széleskörű tájékozódást végzett, és lehetőleg egybegyűjtött minden fontos adatot, tudnivalót a már megvalósult hasonló intézményekről, alkotásokról.

Ismert dolog, hogy mielőtt a Lánchíd építésének előkészítését megkezdte, Andrássy Györggyel Angliába utazott — az akkor iparilag legfejlettebb országba —, hogy a helyszínen vizsgálja a már felépült hidakat, beszéljen az építő mérnökökkel s mindazokkal a legkiválóbb szakemberekkel, akiknek véleményét, tanácsát feltétlenül szükségesnek tartotta ily óriási vállalkozás elindítására. Sajnos, éppen a hidra vonatkozó sok, általa gyűjtött dokumentum elpusztult — mint majd később látni fogjuk³ —, de még így is elég sok megmaradt.

Ugyanígy látjuk, hogy az első pesti gőzmalom megvalósítása előtt beszerzi a bécsi, müncheni, bozeni, zürichi, frauenfeldi stb. malmok adatait, prospektusait és zárszámadásait. A *Jelenkor*-ban megjelent felhívására jelentkezett — az akkor még Ausztriához tartozó Milanóban állomásozó — Mészáros Lázár (a későbbi 48-as hadügyminiszter), és Széchenyihez intézett levelében felhívja figyelmét a közelében: Melegnanóban működő malomra, és oly értékes adatokat közöl vele, hogy Széchenyi vá-

¹Tasner Antal végrendelete. Kiadta TASNER GÉZA: Széchenyi szellemi hagyatéka és Tasner Antal végrendelete. Emlékirat. 1876. 85—95. l.

²Széchenyi levele Tasner Antalhoz, Döbling, 1857. nov. 1. — Kiadta MAJLÁTH BÉLA: Széchenyi Levelei. III. köt. 651. l. (A továbbiakban: Lev.)

³VISZOTA GYULA: A Széchenyi-híd története az 1836: XXVI. tc. megalkotásáig. Bp., 1935. — Az iratok pusztulásáról lásd a jelen tanulmány 34 l.

laszleveleinek egyikében azt írja, hogy nélküle ez az első gőzmalom, mely-lyel nálunk az ipari átalakulás elkezdődött, nem jöhetett volna létre.⁴

Az egyes intézményeknek később megvannak a maguk iratai, jegyző-könyvei, levelezésük. Ez a levelezés azonban nagyon bonyolult. Mert Szé-chenyi, egészen addig, míg a Közlekedési Bizottságot nem szervezték meg számára, nem volt több, mint magánember, s minden művét, alkotását így kezdeményezi, így viszi véghez, anélkül hogy bárhol is vezetővé lenne.

Mint magánember kezdett levelezni és tárgyalni a malom ügyében Fehér Vilmossal, a fent említett melegnanói malom műszaki vezetőjével. Sikerült is őt megnyernie a Pesti József hengermalom vezetőjéül, igaz-gatójául. A továbbiakban ezután Fehr Vilmos ír leveleket a malom nevén-ben Széchenyihez. Széchenyi maradt azonban továbbra is a malom gond-jainak hordozója, ahogy ez naplójából és a fennmaradt iratokból kitűnik. Így pl. megmaradt a Malomrésztársaság első, nagyon fontos közgyű-lésére írt beszéde és a Fehr Vilmos számára is sajátkezűleg fogalmazott beszéd, mellette Fehr másolata, „Malombeszéd” címen összetűzve együtt mind a három irat.⁵

Még érdekesebb és szövevényesebb a Lánchíd építésére vonatkozó gazdag irattár.

A híd körül Széchenyi éveken át csak magánlevelezést folytatott. A híd ügye akkor öltött határozottabb formát, mikor 1832. december 10-én, Széchenyi szállásán a Híd-Egyesület megalakult. (Kitűnő elnöke, Stainlein Ede,⁶ Széchenyi híve és barátja lett.) Ez ünnepélyes pillanatról jegyzőkönyvet vettek fel: „A' Buda 's Pest közti hídnak építését hazafias érzéssel megpendítették” szöveggel, s minden jelenlevő aláírta. E lapot kék tafota selyemre felragasztva, kis fahengerre göngyöltve, fényezett fa-dobozba helyeztette Széchenyi, s így őrizte. Ma is megvan az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában.⁷

A Híd-Egyesület — melynek Széchenyi csak titkári tisztjét, vagyis *munkáját* vállalta — a híd ügyét az Országgyűlésen és Pest városánál in-dította el. Széchenyi mint főrend, az Országgyűlésnek, mint pesti választott polgár, a pesti polgárság képviselői testületének is tagja volt. Az em-lített testületek országos küldöttséget, illetve hídbizottságot küldenek ki — Széchenyi mindegyiknek tagja. Ezenkívül mint magánember is tárgyal és levelez egyesekkel, Pesten és Pozsonyban, főképpen József nádorral, a híd ügyének hatalmas pártfogójával. A hídról szóló törvénycikk (1836. XXVI. tc.) megalkotásáig négy év telik el, s ennek az időnek több irány-ban folyó küzdelmeit a Széchenyi hagyatékában megmaradt változatos és

⁴VISZOTA GYULA: Széchenyi és a pesti hengermalom. Bp., 1910. — Széchenyi hozta ide a malomhoz Svájcból Ganz Ábrahámot, az egykori „Ganz-gyár” alapítóját.

⁵MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény. A pesti József hengermalom iratai közt. — Széchenyi István hagyatéka hatalmas és szerteágazó. A rendezés során eddig csak a fontosabb csoportok kialakítása történt meg, a végleges jelzettel való jelölés a feldolgozó munka későbbi szakaszában válik majd lehetségessé. Ezért a tanulmányban az MTAK Kézirattár Széchenyi Gyűjteményében őrzött dokumentumok idézésénél csak magára a Gyűjteményre utalhatunk.

⁶Stainlein Saalmenstein Eduard báró Széchenyihez ez időben írt hosszú levelének másolatát elküldte Bartal Györgynek, s az ő hagyatékában megmaradt (MTAK Kézirat-tár, Ms 5066/120). Ebből kitűnik, hogy Bajorországban jelentős politikai szerepet ját-szott, mielőtt hazánkban letelepedett és itt indigenátust szerzett.

⁷Másodpéldánya üveg alatt, bekeretezve volt a Széchenyi Múzeumban. Jegyzőkönyv formában is megvan, a Híd iratai közt, a Széchenyi Múzeum 1300. sz. kötegében.

sokféle irat nélkül nem ismerhettük volna meg. És csupán ezekből látható az a csüggedést nem ismerő, fáradhatatlan és leleményes küzdelem, amelyet Széchenyi a híd megvalósításáért folytatott.⁸

A hídra vonatkozó iratok ma 6 fólió méretű hatalmas dobozt töltenek meg az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában.⁹ A híd tervrajzai azonban, minthogy azokat a Helytartótanácsához kellett beadni, az Országos Levéltárban vannak. A híd ügyében küldött levelek egy részét másolati könyvbe összegyűjtve is megtaláljuk. Sokszor azonban Széchenyi levélfogalmazványai maradtak meg az irattár számára. Így látjuk, hogy Széchenyi leveleit maga fogalmazta, és pedig minden nyelven: magyarul, németül, franciául és angolul egyaránt. Csak jelentéktelen, hivatalos levelek egy részét írták alkalmazottai.

Levelezőkönyv többféle tárgyról maradt fent, részint az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában, részint az Országos Levéltárban.

Az ilyen módon összegyűjtött iratok, levelek, jegyzetek mellett találunk természetszerűleg — a többszöri szétszóródás ellenére is — tervrajzokat, térképeket, menetrendeket, hirdetményeket, egykorú újságokat és más nyomtatványokat is.

E most elmondott pár adat mutatja, miképpen jött létre ez az irattár, és milyen fontos dokumentumokat tartalmaz, nemcsak Széchenyi életére és működésére, hanem az egész reformkorszak történetére, társadalmi, állami életére, intézményeire vonatkozóan is.

⁸VISZOTA GYULA: A Széchenyi-híd története az 1836: XXVI. tc. megalkotásáig. Bp., 1935.

⁹MTAK Kézirattár Széchenyi Gyűjtemény, a Híd iratai.

I. AZ IRATOK TÖRTÉNETE SZÉCHENYI ISTVÁN ÉLETÉBEN

A munka közben ilyen módon összegyűlt összes iratot 1833-tól haláláig Széchenyi titkára, legbensőbb munkatársa és meghittje: Tasner Antal¹⁰ tartotta számon. De Széchenyi maga is, nemcsak Döblingben, hanem korábban is, többször rendezte s bámulatosan fejben tartotta az iratokat, s ha Pozsonyban, az országgyűlésen időzött, vagy Bécsben járt, levélben kérte titkárától hol ezt, hol azt az írást vagy levelezőkönyvet, amelyre éppen szüksége volt.¹¹

Tasner Antal lesz az egymás után megvalósuló intézmények titkára, vagyis ügyeik intézője: a Nemzeti Casino, Lóverseny Egyesület, s az ebből kinövő Gazdasági Egyesület, Lánchíd, Alagút, Tisza-szabályozás ügyei az ő kezébe futottak össze. Őt mindenütt Széchenyi alteregójának tekintették.¹²

Mint a későbbiekből kitűnik, Széchenyi és Tasner Antal halála után soha többé nem tudta senki áttekinteni a hagyatékban maradt rengeteg iratot. Így érthető, hogy mikor Széchenyi fontos irományai megőrzéséről gondoskodni akart, Tasner Antalra bízta, s végrendeletében órá hagyta iratait. Ebbe beletartoztak művei és naplói a kiadási joggal együtt. Ezzel Széchenyi nem terhet akart titkárára róni, hanem éppen ellenkezőleg: sok évtizedes áldozatos és odaadó munkáját kívánta jutalmazni. Azt remélte, hogy művei és egyéb iratai kiadásából Tasner Antal szép jövedelemhez jut, és családja megélhetésén is könnyít.

Széchenyi érvényes végrendelete 1833-ban kelt.¹³ Ehhez 1841-ben hozzáfűzött Codicillus a döntő fontosságú az iratokra nézve:

„Az érintett pontokhoz még ezeket csatolom:

1-ször. Hogy Tasner Antal titkáromnak jussanak minden könyveim, naplóim, kézirataim, jegyzékeim, és ő azokkal belátása és szabad akarátja

¹⁰Tasner Antal (1808—1861). Hason nevű atyja a várpalotai Zichy-uradalom gazdaságának intézője volt, nemesember.

¹¹Így pl. 1843. dec. 15-i levelében. (Lev. III. k. 207. l.) — Iratait maga rendezi: Napló, 1843. dec. 15. bejegyzés.

¹²KOVÁCS LAJOS: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846—1848. Bp., 1889. I. k. 17—22. l.

¹³Széchenyi végrendelete az OL-ban, a Széchenyi családi levéltárban van: Törzslevéltár. I. köt. 3. sz.: Testamentariae dispositiones közt: 12. I. 1—2. — Másolata Tasner Antal írásával: MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény. — Teljes szövegét kiadta: BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. Bp., 1943. 167—170. l. — Részben és először TÖRÖK JÁNOS adta ki: Gr. Széchenyi István végrendeletének fő pontjai (a II. kiadásban „néhány pontjai” címmel). Először a Magyar Sajtó 1860. 110. számában, majd külön füzetben. — A végrendelet Codicillusát kiadta TASNER GÉZA: I. m. 51. l.

szerint tegyen, meglévén nemes érzéséről és tiszta lelkéről annyira győződve, mikép semmi hatalom által nem fogja magát kényszeríttetni hagyni, hogy irományaim olly részét is köztudomásra adja, melly valakit compromittálhatna, de azt lángoknak adandja át.”

Széchenyiben ez az elhatározás lassan érlelődött meg. A folyamatot nyomon kísérhetjük, ha Széchenyinek Tasner Antalhoz írt leveleit¹⁴ olvassuk és egybevetjük Széchenyi naplóinak megfelelő részeivel.¹⁵

Széchenyi, mint tudjuk, 1814-től kezdve írt naplót. Jegyzeteit először barátjára, Wesselényi Miklósrakartahagyni. Utóbb politikai nézeteik eltávolították őket egymástól, s Széchenyi végrendeletének erről szóló 20. pontját kitörölte. De mégis tudjuk, mi volt ebben a pontban, Naplójának 1835. május 15-i bejegyzéséből:

„15ten. In meinem alten Testament war dieser Punkt

20ik Wesselényi Miklós Barátomat köszöntöm, s kérem, fogadja el tőlem... s minden írásaimat naplókönyveimmel együtt, mellyeket esze s kedve szerint használjon.”¹⁶

Később az a kívánsága, hogy naplói halála után semmisüljenek meg.

1837. jún. 23-án, betegségében írja Tasner Antalnak,¹⁷ hogy halála esetén vegye magához minden írását és pecsételtesse le a naplóit tartalmazó szekrényt. 1838. márc. 19-én, Cenkről azt kéri Tasnertől, hogy minden naplóját, olvasatlanul, s anélkül, hogy valakinek bepillantást engedne, égesse el. Ugyanakkor Lunkányi Jánosnak¹⁸ írt levelében kéri, hogy jelenleg folyó naplókönyvét is küldje el Tasner Antalnak, és égesse el a többivel együtt, senkinek, még feleségének se engedje meg olvasásukat. — Ugyanakkor — jellemző ez Széchenyi nagy pontosságára és lelkiismeretességére — külön belefoglalja levelébe, hogy némely, a hídra vonatkozó irat nála van, küldje el őket Sina bárónak, nehogy elvesztük zavart okozzon.

1839. ápr. 21-én ismét betegségében ír Tasnernek¹⁹ végakarataira vonatkozóan: „Minden irományaim 's papírjaim Önnek discretiójára maradnak; csak a napló könyveimet, mellyek bagaria bőrbe kötvek 's lakatokkal ellátvák, kívánom elégettetni; és ezt Önnek lelkére kötöm. Tartalmuk egészen érdektelen, 's csak előttem érthető; de emellett még is comporomittálhatna sokakat, — mikép nem kétlem: teljesíteni fogja Ön végső kívánsomat.”

Széchenyinek az a kívánsága, hogy naplói semmisüljenek meg, teljesen érthető. Ahogy munkatársa, Kovács Lajos olyan elevenen leírja,²⁰ közéleti pályája folyamán Széchenyi szenvedélyes kitörésein, haragján óriási akaraterővel uralkodott, s ily érzéseit, csüggedéseit, kétségbeesését napló-

¹⁴Széchenyi levelei Tasner Antalhoz: Pest, 1837. jún. 23.; 1838. márc. 19.; Cenk, 1838. máj. 15. (E három levél eredetije az MTAK Kézirattár Széchenyi Gyűjteményében.) Továbbá: Pest, 1839. ápr. 21.; 1841. jún. 8. Közli: TASNER GÉZA: I. m. 29—32. l.

¹⁵Gróf Széchenyi István naplói 1814—1848. VISZOTA GYULA szerkesztésében a Fontes sorozatban jelentek meg, 6 kötetben, 1925—1939 között. Az elkobzott naplók (1848—1860) KÁROLYI ÁRPÁD szerkesztésében u.o. 1921. (Döblingi Irodalmi hagyaték, I.k.).

¹⁶A továbbiakban írja, hogy ezt a pontot már régebben ki akarta törölni, de mégis meghagyta. Most azonban betegségében, halálával számolva kitörli.

¹⁷Lásd a 14. sz. jegyzetben felsorolt leveleket.

¹⁸Lunkányi (Liebenberger) János, Széchenyi nevelője. Személyével kapcsolatban l. e tanulmány 50. lapját.—Széchenyi levelét 1838. ápr. 9-ről (MTAK Kézirattár Széchenyi Gyűjtemény) közli TASNER GÉZA: I. m. 34. l.

¹⁹Lásd a 14. sz. jegyzetben felsorolt leveleket.

²⁰Lásd KOVÁCS LAJOS: I. m. I. k. 16—21. l.

jának lapjain öntötte ki. A tökéletesedésre irányuló törekvésében kíméletlenül ostromozta és nagyon sokszor igazságtalanul vádolta és ítélte meg önmagát: de éppen így szigorúan ítélte meg másokat is, pillanatnyi dühhellyel nem intézett ügyekért, ügyetlenségeikért naplójában szidja őket, míg az életben majd mindég előzékeny, tapintatos, figyelmes volt irányukban. És leírt gyakran szóbeszédet, pletykákat, kommentár nélkül, átsuhanó gondolatokat, amelyek nem voltak megállapodott véleményei, s csak saját-magának ellenőrzésére vagy megkönnyebbülésére jegyezte le sebtében őket.

De nemcsak ilyesmiket írt le Széchenyi — s ezt Tasner Antal tudta jól —, hanem, 1825-től kezdve elsősorban a napi eseményeket, politikai és egyéb működésének minden mozzanatát. Tasner Géza²¹ találóan foglalja össze: „Hogy naplóját oly nagy pontossággal vezette, ez nemcsak egykori biographicusaira nézve szerencse, de a hazai történelem érdekében és főképp hazafias fáradozásai — nemkülönben az ezekkel kapcsolatban levő események idejének pontos meghatározása végett, még egyszer igen nagy becsű lehet.”

Tasner Antal ismételt kéréseire Széchenyi végül beleegyezett, hogy a naplók megmaradjanak, de azzal a feltétellel, hogy titkára mindent kitoról, ami bárkit politikai vagy magánéletében kompromittálhatna.²² Így köszönhetjük Tasner Antalnak a ma már mindenki által elismerten páratlan értékű naplók megmaradását.²³

Széchenyi rendkívüli bizalmát, melyet idézett leveleiből is láthatunk, mutatja az együttműködésük folyamán Pozsonyban, Bécsben vagy egyéb útjain távol járván hozzá intézett, mintegy hatszáz többi levél is. A naplók monológja mellett ez a dialógus (bár csak felét ismerjük, mert Tasner Antal levelei nem maradtak ránk) a leghűbb tükörkép Széchenyi gondolatairól, benyomásairól, a politikai és egyéb eseményekre vonatkozó véleményéről, végzett munkái legkisebb mozzanatairól, reménykedéseiről, csüggedéseiről.²⁴

Tasner Antal uradalmi gazdatiszt fia volt. Széchenyi bátyja, Pál tanította, mert felismerte kitűnő képességeit, majd családjánál alkalmazta nevelőként. Itt ismerte meg őt jobban Széchenyi, majd még közelebbről angliai útjuk alkalmával, melyen Tasner Andrassy György titkárjaként szintén részt vett. Tasner kiváló nyelvtelenség volt, s ezért az Akadémia Szótárbizottságában dolgozott. Mint fia írja: kilenc nyelven beszélt,²⁵ 1833-ban Széchenyi és Vörösmarty ajánlására²⁶ az Akadémia levelező tagja lett. Minthogy Tasner nem akart Andrassy György mellett maradni, 1833-tól kezdve Széchenyi titkára lett. Erre vonatkozó levelezésük mutatja azt a bizalmat, megértést és tapintatot, mellyel ez az ügy lebonyolódott anélkül,

²¹TASNER GÉZA: I. m. 26. l.

²²TASNER GÉZA: I. m. 28. l.

²³Domanovszky Sándor elnöki megnyitó beszéde a Történelmi Társulat ünnepi ülésén. L. Századok, 1941. 337. l.

²⁴A levelek az OSZK Kézirattárában voltak. Onnan az OL-ba kerültek (Tasner Antal Gyűjtemény) Kiadva: Lev. I—III. köt.

²⁵TASNER GÉZA: I. m. 8. l.

²⁶Ak. Ir. $\frac{\text{ad 110;}}{1833}$ Széchenyi írása.

hogy Andrásy rossz néven vette volna Széchenyitől vagy Tasnertől ezt a lépést, s barátságuk változatlan maradt.²⁷

Tasner Antal jogi pályán indult, ügyvédi vizsgáját is letette 1829-ben, s az 1839—40-i országgyűlésen részt vett a távol levő Zichy László követeként. Nyitva állt volna előtte a közéleti pálya többféle formában is. Ahogy fia írja: „Atyám gyakran említé, hogy ő egészen más pályára készült, és csakis a grófnak rendkívüli személye, végtelen hazaszeretete, irányában tanúsított rokonszenve és nagy kegyessége ígézték le őt annyira és folytak be előbbi szándékának megváltoztatására.”²⁸ — „Nagysádtól vettem a világot — írja Tasner Antal egyik levelében Széchenyinek — és Nagyságod lőn azon erő vagy azon erőnek ereje, ki életemnek irányt ada.”²⁹ Egy Kovács Lajoshoz 1846. máj. 6-án írt levélfogalmazványában³⁰ így ír Széchenyiről: „Széchenyi Istvánt a kristálytisztá hazafi szándék mellett ildomos eljárás, fáradhatatlan munkásság t. i. »az« imádott haza megmentésének és feldicsőítésének s főkép a nagy czélnek semmi által magát eljlesztteni vagy elkedvetleníteni nem hagyó állhatatosság, kimondhatatlan önmegtagadással mindent alárendelni tudás teszük az én ítéletem szerint a siker emberévé és a legnagyobb magyarrá.”

Ez a haza iránti önzetlen és odaadó munkálkodás, a kölcsönös bizalom és becsülés volt az alapja Széchenyi és Tasner Antal három évtizeden át zavartalanul folyó és oly gyümölcsöző együttműködésének. Széchenyi minden munkáját megbeszélte Tasnerral, a legkisebb mozzanatokra, politikai eseményekre vonatkozóan is érdekelte őt Tasner véleménye, amint az leveleiből kitűnik. Írásait először neki olvasta fel,³¹ s kéziratait Tasner egészítette ki idézetek, adatok kikeresésével, vagy a sebtiben odavetett fogalmazványokban pótolta a kimaradt fél vagy egész szavakat, kijavította a nyelvtani pontatlanságokat

Bár Tasner Antal csak 1833-ban lett hivatalosan is titkára Széchenyinek, bizalmával már régebben megajándékozta őt. Ez a kapcsolat később igaz, mély barátsággá fejlődött közöttük. Tasner Antal, halála esetére — hiszen nagy beteg volt — egy búcsúnak szánt levelében azt írja: „Nagyméltóságodnak harmincz év óta irántam mutatott megbecsülhetetlen bizalma és kegye büszkévé és boldoggá tett. Nagyméltóságodnak különösen lelki nemesbülesemre nézve, melyet minden földi kincsnél többre becsülök, igen sokkal tartozom. Fogadja érte forró hálámat. Részemről én azon édes öntudattal bírok, hogy Nagyméltóságodnak és egész családjának szellemi és anyagi érdekeit mindig tehetségemhez képest, a legtisztább szándékkal ügyekeztem előmozdítani. — Magammal számot vetve minden perczen készen vagyok utolsó órámra, csak egy aggaszt, t. i. özvegyem és árváim sorsa halálom után. Sem helyzetem, sem időm, sem

²⁷TASNER GÉZA: I. m. közli: Széchenyi levele Tasnerhez 1833. júl. 22. (13—15. l.) 1833. júl. 30. (MTAK Kézirattár Széchenyi Gyűjtemény), Tasner válasza: 1833. aug. 12. (uo.), Széchenyi levele: 1833. aug. 23. (uo.) Széchenyi levele Andrásy Györgynek: Napló 1833. aug. 29.

²⁸TASNER GÉZA: I. m. 10. l.

²⁹1833. aug. 1. — Közli: BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok . . . 177. l.

³⁰MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.

³¹Széchenyi levele Döblingből: 1858. jún. 4. „Ej be szeretném »Bujtárnak« [Széchenyi által alkotott szó, titkár' értelemben] rendszeren elolvasni mindennapi poromat és sáromat, mint egykor!” Lev. III. k. 692. l. (Az utóbbi célzás a Pesti por és sár című művére való utalás!)

ügyességem nem vala gyermekeim jó nevelésén kívül számukra földi javakat gyűjtenem. Ajánlom őket Nagyméltóságod kegyeibe.”³²

Különösen szép képet festenek Tasner Antalról az ajánlólevelek, melyeket Széchenyi idők folyamán adott számára barátainak.

Az első ezek közül egy kiadatlan levél, melyben az akkor még Andrassy György titkárként dolgozó Tasner Antalt Batthyány Gusztávnénak,³³ a londoni követ nejének ajánlja gyermekei mellé nevelőnek, s róla oly magasztaló szavakkal fest képet, amilyenhez hasonlót Széchenyi egész életében nem találunk. Végül tréfásan hozzáteszi, hogy Andrassy egészen biztosan meg fogja őt ölni, hogy *ilyen* titkártól fosztja meg. — (Mint látuk, ez mégis békésen megtörtént.)

Tasner Géza atyjáról írt könyvében³⁴ közöl egy tréfás hangú ajánlólevelet, melyről nem tudta, kinek szól. A levél keltének napján, 1835. júl. 1-én Széchenyi Tasnert Bécsbe küldte, s naplójában bejegyezte: „nahm mein Schreiben an Ottenfels und Puthon mit.” Majláth Béla közölte, a br. Ottenfels, volt konstantinápolyi követhoz szólót,³⁵ a másik tehát Puthon Johann báróhoz, a Dunagőzhajózási Társaság egyik igazgatójához szól, aki Széchenyi figyelmét a dunai hajózásra felhívta. Ebben így jellemzi Tasnert: „Gescheid, bescheiden — sicher wie das Grab —, und das Einfachste edelste Gemüt das ich kenne.” — A legszebb tanúbizonyságot azonban hosszu együttműködésük után tette Széchenyi Tasnerről, egy Sina Simonhoz (György fiához)³⁶ írt levélben, e szavakkal: „Während mehrere Derennien erleichterte — oder um aufrichtiger zu sein, ermögliichte er den geringen Success der meisten meiner »Vaterländischen Bemühungen.«”³⁷

1848 szeptemberében Széchenyi naplójának egyik utolsó bejegyzése arról szól, hogy kétségbeesésében agyon akarta lőni magát, s Tasner tartotta őt vissza.³⁸

1848. szept. 5-én, mikor Széchenyit orvosa, Almási Balogh Pál³⁹ Döblingbe szállította, felesége és gyermekei már nem voltak Pesten, hanem Széchenyi ismételt, sürgető kívánságára, pár nappal előbb Cenkre utaztak.

³²Pest, 1857. febr. — Közli BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok . . . 730. l.

³³MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény. Levelezőkönyvben és Tasner Antal másolatában, jegyzetével. A grófnő válasza is megvan Széchenyi levelezésében: gyermekei még oly kicsinyek, hogy nem ily nevelőre van szükségük.

³⁴TASNER GÉZA: I. m. 22. l. — A levél Tasner Antal másolatában, MTA Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.

³⁵Lev. II. k. 51. l.

³⁶Sina György (1782—1856) a Lánchíd pénzügyeinek vezetője volt. Fia, Sina Simon (1810—1876). Mindketten az Akadémia, és sok más intézmény mecénásai voltak.

³⁷Széchenyi levele, MTA Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény. Közli: TASNER GÉZA: I. m. 39. l. — Tasner azt kérte Széchenyitől, ne küldje el a levelet — melyet előtte felolvasott —, hanem adja neki. Drága kincsként őrizte, senkinek sem mutatta, fia csak igen későn találta meg. — Széchenyi egyik levele Tasnerhez, 1858. júl. 8.: „senki sem járult oly igazi segédkézzel sorsom könnyebbitésére, mint Ön és nőm”. Ugyancsak Döblingből, mikor egy borászati ügyben Tasner az esedékes levelet megfogalmazva küldi el neki (1858. máj. 9.): „Mennyire jólesett lelkemnek Önnek figyelme, nem mondhatom. Könnyek gördültek szemembe a régi jó idöket idézván lelkem elébe, mikor Ön annyiszor »Gondviselés-ként« éberkedett fölöttem . . .” (MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.)

³⁸1848. szept. 4.: „Will mich todtschiessen. — Tasner haltet mich ab!”

³⁹Almási Balogh Pál homeopata orvos (1794—1867).

Így a pesti lakásba, mely az Ullmann házban volt,⁴⁰ sohasem tértek vissza többé. A lakás egy részét bérbe adták, a felesleges bútorokat és egyéb holmit egy „Rumpelkammer”-ben gyűjtve össze. A kamra és az egész lakás kulcsa Tasner Antalnál volt.⁴¹ Az iratokat is gondozza.⁴² 1849-ben, Pest bombázásakor megsérültek és összekeveredtek az írárok, mert az egymásra dőlt állványokból kiborultak. Tasner Antal újra rendezi, összegyűjti, és lakása mellett egy külön szobában őrzi őket.⁴³ Széchenyi, mikor 1856-ban egészsége és munkaképessége helyreállt, szeretné az iratokat Döblingben, magánál összegyűjteni. Így az iratokról, küldésükről, megérkezésükről sok szó esik levelezésükben.⁴⁴ 1858-ban Széchenyi idősebbik fia, Béla lent jár Pesten — a család különben Bécsben vagy Cenken lakik —, kiürítik Tasnerral a „Rumpelkammer”-t s felosztatják a lakást. Az ily módon mindenünnen összeszedett iratokat Tasner Antal fokozatosan Döblingbe küldi.⁴⁵ Itt Széchenyi sokat foglalkozik az iratok átnézésével, rendezésével.

Ez időben valósul meg a Széchenyi nemzetség levéltárának hosszan és kinosan vajdúdó ügye.⁴⁶ Az első családi levéltár még 1808-ban, Sopronban, leégett. A megmaradt, s a később összegyűlt iratokat csak 1833-ban helyezték el újra levéltárban. Széchenyi és bátyjai közt nemcsak a birtokok elosztására vonatkozóan volt sok ellentét és vita, de egy közös családi levéltár alapítása körül is. Széchenyi e vitákban többnyire Pál bátyjával ért egyet Lajos bátyjukkal szemben, de minthogy Lajos a legidősebb, mégis gyakran keresztülviszi akaratát, még közös megállapodásaikkal szemben is. — Így éppen a levéltár épületére vonatkozóan.⁴⁷

A rengeteg huza-vona ellenére, mégis megalakult a közös családi levéltár. Széchenyinek sikerült keresztülvinnie, hogy a levéltárhoz közösen levéltárost is alkalmazzanak, s hogy ez Paur Iván (János)⁴⁸ legyen, Tasner Antalnak gyermekkori jóbarátja, és Széchenyinek nagy tisztelője.

⁴⁰A házat, melyben Széchenyi 1836—1848 között lakott, Ullmann Móric építtette 1834-ben, Hild József tervei szerint (Pesti Szépítő Bizottmány Iratai, № 5900. A Fővárosi Levéltárban. Tervrajzai pedig a Budapest Múzeumban találhatók.) — Később a szomszédos házzal, mely hasonló tervek szerint épült, „Európa-szálló”-vá alakították át. Utóbb a Főkapitányság épülete lett, s a második világháborúban teljesen elpusztult.

⁴¹Lásd Széchenyi leveleit 1857-ből. Lev. III. köt.

⁴²„A bombázás alkalmával össze-vissza zavart irományok közül sokat rendeztem már újra . . .” Tasner Antal levele Széchenyihez, 1857. febr. — Közli BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok . . . 730. l. — „Iratok vannak még a Sétátér melletti házban [ennek helyén ma a Kohó- és Gépipari Minisztérium épülete van] Jungwirth kezei közt és a Szalay-féle házban [ezt Széchenyi 1841-ben vette özv. Szalaynéától].”

⁴³Tasner Antal levele 1857. febr. 8. „. . . a naplók és irományok, melyeket rám méltóztatott bízni, itt Pesten szállásom mellett egy külön szobában vannak eltéve, és pedig némely egyéb fontos iratokkal együtt, a naplók vasládában, a többi irományok pedig a két sárga és kétféjér almáriomban, melyek kulcsai szintén a vas-ládában találtnak . . .” — Közli: BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok . . . 730. l.

⁴⁴Széchenyi levelei 1857. okt. 18., 22., 24., nov. 1., 1858. jún. 20. — L. Lev. III. k. 642—697. l.

⁴⁵BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Gróf Széchenyi István könyvtára. Bp., 1923. 13. l.

⁴⁶A családi levéltárról: BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: A Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története. Bp., 1926. III. köt. 44—50., 51—60. l. — SZÉCHENYI VIKTOR: A Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család levéltárának rövid leírása. Bp., 1941.

⁴⁷Széchenyi Lajos visszaszám intézkedései folytán lett a levéltár épülete szűk az iratok befogadására.

⁴⁸Paur Iván 1858—1888 között volt levéltáros. Előtte Tibolt Mihály, régebben Csapó Móric és Frank Márton levéltárosok nevét ismerjük.

Paur azonban elsősorban a régészet iránt érdeklődött — ezen a téren országos nevet szerzett magának, s az Akadémiának is tagja lett —, levéltári gyakorlata viszont nem sok volt. Felmerült tehát a kérdés, hogy az iratokat miképpen rendezzék és tartsák nyilván Sopronban. A levéltáros számára Instructio kellett volna. De azt ki írja meg? Végül Széchenyi vállalja magára, s ezért elkéri bátyjaitól is a maguk tervét, és a régebbi levéltáros: Tibolt Mihály észrevételeit is. De még ezek után sem ment a munka, és utoljára⁴⁹ egy sok humorral megírt levélben arra kéri Paurt, írja meg ő saját maga számára a levéltári utasítást, de ez örökre titok maradjon köztük.

Paur az Instructio megírását el is vállalta,⁵⁰ s ezt Széchenyi nagy örömmel fogadta.⁵¹

Azonban a soproni családi levéltár épülete nem volt elég nagy, Széchenyi rengeteg irata annyira nem fért el benne, hogy (mint Paur Iván írja később Tasner Antalnak)⁵² az iratok nagy részét saját szobájában tartotta, majd később átküldte a cenki családi fióklevéltárba.⁵³

Bakács István szerint⁵⁴ „Paur idejében a lajstromozás és jelzetezés munkája csak az anyag egy — feltehetőleg gyakrabban használt — részére terjedt ki.” Hogy mennyire nem volt tájékozott Paur az iratok közt, kitűnik Tasner Antalhoz írt kapkodó leveleiből és a vezetése alatt folyó rendezés nagy hibáiból.⁵⁵

Mikor Széchenyi Döblingben írásait rendezi, a megváltozott körülmények folytán igen sok iratot feleslegesnek, hazája leigázása után hiábavalónak tart, s meg akar semmisíteni.⁵⁶ De feleségének és Tasner Antalnak sikerült őt rábírni arra, hogy kegyelmezzon meg írásainak. Így Széchenyi az átnézett anyagot 1858. okt. 1-én és 5-én⁵⁷ összesen 9 ládába csomagolva elküldi Sopronba, Paur Iván címére, hogy rakassa azokat valamelyik sarokba, de bátran tűzre is vetheti, mert „nagy részük rozsdás, penészes moslék.”⁵⁸

Ilyen fájó öngúnnnyal telt szavakat gyakran találunk Széchenyinek Paur Ivánhoz írt leveleiben. 1858. okt. 7-én: „Az egyik Verschlagot... nóm elvitendi... a többi tűzre vagy akárhová! Irataim etc. javát vagy 3 nagy ládában itt tartottam, mind azon irkafirkában etc. tehát, melyet nóm parancsa után itt vízbe nem süllyesztém, de Sopronba küldék... Ön hiába keresne aranyt, de csak ólmot is... legfeljebb »mákot«.”⁵⁹

⁴⁹Széchenyi levele, 1858. okt. 3. — Közli: BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok... 798. l.

⁵⁰Paur Iván levele 1858. okt. 4-én íródott, mint ez Széchenyi okt. 7-i leveléből kitűnik. Közli: BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok... 800. l.

⁵¹Lásd Széchenyi levelét 1858. okt. 7-éről. Közli: BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok... 800. l.

⁵²Paur Iván levele Tasner Antalhoz, 1860. jún. 5. (MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.)

⁵³Paur a cenki levéltárat „fiók-levéltár”-nak nevezi.

⁵⁴A Széchenyi Család Levéltára. Összeállította BAKÁCS ISTVÁN. Levéltári levéltárak 5. (Levéltárak Országos Központja, 1958.) Bevezetés, 5. l.

⁵⁵Paur Iván levelei Tasner Antalhoz. (MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.)

⁵⁶BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Gróf Széchenyi István könyvtára. Bp., 1923. 13. l.

⁵⁷Széchenyi levele Paur Ivánhoz, 1858. okt. 7. — Közli: BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok... 800. l.

⁵⁸„moslék”-nak, néha „főzelék”-nek nevezte Széchenyi jegyzeteit.

⁵⁹Közli BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok... 800. l.

Az iratok történetében döntő fordulat következik be 1860-ban, a márc. 2-ról 3-ára forduló éjszakán, mikor a bécsi rendőrség házkutatást tart Széchenyinél, s ugyanezen az éjszakán fiainál és közelebbi munkatársainál is. Döblingben sem csupán Széchenyinél kutattak, hanem az intézet tulajdonos-főorvosánál, Goergen Gusztávnál és nejénél is.

Széchenyi egész politikai működése alatt tudta, hogy figyelik, róla jelentéseket küldenek, leveleit felbontják és elolvassák.⁶⁰

Fokozottan óvatos volt döblingi életében, mikor, mai kifejezéssel élve, valóban „illegális” tevékenységet folytatott.

Mikor 1856-ban súlyos, nyolc évig tartó idegösszeroppanásából — vagy mint akkor mondták: örültségéből — lassanként magához tért, újra elkezdett dolgozni. A politikai eseményeket betegsége alatt is folyton figyelte — amint ez kitűnik Tasner Antallal váltott leveleiből. Fájdalmas önkínzással minden szerencsétlenségért önmagát vádolta.⁶¹ Mikor újra képes volt látogatókat fogadni, honfitársai éppen olyan éleselméjűnek és nagylátókörűnek találták, mint amilyen hajdan volt.⁶² „Miért van Ön itt — kérdezte tőle Deák Ferenc —, hiszen okosabb, mint mindenki más?” „Ez a hely való ma magyar embernek” — felelte Széchenyi keserűen.⁶³ De szavai azt is jelentették: itt tud tenni valamit hazájáért, míg máshol semmit sem tehetne, a kémei, beámterek, besúgók és policájok közt. A jelen helyzetben pedig azt tartotta leghasznosabb munkának, ha az elnyomó kormány vakságát, esztelenségét, kátyúba vivő ostoba goncszágát leleplezi. Gyógyulása után sokan keresték fel őt a magyar hazából, politikusok és hazafiak, s velük nyíltan beszélhetett a helyzetről. Gyógyulásával visszanyerte egyéniségének szuggesztív erejét: környezetét, látogatóit, nemcsak feleségét és fiait, de orvosait és Georgennét is beszervezte munkája titkos eszközeinek. Döblingi betegszobáját gondosan kiépítette rejtékhelyül, s igyekezett minél sűrűbbé tenni a bozótot, mely azt eltakarta a rendőrség kémei elől. Leveleit családtagjai nevében írta,⁶⁴ bennük fedőneveket használ,⁶⁵ s minden lehető alkalommal hangsúlyozza: nem tud írni, nem tud gondolkodni, ha vannak is világos percei — mondják ezt meg mindenkinek.⁶⁶ Kecskeméthy Aurél mint „pölöskei inspektor” jár

⁶⁰Erről részletesen ír Vízota Gyula a naplók bevezetéseiben, a Függelékben közöl is ily jelentéseket. A bécsi Staatsarchivban őrizték e jelentéseket, Vízota lemásoltatta Varga Endrével, s ezek megvannak az MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjteményben. — Idézzük Széchenyi egyik levelét Lunkányihoz: „Jobb, ha németül írunk, mert lehetséges, hogy felbontják a leveleket, s akkor kiki láthatja, hogy mi semmi helytelent nem kezdünk. Magyarul nem értenek az emberek.” (Párizs, 1833. okt. 31. MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.)

⁶¹SPIRA GYÖRGY: Széchenyi tragikus útja. Tört. Szle. 1964. 3—4 sz. 584—595. 1.

⁶²Ezért terjedt el az a máig is újra meg újra felbukkanó tévhit, hogy Széchenyi sohasem volt igazán örült. Ezt megerősítette később is Széchenyi fiának, Bélának ily értelmű nyilatkozata. — (L. ÖSTÖR JÓZSEF: A döblingi Széchenyi. Bp., 1944. 86. l.)

⁶³Az MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjteményben ifj. Felsőbüki Nagy Pálnak van egy kézirata, mely szerint e beszélgetés atyja és Széchenyi között 1860. ápr. 1-én folyt volna le: „Mit csinálsz itt, hiszen okosabb vagy, mint valamennyi, ki kint van?” Mire a gróf azt felelte: „Ez most magyar embernek a legjobb hely.”

⁶⁴Széchenyi autográf levélfogalmazványai ily jelzésekkel: „Für Bela”, „Für Geyza” stb. szép számmal vannak az MTAK Kézirattár Széchenyi Gyűjteményének Döbling c. iratcsomójában.

⁶⁵A rendőrség: „dajkaság”. Rechberg miniszterelnök: „Gereblye”, „Gereblyehegy”, „Jóhegyi”, Bach: „Pataky”, Falk Miksa: „Gróf Falkenstein”, „Falkus”, Schwarzenberg: „Feketehegyi” stb.

⁶⁶Széchenyi levele Tasner Antalhoz, 1858. jan. 30. — Közli: TASNER GÉZA: I. m. 67. l.

hozzá. Egy jellemző levélrészlet Kecskeméthyhez, 1859. ápr. 30.: „... szíveskedjék... minél előbb s csak rövid kivonatban árjegyzékét azon bárányoknak, ludaknak, teheneknek etc. megküldeni, melyeket Ön az én pölöskei uradalmam számára beszerezett...” stb.⁶⁷ A felsorolt jószágok nyilván könyveket s hasonlókat jelentettek.

Orvosait is annyira meg tudta tévesztetni, hogy sokszor készpénznek vették a megjátszott „jelenségeket”, és feljegyezték, mint tüneteket, Széchenyi betegségéről írt könyveikben. Minden orvosnál szerepel Széchenyi „felolvasási mániája”, holott Széchenyi naplójából nyilvánvaló, hogy ezzel riasztotta el orvosait, mikor jelenlétükkel munkáiban akadályozták.⁶⁸ Tőlük aztán átvették a tudósok mind e megállapításokat.

Széchenyinek ebben az időben egyik legközelebbi munkatársa: Falk Miksa⁶⁹ „Összeesküvés a döblingi tébolydában” jellemző címmel írta meg e korszak történetét. De a kiegyezés korában élő emberek szemében ez már oly távoli volt, mint pl. a török harcok, s nem fogták fel a cím mögött meghúzódó véres valóságot. A mai kor emberének mindez újra életközelen van, érthető, felfogható.

A Széchenyi működését körülvevő homály sűrűségére jellemző, hogy mikor a Blick megjelenése után egy kém azt jelenti a rendőrségnek, hogy azt Széchenyi írta, levelét egyszerűen ad acta tették,⁷⁰ mint képtelenséget, hogy az elzárkózva élő beteg ember ilyen, a jelen helyzetet kitűnően ismerő, nagyhatású, sziporkázóan szellemes művet írjon, és azt ismeretlen módon külföldre juttassa és ott megjelentesse. Pedig a hajdani kitűnő szervező Széchenyi mindezt véghez vitte. Mások műveit, röpiratait is, éppen így kijuttatta és megjelentette, s gondoskodott arról is, hogy mindenülvé eljussanak.

Hogy a Blick milyen hathatósan hozzájárult a Bach-kormány bukásához, ma már tudjuk. És azt is, hogy itthon milyen örömmel, reménykedve és izgatottan olvasták ezt a tiltott, elkobzott művet.⁷¹ Hányan ismertek rá Széchenyi utánozhatatlan stílusára és gondolatmeneteire, s mily sok szívben nyerte vissza hajdani népszerűségét. — De éppen stílusa, írásmódja volt az egyik gyanúkteltő jelenség a bécsi rendőrség előtt, s a Széchenyi nevére felhangzó taps a Nemzeti Színház egy előadásán... Ekkor már, hogy úgy mondjuk, Széchenyi szerzősége nyílt titok volt, de bizonyíték nem volt a rendőrség kezében. Ezt csak fizetett kémek útján tudták megszerezni.

Először is megvesztegették Széchenyi egyik inasát, akitől megtudták, hogy a Széchenyit látogató, fent említett „pölöskei inspektor” nem más,

⁶⁷Közli: BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok... 829. l. — Ehhez hasonlóan l. még Széchenyi levelét Tasnerhez 1859. jan. 3-án: „Ha Önnek valami fontos nekem sügni valója van, írjon néhány sort, amelyben ezen szó »vágyik« van, például: »utánam, káposzta után« etc. etc. és én majd elküldök Önhöz valaki biztost...” (Lev. III. k. 729. l.).

⁶⁸Napló, 1860. febr. 27-i bejegyzés: „Er geht [Goergen] weil ich Miene mache etwas vorzulesen.” L. erről KÁROLYI ÁRPÁD: I. m. 29. l.

⁶⁹FALK MIKSA: Összeesküvés a döblingi tébolydában. Pesti Hírlap, 1879. 357—359. sz. — Nagyobb műve: Széchenyi István gróf és kora. (Ford.: Áldor Imre és Vértessi Arnold.) Pest, 1868. előbb németül jelent meg az Oesterreichische Revue 1867. évfolyamában.

⁷⁰KÁROLYI ÁRPÁD bevezetése Széchenyi Döblingi Irodalmi Hagyatéka I. kötetében. 62. l. — A kém neve Kiss volt.

⁷¹A tiltott könyveknek jegyzéke, melyben a Blick is szerepel, egy példányban az MTAK Kézirattár Széchenyi Gyűjteményében is megvan.

mint Kecskeméthy Aurél, a bécsi rendőrség alkalmazottja. Tőle kapta meg Széchenyi az elkobzott külföldi könyveket. A másik kém: Cibin Matild, férje: Inkey Eduard révén bejutott a magyar arisztokrácia társaságába, s az ott vigyázatlanul elejtett szavak alapján tájékoztatta a rendőrséget, s ajánlotta a Döblingben tartandó házkutatást.

Károlyi Árpád kutatásai alapján pontosan rekonstruálhatjuk a döblingi eseményeket, és azt is tudjuk, mit talált a rendőrség Széchenyinnél és munkatársainál.

Széchenyi igyekezett távol tartani magától minden kompromittáló írást. Mégis maradt nála vigyázatlanságból egy, fiának, Bélának szóló utasítás fogalmazványa arról, mit tegyen a Blick kéziratával Londonban. Maga a mű ugyan „paprikaleves” néven van említve, a többi szereplő is fedőneveken: pl. Rónay Jácint mint Mr. Smith (ami sok eredménytelen fejtörést okozott a rendőrségnek), mégis, e néhány sor is elárulta Széchenyi szerzőségét.

Goergen doktor feleségénél is találtak a Blickre vonatkozó és más írásokat. Ugyanis Georgenné mostohaatyja, Guthertz ügyvéd (Széchenyi leveleiben „Jószív”) mint liberális politikai meggyőződésű ember készségesen juttatta ki az intézetből Széchenyi írásait. A legutóbbi küldemény azonban, sajnálatos módon ott maradt még a doktorné szekrényében, Hollán Ernő, szombathelyi mérnök néhány levelével együtt. — Guthertz-nél magánál a motozók semmit sem találtak.

Goergen doktor rendelte — a saját nevére — Széchenyi számára a könyveket, s a rendőrség ismételt zaklatásaival szemben eléggé ügyesen fedezte Széchenyit, hangsúlyozva, hogy mennyire beteg. „Egyetlen nyelven sem tud egy ép mondatot leírni” — írja egy helyen.⁷² Látogatói ártalmatlan emberek, mondja, és róluk soha sem vezette pontosan a rendőrség által kívánt listát. A házkutatáskor félelmében elégetett egy csomó nála levő iratot, amin Széchenyi eléggé bosszankodott.⁷³ De még így sem ment el üres kézzel a rendőrség, leveleket vittek el tőle, melyeket Széchenyi és családtagjai, hozzá írtak, Széchenyi betegsége és ápolása tárgyában, és olyan régebben Széchenyihez intézett leveleket, melyeket akkori állapotában nem adhatott át betegének.

Falk Miksánál és Kecskeméthy Aurélnál hozzájuk intézett, sok és érdekes magyar nyelvű levelet foglaltak le.⁷⁴

Hollán Ernőnél, ki mint átutazó, szállodában lakott, semmit sem találtak, de elvitték noteszét, melyben naplószerű feljegyzések voltak.

Zichy Gézánál, Széchenyi mostohafiánál, döblingi hűséges titkáránál Széchenyi köréből származó röpiratokat találtak és foglaltak le.

Legtragikusabb volt azonban az a motozás, amely Széchenyi fiainál a Hohe Brücke 145. sz. alatti lakásukban folyt le. Náluk ugyan nem talál-

⁷²„Graf Széchenyi selbst mag in gar keiner Sprache eine zusammenhängende Periode zu schreiben.” (Széchenyi Akten.) Idézi KÁROLYI ÁRPÁD: I. m. 87. l. — Goergen doktor örököseitől 1915-ben vett az Akadémia Széchenyi Múzeum számára Széchenyire vonatkozó iratokat. L. Akad. Ért. 1915. 258. és 260. l.

⁷³Napló 1860. márc. 4-i bejegyzés: „Ärgere mich über den dicken Saumagen. Er verbrannt aus Angst viele »Familienschriften!«”

⁷⁴Ezekből sokat kiadott ANGYAL DÁVID: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Bp., 1925.

tak semmit, de velük együtt lakott Széchenyi írnoka, Kiss Márton.⁷⁵ Az ő szekrényében, egy bőröndbe rejtve megtalálták Széchenyi Önismeret c. művének második felét, a 200—894. lapot. Széchenyi bizonyára azért távolította el magától ezt a művét, mert ebben volt a leghevesebb támadás az elnyomás s a császár, Ferenc József ellen, mondhatni: elejétől végéig felségsértés, gúny, nevetségessé tevés, gyűlölet személye iránt. A Blick-kel kapcsolatban is azt mondta fiának Széchenyi, legyen nagyon vigyázatos, mert „ca va au cou” — vagyis: a fejünkkel játszunk. Az Önismeretnek ez a második fele, melyet a rendőrség „Grosse ungarische Satyre”-nek nevezett, s később Károlyi Árpád Nagy magyar szatyra néven adott ki,⁷⁶ még szenvedélyesebb és fékezetlenebb hangú az uralkodóval szemben.

Széchenyi a házkutatás alatt bámulatos nyugalmat és méltóságot tanúsított. Elkobzott naplója után újba kezd, s ebben azt írja: nem találta nála semmit, mert hiszen nem is volt itt semmi.⁷⁷ Ezt nyilván az esetleges újabb motozás és kutatás számára írta. Megkísérelte azt is, hogy Thierry Adolf rendőrminiszternél a *beteg* ember nevében tiltakozzék a házkutatás ténye ellen, de Thierry már birtokában volt az elkobzott iratoknak s fölényesen válaszolt: „a döblingi gyógyintézet nem asylum többé...”⁷⁸

Ebből látnia kellett, hogy politikai működése le van leplezve. A hír, amit Kiss Márton hozott, hogy az Önismeretet megtalálták,⁷⁹ és Thierry levele jelentik a lelkére nehezedő egyre súlyosabb gond állomásait. Hajdan Wesselényi „árulási” perében, melynek vádja az övéhez képest igazán parányi volt, mennyit fáradt és kilincsel, szinte eredmény nélkül. Naplójában feljegyezte, hogy némelyek pallást, vagyis halált jósoltak Wesselényire. Hogyne lett volna tisztában azzal, hogy reá mi vár. Kihallgatás, letartóztatás, börtön és halál... mint felségsértőre: vagyonekobzás (s ez felesége, gyermekei inségét jelentené). Senkinek sem tesz szemrehányást, naplójában sem, senkinek sem panaszkodik, mindenért csak saját magát tartja felelősnek úgy, mint eddig is. Kinját magába fojtja. „Sie werden mich zum Tode quälen. Ich muss mich dem entziehen” — írja március 22-én. És április 8-án hajnalban agyonlőtte magát.

A mindenünnen elkobzott iratokat a rendőrség „Széchenyi-Akten” címen kezelte, és sokáig a bécsi titkos levéltárban voltak, majd ismételt

⁷⁵Kiss Márton Széchenyinek korábban is volt írnoka, és sok baja volt vele. Ideggyógyintézetben is volt már. Széchenyi halála után megőrült, és pár nap múlva meghalt. (L. Széchenyi Naplójának több helyét és Károlyi Árpád bevezetését a Döblingi Irodalmi Hagyaték I. kötetéhez.)

⁷⁶Gróf Széchenyi István Döblingi Irodalmi Hagyatéka II. kötet. Károlyi ezt külön műnek tartotta, mely nem tartozik az „Önismeret”-hez.

⁷⁷1860. márc. 3.: „Sie fanden gar nichts, was mich komprommittiren könnte, weil ich nichts habe.”

⁷⁸Thierry Adolf báró rendőrminiszterhez Széchenyi márc. 4-én írt (Kiadva: Döblingi Irodalmi Hagyatéka, I. köt. 461. l.). A kapott válasz márc 16-án kelt (Uo. 484. l.).

⁷⁹Széchenyi naplójában Kisst nem vádolja. Márc. 11-i bejegyzése: „Kiss ein weiser Esel”, mást nem ír róla és tovább sakkozik vele.

ide-oda szállították, úgyhogy mikor az Akadémia, Széchenyi iratainak megvétele után lépéseket tesz megszerzésére, Károlyi Árpád nem tudja megtalálni őket, midőn Szily Kálmán felkérésére elkezdi utánuk kutatni.⁸⁰ Széchenyi Béla⁸¹ Andrassy Gyula közös külügyminiszter útján szintén próbálkozik az iratok megszerzésével, de ismét csak azt a választ kapja, hogy az iratokat nem találják.

A Széchenyi-aktákat csak az első világháború és a monarchia összeomlása után sikerült megtalálnia Károlyi Árpádnak a bécsi Staats-Archivban, ahová többszöri átszállítás után jutottak megviselten és megcsonkulatlan. Az iratok 1926-ban, a békeszerződés értelmében végre hazakerültek és az Országos Levéltárban kaptak helyet. Újabban az Abszolutizmus iratai közé sorolták be.

Az iratok egy része megjelent „Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka” címen⁸², s az első kötet bevezetésében Károlyi Árpád részletesen leírja Széchenyi döblingi éveinek és az iratoknak történetét. Ugyanitt fel is sorolja az elkobzott iratokat. Az általa adott neveket megtartja az Országos Levéltár 1956-ban kiadott jegyzéke is.⁸³

Az iratok közül legfontosabbak:

Széchenyi utolsó három kötet naplója, 1848. márc. 19-től 1850. ápr. 1-ig (minden törlés nélkül).

Egyéb művei: Garat. IV. fejezete, 31 ívrét oldal.⁸⁴

Szerelem — Szeretet. Széchenyinek első, Döblingben írt műve.⁸⁵

Intelem fiához, Bélához.⁸⁶

Por és Sár (Máshol: Pesti Por és Sár). Új bevezetés kiadandó munkájához.⁸⁷

Die Presse in Österreich. (Befejezésének eredeti dátuma 1859. november volt. Széchenyi áthúzta, s ködösítés céljából ezt a dátumot írta helyébe: „Pest in März 1860.”⁸⁸

Offenes Promemoria an Seine Majestät den Kaiser von Österreich. 15 lapnyi nyomtatvány, a Blick rövid foglalatát tartalmazza, hely, évszám, kiadó, nyomda jelzése nélkül.⁸⁹

Disharmonie und Blindheit. — Széchenyi utolsó műve.⁹⁰

⁸⁰„Pro Memoria”, kelet nélkül. MTA Kézirattára, Széchenyi Múzeum № 1358.

⁸¹Széchenyi Béla: Hogyan született meg a Blick? Új Magyar Szemle, 1903. 2. sz. 26. l.

⁸²Gróf Széchenyi István Döblingi Irodalmi Hagyatéka. I. és II. kötet KÁROLYI ÁRPÁD, a III. kötet TOLNAI VILMOS szerkesztésében. (Bp., 1921—1925.)

⁸³Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok I. Orsz. Levéltár 11. Levéltári alaptervek. Készítette PAULINY OSZKÁR. Levéltárak Orsz. Központja. Bp., 1956. 33—35. l.

⁸⁴Garat. Írta gróf Széchenyi István 1842-ben. Sajtó alá rendezte és a mű történetét megírta VISZOTA GYULA. Bp., 1912. 218. l. — A IV. fejezettel kiegészítve újra kiadta: Gróf Széchenyi István írói és hírlapírói vitája Kossuth Lajossal. Bp., 1937. I. 33—148. l.

⁸⁵Döblingi Irodalmi Hagyaték. III. k. 572—578. l. (Blick és kisebb döblingi iratok).

⁸⁶Uo. I. 491—551. l.

⁸⁷Pesti Por és Sár. Kiadta TÖRÖK JÁNOS. Töredékek II. köt. Pest, 1866. (Az új bevezetés nélkül.) — Eredeti címe „Jó lak” vagy „Jobb lak” volt. Egy Tasnerhez írt levelében Széchenyi „Philosophie des menschliches Nestes”-nek nevezi (1858. máj. 27. Lev. III. k. 687. l.).

⁸⁸Döblingi Irodalmi Hagyaték. III. k. 871—894. l.

⁸⁹Uo. III. k. 895—906. l. — Az MTA Kézirattára Széchenyi Gyűjteményben, Viszota Gyula hagyatékában van egy kéziratos cikke, melyben kimutatja, hogy e röpiratot Zichy Henrik írta, Széchenyi csak kiadását intézte. Ugyanitt helyreigazít Széchenyi naplójának kiadásában Károlyi Árpád által rosszul olvasott néhány szót.

⁹⁰Uo. I. k. 553—625. l.

Ezeket foglalta le a rendőrség Széchenyinél. Egyéb műveiről még később szólunk.

A műveken kívül lefoglalt még a rendőrség nála — sok jegyzetet és levelezést.⁹¹

Az iratok közül, mint különösen fontosakat, szeretnők kiemelni a következőket:

Önvallomása, 1849. márcz. 21-ről.⁹²

Az 1858. szept. 26-án a M. Tud. Akadémia Igazgatóságához intézett levél legelső, Tasner Antal által javított fogalmazványa, és ugyanennek tisztázata, 1858. nov. 6-i dátummal, Széchenyi és Tasner javításával, Széchenyi névalírással. Ennek alapján készült a Károlyi Árpád által „eredetinek” mondott levél, melyet Széchenyi az Akadémiának valóban elküldött volna, ott azonban — a jelenlevő császári biztos miatt — nem merték felolvasni, de lemásolták, s másolatról másolatra egyre tovább gyűrűzve, bejárta az egész országot. — Károlyi Árpád megállapítása azonban helyesbítésre szorul, mert még az általa említett tisztázat is változásokat szenvedett. A *valóban elküldött levél* maga, a családi levéltárral már régebben az Országos Levéltárba került.⁹³

A lefoglalt iratok közt volt egy csomag, melyet Széchenyi fekete viaszpecséttel lezárt, és sajátkezűleg ráírta: „Nach meinem Tode zu verbrennen. Pesth, Feber 27. 1845.” Ebben a csomagban van Széchenyi Pál első, fiatalon meghalt feleségének, O'Meade Karolinának 17 db eredeti levele Széchenyihez, s több, vele kapcsolatos levél. Karolina leveleinek egy részét szó szerint közli Bártfai Szabó László⁹⁴ egyenesen azzal a céllal, hogy kitűnjék Széchenyinek sógornőjével kapcsolatos önvádja alaptalan, túlzó volta. A regényírók fantáziájának TÜRHEIM LULU⁹⁵ hírhedt és megbízhatatlan emlékiratai adtak tápot. E mende-mondáknak a komoly történetírók közül egyedül FRIEDREICH ISTVÁN⁹⁶ adott hitelt, ő azonban még a leveleket nem ismerte.

S itt még valamit meg kell jegyeznünk: Bártfai Szabó László szerint⁹⁷ két lepecsételt csomag volt. Az egyik, melyet a rendőrség felbontott s a fent felsorolt leveleket tartalmazta, ma a Bécsből visszakerült iratok közt van. Hasonló felíratú, felbontatlan csomag megmaradt a családi levéltár

⁹¹Ezek közül többet kiadott KÁROLYI ÁRPÁD a Döblingi Irodalmi Hagyaték I. kötetében, másokat BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok . . . c. művében.

⁹²Döblingi Irodalmi Hagyaték I. k. 427—432. l. — Több hasonló tartalmú levél, Goergen doktorhoz, feleségéhez, Tasner Antalhoz szól.

⁹³Mind e változatokat közli és a levél történetét megírta BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Gróf Széchenyi István levele a Magyar Tudományos Akadémiához 1858-ban. Adatok a Magyar Tudományos Akadémia és a XIX. század első felének történetéhez. 2. Bp., 1929. 87. l.

⁹⁴BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok . . . c. művében tizenkét levelet közöl szó szerint (2—7. l.)

⁹⁵TÜRHEIM, LULU [Ludovica] Gräfin: Mein Leben. Erinnerung aus Österreichs grosser Welt. 1819—1852. In deutscher Übersetzung . . . München, 1913. (Denkwürdigkeiten aus Altösterreich e. sorozatban.) — A leveleket először KÁROLYI ÁRPÁD ismertette a Döblingi Irodalmi Hagyaték I. kötetének bevezetésében (142—143. l.), majd VISZOTA GYULA Széchenyi Naplói I. kötetének bevezetésében (CIV—CXXIII. l.). — Viszota Gyula a csomagban volt leveleket mind le is másolta, megvannak hagyatékában, az MTAK Kézirattár Széchenyi Gyűjteményében.

⁹⁶FRIEDREICH ISTVÁN: Gróf Széchenyi István élete. Bp., 1915. 39. l.

⁹⁷BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: A Sárvár-felsővidéki Széchenyi család története. Bp., 1926. III k. 512. l.

iratai közt.⁹⁸ Ezen még a következő jegyzet található: „Nach dem Protokolle von 8. April 1860 wurde dieses Packet dem H. von Görden übergeben. Piringer.”⁹⁹ Goergen doktor átvételi elismervénye ma is megvan.¹⁰⁰ — A történetírók később a két csomagot összekeverték.

Széchenyinek nagyobb, döblingi művei mellett érdemes felsorolni még több, máig sem teljesen felkutatott munkáját:

Az *Esztergomi felirat*, melyet Szcitovszky János bíbornok-hercegprimás aranymiséje alkalmával szeretett volna felolvasatni (Falk Miksa és Károlyi Árpád szerint). — Ehhez készült jegyzetei Gran felirattal egy ívrét levélen a döblingi hagyatékban vannak, s a hercegprimás meghívó levele és Széchenyi válasza, valamint az ünnepségről szóló elkobzott újságszám másolata, e felirással: „A' beperelt czikk. In usum delphini. Döblingben.”¹⁰¹

A Timesbe írt cikkekhez is találunk jegyzeteket az elkobzott iratok közt, „Times” vagy csak T. és T-s felirattal. Maguk a cikkek, Ignótus aláírással jelentek meg, s máig sincsenek felkutatva. Tartalmukat főképp Apponyi György akkori londoni követ jelentéseiből ismerjük.¹⁰²

⁹⁸Ebben a csomagban — a Magy. Nemz. Múzeumnak 1938. márc. 8-án felvett jegyzőkönyve szerint, amikor a csomagot felbontották — gr. Zichy Károlyné Seilern Crescence-nek, Széchenyi későbbi feleségének, 17 db levele volt 1832. máj. 20 és 1832. aug. 8. közötti időszakból, és egyéb más iratok.

⁹⁹Piringer rendőrtisztviselő volt.

¹⁰⁰1860. ápr. 19-i dátummal, az MTAK Kézirattár Széchenyi Gyűjteményében.

¹⁰¹Ezt a levelet is másolatban sokfelé terjesztették, úgy mint az Akadémiának szólót, és a Nemzeti Színház ügyében írottat. — Az MTAK Kézirattár Széchenyi Gyűjteményében két ily másolati példány is van. Az egyiknek megviselt és gyorsan összeragasztott volta mutatja, mennyit olvasták és mily féltve őrizték még rongyaiban is. — Közölve: Lev. III. k. 736. l.

¹⁰²Idézzük itt LENGYEL JÓZSEF: A három hídépítő c. könyvéből (Bp., 1960. 204. l.) a következő sorokat: „... Viktória angol királynő férje, Albert, a Prince Consort a Timesból és a bécsi angol követtől, lord Augustus Loftustól olyan alapos információkat szerez, hogy azok egyenesen kétségbeejtették Apponyi [György] grófot, a birodalom ez idő szerinti londoni nagykövetét.” — Loftus gyakori látogatója volt Széchenyinek. A házkutatás után a bécsi kormány visszahívását kérte.

II. AZ IRATOK SORSA SZÉCHENYI HALÁLA UTÁN

Széchenyi halála után a még nála maradt, el nem kobzott iratokat is mind elvitte a rendőrség. Így összes naplóit és rengeteg más irományt.

Széchenyi legutolsó intézkedésével Zichy Henriket,¹⁰³ felesége mostohafiát bízta meg végrendelete végrehajtásával. Hamarosan össze is gyűlt a család a kihirdetésre. Ekkor kitűnt, hogy Széchenyi minden irományát, naplóit, művei kéziratait, a kiadói joggal együtt Tasner Antalra hagyta.

Tasner Antal — mint az Széchenyivel folytatott levelezéséből is látszik — maga is súlyos beteg volt, Széchenyi halála mélyen megrendítette. De gyöngeségét legyőzve összeszedte minden erejét, hogy az iratokat igyekezzen megmenteni. Egymásután kétszer is írt a rendőrminiszternek¹⁰⁴, és Széchenyi iratait mint *tulajdonát* követelte vissza. Minthogy betegen feküdt, a kérvényeket fia, Géza vitte el személyesen a minisztériumba.¹⁰⁵

A rendőrség az iratok egy részét valóban ártalmatlannak („Völlig unbedenklich”) ítélte, így a régi naplókat és iratokat még május folyamán visszaadta. Úgy látszik, ezeket egyenesen a soproni levéltárba szállították, mert Tasner Antal Paur Ivántól kéri a „Privatissimákat” és naplókönyveket. Belőlük a kívánt részeket, Széchenyinek tett ígérete szerint, ki kellett törölnie. A naplókat a három utolsó kötet kivételével¹⁰⁶ meg is kapta.

Tasner Antal, mint ágyban fekvő beteg, végigolvasta a naplókat, és a kitörlendőket eltávolította belőlük. Hogy miképpen, meghatóan írja le fia, Géza: egy írástudatlan szolgája ült betegágya mellett, aki az általa megjelölt helyeket fekete tussal áthúzva olvashatatlanná tette, vagy a kivágott részeket gyertya lángjánál elégette.¹⁰⁷

Tasner Antal az ily módon megrostált naplóból egy példányt elküldött Széchenyi özvegyének, hogy munkájára az ő jóváhagyását is elnyerje.¹⁰⁸

Alig hogy bevégezte ezt a szívet-lelket őrlő keserves munkát, egy évvel Széchenyi után, Tasner Antal is meghalt (1861. aug. 25.)¹⁰⁹

¹⁰³Zichy Henrik (1812—1892) Széchenyinek unokaöccse volt.

¹⁰⁴Közlő TASNER GÉZA: I. m. 53—56. l.

¹⁰⁵Uo. 55. l.

¹⁰⁶Ezek az OL-ban, az elkobzott iratok közt vannak, újabban az Abszolutizmus-kori iratok közé sorolva.

¹⁰⁷TASNER GÉZA: I. m. 81—83. l. — A törölt részeket — legújabbban is — megpróbálták átvilágítva elolvasni, de sikertelenül.

¹⁰⁸Uo. 83. l.

¹⁰⁹Gyászjelentése az MTAK Kézirattár Széchenyi Gyűjteményében.

Ha nem sikerült volna munkáját befejeznie — mint végrendeletéből¹¹⁰ kitűnik —, kötelességének érezte volna a naplót elvégezni. Később ugyan arra gondolt, hogy zár alá helyezi őket, s 20 év múlva, egy akadémiai bizottság olvassa el, s válogassa ki belőlük a törlendőket. Ha ez az eset következik be, sok elavult részlet bizonyára megmaradhatott volna. De akkor — a kiegyezés után — más szempontból váltak volna egyes részek kellemetlenekké. Látjuk később, hogy Tasner Géza, Széchenyi Önismeret c. műve első felét kiadván, az osztrák elnyomó kormányt megbélyegző részeket szintén kitörlendőknak ítélte.¹¹¹ Bármennyire sajnáljuk is ma már az elpusztult részeket: ez volt az ára a naplók megmaradásának. S hogy törlésekkel csonkítottan ugyan, de a naplók mégis ránk maradtak: Tasner Antal és családja érdeme.

Tasner Antal Széchenyi halála után végleg Pestre költözött. Ide próbálta összegyűjteni Széchenyi iratait is. Erre a törekvésre rávilágít Paur Ivánnal folytatott levelezése.¹¹² Ebből látjuk, hogy Tasner megkérte Paurt, küldje vissza neki Széchenyihez írt leveleit. Ezeket nyilván túlszerénységből megsemmisítette. Pedig minthogy bennük számolt be Széchenyinek a távollétében történt eseményekről és ügyekről, bizonyára igen értékes dckumentumok lettek volna.

Azt kéri továbbá Tasner Paurtól, hogy mindazt küldje el, amit Széchenyi sajátkezűleg írt. Az iratokat, úgy látszik, Paur eléggé összezavarva küldte, ami a végtelenül rendes és pontos Tasner Antalnak nagyon nehezére eshetett. Paur Iván így mentegetőzik július 5-i levelében: „Hogy ezen papírok össze-vissza keverve vannak, annak több okai vannak, különösen az is, hogy azok a szakmákra fiókonként felosztott irománycsomókból, vagy néha Paquettekből kihuzdalva, minden rend nélkül ládába rakadtak(!).”

Tasner Antal betegségében mégsem tehetett mást, mint hogy Paur Ivánt kéri meg Széchenyi iratai rendezésére. Paur erről a munkáról a következőképpen számol be szeptember 3-án írt levelében:

„Jelenleg 3 egyénnel dolgozom, *Krenosz* (végzett jogász) osztályoz és a kész kivonatokat leírja papír szeletekre, melyekből összeállítandó az ún. Zettelcathalog. Ez (sajnosan mondom) leggyengébb emberem, és mindennap fél napot dolgozván, díja is fél napi, azaz 50 x. *Poszvék* az osztályozott iratokra fogalmazza és írja a kivonatokat, ez könnyebb magyar, német okmányokat de csak ilyeseket maga szárnyára eresztve is képes fel dolgozni; a latinokat azonban és más fontosakat úgy kell neki tollba mondanom. Különben ő eléggé ügyes és jóakarátú evangelicus tanuló, szinte fél napig működik — mi az irodai nyelven 4 órát tesz és kap fél napi díjat, 50 x. *Holczmán*, az úrbéri Tszéknél írnok, a leghasznavehetőbb, kinek munkájában megbízhatom látatlanul; de naponta (jó) csak 50 darabot bír

¹¹⁰TASNER GÉZA: I. m. 85—95 l.

¹¹¹Önismeret Töredéke. (MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.)

¹¹²Paur 1860. máj. 31-i és jún. 3-i levelében írta, hogy Tasnernak minden Széchenyirez írott levelét már neki visszaküldte. (MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.)

feldolgozni és azért evvel számszerint alkudtam, 50 számért, kap 1. ftot. Ennek osztom oda a legnehezebb és leghosszabb tárgyakat.

Más munkaerőt nem bírtam magam mellé toborzani, és helyben nincs is kilátásom másokra — sőt attól kell tartanom, hogy az iskolai év kezdetével Poszvékot elvesztem. Mindamellet, ha Isten segít elvégzem a 60 ftni költséggel úgy tágítva magamon, hogy minden csztályból csak az igazán szükségest veszem fel a lajstromba a többi más más Schlagwort alatt rendezve annyi boríték alá sorozok a hány vezér szó van.

Hijába! magam sem hihettem, hogy munkára váró ennyi íromány legyen együtt, mit csak szemmel és nem számokkal mértem meg.

És hogy a munka belső oeconomiájára megtehesd észrevételedet, és legyen eleven példát (!) mit akarnék — elfogom küldeni az „Akadémia” című egészen felszerelt és felkantározott Fasciculust.

Eddig van tudósításom; most a szíves soraidban foglalt tárgyhöz. A hatvankét ftnyi összeget, melylyel fedezendő az írnokok napdíjai (!) kezemhez vettem és részét használtam.”

A Paur Iván által véghezvitt rendezés az iratok megfordított hátlapjára írt kivonatok révén felismerhető, így megítélhetjük ennek a munkának értékét. Az „Akadémia” irataira meg éppen vörös tintával írták rá a regestákat. S ha legalább helyesek volnának a feliratok! De találunk itt iratot ilyen jelzéssel: „Vörösmarty Mihály észrevételei s javaslatai a Magyar Akadémia Alaprajza kijavítása és módosítása ügyében.” Ez az irat azonban régebb és nem a nagy költőtől származik. Vörösmarty hozzájárulása 1832. dec. 25-én kelt és nincsen a Széchenyi hagyatékban. Valamelyik járatlan írnok az Akadémia iratai közé sorolta a „Wiener Ingenieur-Akademie” prospektusát. Ebbe az intézetbe adta be Széchenyi mostoha-fiait. — Ugyancsak itt találjuk Nagy Lajos és Gergely hengeralmi munkások levelét Széchenyihez.¹¹³

De a legsúlyosabb hiba az iratok rendezése körül az volt, hogy a Lánchíd építésénél működő két Clarkot összekeverték, s keresztneveik összevegyítésével még egy „Clark Tierney Ádámot” is szerepeltetnek, amint az egy ma is meglevő katalóguscédulán látható. A Lánchíd tervezője Clark Tierney William híres mérnök volt. Clark Ádám csupán névrökona, mint gépészt hozta őt Magyarországra Széchenyi a Vidra nevű kotrógéppel. Mérnök volt, s később nagyobb szerepet kapott, mint helyettes, a Lánchíd építésénél és másutt. Munkáját kitűnően végezte, s a szabadságharc alatt két ízben is megmentette a hidat a felrobbantástól.¹¹⁴ E nagy érdemei ellenére is, visszás dolog, hogy a még nagyobb jelentőségű lángeszű tervező neve az övé mellett feledésbe merült. A Lánchíd akkor a világ leghosszabb lánchídja volt, példátlan és nagy jelentőségű alkotás, a világ nyolcadik csodájaként emlegették. Az Encyclopaedia Britannica ma is közli képét a lánchídra példaként. Paur Iván tévedését átvette

¹¹³MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjteményben, most a Malom iratai közt.

¹¹⁴Először Dembinszky akarta a hidat szétbontatni. (Kiadott parancsa Clark Ádámhoz, Clark Simon ajándékából, az MTA Kézirattár Széchenyi Gyűjteményében a Híd iratai közt.) Másodszor az osztrákok akarták felrobbantani. Ezt, mai szóval, Clark Ádám „szabotálta”. Erről Tasner Antalhoz írott levele, másolatban az MTA Kézirattár, Széchenyi Gyűjteményben. — Közli: ZELOVICH KORNÉL: A Budapesti Lánchíd. Bp., 1899. 30. l. — A híd szabadságharc alatti történetéről érdekes adatokat tartalmaznak azok a Híd Egyesületi Jegyzőkönyvek, amelyeket az MTA Kézirattára 1966 májusában vásárolt.

Majláth Béla Széchenyi levelei kiadásánál¹¹⁵, s így a zavar tovább folytatódott és állandósult a köztudatban a Lánchidat építő két Clark körül.

E hibák ellenére is, Széchenyi iratai ma is kb. a Paur Iván-féle csoportokban vannak, mert ezek annyira maguktól adódtak Széchenyi különféle működési területei szerint.

Széchenyi műveinek kéziratai — az elkobzottak kivételével — majdnem mind együtt voltak Tasner Antalnál. Ő tehát, az iratok rendezésével egy időben, szinte lázas sietséggel, hozzáfogott Széchenyi művei kiadásának előkészítéséhez is. Erejének fogytát érezvén, Paur Iván segítségét kérte ehhez a munkához is.¹¹⁶

Török János¹¹⁷ Széchenyinek régi híve is buzgólkodott Széchenyi néhány, még meg nem jelent művének kiadásán. Török régebben a Gazdasági Egyesületnek¹¹⁸ titkára volt. Cegléd mellett mintagazdaságot létesített, de vállalkozásába belebukott, s adósságokkal küzdött. Széchenyi becsülte és sajnálta őt, s hogy nehéz anyagi helyzetén segítsen, néhány kéziratát neki ajándékozta, kiadásra. Ezek:

Hunnia. Széchenyi 1842-ben írta, a magyar nyelv védelmére, de mivel az 1843 44-i országgyűlés határozatait elégségesnek találta, művét nem adta ki. Török Jánostól a Hunnia kéziratát Heckenast nyomdász valóban meg is vette 1000 frt-ért, de, bár a bécsi cenzúra nem emelt kifogást ellene, Budán a főkormányzóság sajtórendőri osztálya a már kész, kinyomtatott művet lefoglalta. Nyilván Széchenyi nevének varázsától féltek.

A Hunnia körüli bonyodalmakról érdekes, bő levelezés és több más irat is áll rendelkezésünkre.¹¹⁹ Széchenyi fájalta, hogy műve nem lát napvilágot, Heckenast nyomdászt is sajnálta, s ezért többféleképpen próbálkozott műve felszabadításán. Ismerjük egy, fiának, Bélának nevében írt folyamodványát¹²⁰ meg nem nevezett „Excellenz”-hez, s azt is tudjuk, hogy Széchenyi Béla járt is Albrecht főhercegnél ez ügyben. A főherceg megígérte neki a munka felszabadítását, és ugyanakkor végleg letiltotta a Hunniát. Így ezt a művet csak Széchenyi halála után jelentette meg Török János, de az eredeti, 1858-as dátummal.¹²¹ A mű kézirata, mint a többi Török Jánosnak átadott, tőle az OSZK-ba került.¹²² Csak néhány lapnyi töredéke van az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Széchenyi Gyűjteményében, s minthogy a Hunnia eredetileg a Stádium második része lett volna, e nyolc lapot a Stádiumhoz kötötték hozzá.

A Hunnia kudarca után Széchenyi lemondott arról, hogy műveit kiadn próbálja. Török Jánostól visszakérte a Pesti por és sár kéziratát is, melyet szintén neki adott. Pedig a műhöz új előszót akart írni, s ezen örömmel dolgozott, de óvatosan, nehogy észre lehessen venni, hogy ezt

¹¹⁵Lev. III. k. 419. l.

¹¹⁶Levelét Paur Ivánhoz, dátum nélkül közli TASNER GÉZA: I. m. 79. l.

¹¹⁷Török János, csáfordi és jobaházi (1809—1874) az Akadémia lev. tagja, orsz. főkönyvtárnok.

¹¹⁸Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) 1830-ban alakult a Széchenyi kezdeményezte Lótenyésztési Társaságból.

¹¹⁹Lev. III. k. 656—707. l.; BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok... 756—801. l. — L. KÁROLYI ÁRPÁD Bevezetése a Döblingi Irodalmi Hagyaték I. kötetéhez. 163—65. l.

¹²⁰MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.

¹²¹Hunnia. Írta gróf Széchenyi István. Kiadta TÖRÖK JÁNOS. Pest, [1860.].

¹²²OSZK. Fol. Hung. 1002. 121. folio

most írja. Tasner Antalhoz ez ügyben írt levele egyike a legérdekesebb dokumentumoknak Széchenyi titkos működéséről.¹²³ A Pesti por és sárt is csak Széchenyi halála után tudta kiadni Török János (miután kéziratát Tasner Gézától megkapta), a Töredékek II. kötetében;¹²⁴ de az új bevezetés nélkül, mert az a lefoglalt iratok közt maradt. Ezt csak 1925-ben adta ki Tolnai Vilmos, Széchenyi Döblingi Irodalmi Hagyatékának III. kötetében.¹²⁵

A harmadik, Török Jánosnak átadott kézirat Széchenyi Garat című, 1842-ben írt, de életében ki nem adott művének I—III. fejezete volt. Ezt azonban Török nem tudta, és Széchenyi későbbi írásának vélte, s mint ilyenről írt róla bevezetésében. Amit a Garatról tudunk, Vszota Gyula kutatásainak köszönhető, aki a mű töredékeit is összeszedte, és kiadta, előbb az elkobzott IV. fejezet nélkül, majd ezzel együtt ismét, s Széchenyi naplóból a mű címét is megállapította.¹²⁶

Széchenyinek Török által kiadott írásai, és az eddig feldsoroltakon kívül még „Végrendeletének fő pontjai”¹²⁷ gyorsan elkelték. Így méltán lehetett azt remélni, hogy műveinek gyűjteményes kiadását is érdeklődéssel fogadják az olvasók.

A kiadásra vonatkozó tervezetek többféle szempontból érdekesek. Részben mutatják, hogy mennyire ingadozik a felfogás arra nézve, mit vegyenek fel Széchenyi sok-sok írásából „művei” közé, részint világot vetnek az akkori kiadói és nyomdai viszonyokra.

Tasner Antal tervezetét fiának adott utasításaiból ismerjük:¹²⁸

„Szándékom mielőbb kiadni nemcsak a már nyomtatásban megjelent minden munkáit és hírlapi cikkeit, hanem kiadatlan kézirateit is és naplóból kivonatokat.” A kiadmányt felvilágosításokkal és jegyzetekkel akarta kísérni, s ezzel bizonyára ma már felderíthetetlen részletekre vetett volna fényt, összefüggéseket, okokat magyarázott volna meg.

Tasner a műveket nem szoros időrendben akarta megjelentetni, hanem előbb a nagyobbakat és fontosabbakat, majd utánuk a cikkekből, naplókivonatokból és jegyzetekből, amazokhoz hasonló terjedelmű kitéteket formált volna, s az előfizetők szabályos időközönként kapták volna meg az elkészült köteteket.

Török János, amint megtudja, hogy Széchenyi iratait barátja Tasner Antal örökölte, siet felkeresni őt levelével és felajánlja szolgálatait amúvekiadása körül.¹²⁹

¹²³1858. jan. 30-i levél. — Közli: TASNER GÉZA: I. m. 67—71. l. „Ilyest is monljon Török: »elke egész elhomályosodik«... »politicáról távolról sem akar hallani... »Ő nem tudja, hogy ezeket közöljük«...» stb.

¹²⁴Pesti Por és Sár. Kiadta TÖRÖK JÁNOS. Töredékek II. köt. Pest, 1866.

¹²⁵Az OSZK Kézirattárában Fol. Hung. 1555. — Tasner Antal másolata, Széchenyi javításaival, „Építészeti tanulmány” megjelöléssel, 57 folio. Régebben „Önismert” címen volt tévesen nyilvántartva.

¹²⁶Garat. Irta gróf Széchenyi István 1842-ben. Sajtó alá rendezte s a mű történetét megírta VSZOTA GYULA. Bp., 1912. 218. l. — Széchenyi korábban a „Szita” címet akarta adni művének.

¹²⁷Gróf Széchenyi István végrendeletének fő pontjai. L. erről a 13. sz. jegyzete.

¹²⁸TASNER GÉZA: I. m. 65. l.

¹²⁹Török János levele, 1860. máj. 1. — Közli: TASNER GÉZA: I. m. 62. l.

Tasner Antal az ajánlkozást el is fogadta, s a kiadásra vonatkozóan megállapodást is kötött Török Jánossal.¹³⁰

Eszerint a kiadvány címe ez lett volna:

Gróf Széchenyi István összes munkái. Kiadja Tasner Antal, gróf Széchenyi István iratainak végrendeleti örököse.

Az első kötet megjelenését már 1860-ra tervezték, Heckenastnál nyomtatva. Az egyes művek 20—30 ívnyi nyolcadrétű kötetekben jelentek volna meg, előfizetőknek 1 frt. 50 kr., boltban vásárlóknak 2 frt-os árban. A példányszám ötezer lett volna. Török János becslése szerint a kiadásból Tasner Antalnak 24 000 frt. tiszta jövedelme származott volna.

A nyomdai érákra vonatkozóan érdekes Török Jánosnak 1860. szept. 4-én Pestről Tasnerhez írt levele:¹³¹ „A nyomdákat bejárván, úgy találtam, hogy csakugyan Werfer a legolcsóbb. Ő egy ívet 5000 példányban a Dessewffy minta szerint 31 forintért állít ki. A' többiek 35—40 forintot kérnek. — Werfer árát alapul véve feltettem egy költségvetést, melyet ide mellékelek, a' végett, hogy addig is, míg kijövök, a vállalatra nézve határozatodat megállapíthassad. Én részemről meg vagyok győződve, hogy ez a' jelenkorban a' legfényesebb sikerű vállalat lesz.” — Mint láttuk, bizalmuk mégis inkább Heckenast felé fordult.

Toldy Ferenc¹³² is készít tervezetet barátja kérésére, bár mentetgetőzik, hogy számítása nem pontos, mert Széchenyi művei nincsenek kezénél, a kölcsönvevők miatt. Ő hét kötetre tervezi a kiadványt, 167—170 ív terjedelemben. „Közönséges számításom szerint volna 167 ív bolti ára 16 frt. 70 kr. De ezek nem új munkák s így nem vélem, hogy a VII. [hét] kötet ára 12 frt-nál több lehetne; s ezt is két részben kellene kérni, vagy éppen háromban.”

A közlendő munkákra nézve „úgy vélem — írja —, a politikaiak szoros időrendben adandók. Miért, nem kell fejtegetnem. Széchenyi ideái consequens pszichológiai fejlődésben és a kútfő alakulások behatásai szerint bizonyos logikai szükséges egymásutánban következnek. Némely mások tán a kötetek exigentiája szerint tétethetnek ide vagy oda. De hát van-e egy, mely nem politikai végre is? Tartsd meg tehát a legszorosabb chronol. rendet, s annál inkább, mert a munkáknak paralelle kell menniök tetteivel, életével.”

A későbbi kiadások is többnyire az időrendi sorrendet vették alapul. Ezt tartja szem előtt Desewffy József tervezete is¹³³ — melyet Török János fent idézett levelében is említ. — Ez, úgy mint Toldy, csak az 1848 előtt már megjelent műveket veszi számba.

Tovább megy Török János második tervezete,¹³⁴ mely már Tasner Antal halála után készült. Ebbe felveszi saját kiadványait (Hunnia, Pesti por és sár, Töredékek (= Garat) és Széchenyi végrendeletének fő pontjait. Hozzáveszi még Széchenyi versét anyjához,¹³⁵ s egy összeállítandó kötetet:

¹³⁰Uo. 72. l.

¹³¹MTAK Kézirattár, Akadémiai Iratok 996/1860.

¹³²MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény. — Közli: TASNER GÉZA: I. m. 76—77. l.

¹³³Közli: TASNER GÉZA: I. m. 78. l.

¹³⁴MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény

¹³⁵Toldy Ferenc másolatában az MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény. — Az általa történt kiadásban: „Megelőzi Széchenyi nekrológja, Toldy Ferenc által.” Pest, 1860.

Gr. Széchenyi politikai iskolája címen. Ez után következnének még a döblingi iratokból az Offenes Promemoria¹³⁶, a Blick és a Lipcsében, Wigandnál megjelent füzet: „Briefe von und an Stephan Széchenyi” és „Aus dem Tagebuch eines ungarische Emigranten.” Az utóbbi két mű nem Széchenyi írása.¹³⁷

Az utolsó felvett mű: „Magyarország sarkalatos törvényei ’s államjogi fejlődése 1848-ig” 1864-ben jelent meg Eggenbergernél. Mint Tolnai Vilmos megállapította¹³⁸ a kötetet Török János Széchenyinek azokból a jegyzeteiből szedte össze, melyekben a Blick-en dolgozva összeírta a különféle törvénycikkeket, s kikerestette szövegüket Tasner Antallal. — Török e jegyzeteket lefordította, kiegészítette, s a fenti címen Széchenyi műveként ki is adta.

Mint Török János a második tervet összegezte:

„Olyan nagy 8-adrétű kiadásban, hogy egy ívre ciceróbetűkkel 28 ezer betű fér, — gróf Széchenyi Istvánnak mindazon munkái, melyek magyar nyelven könyvalakban megjelentek, 200 ívre terjednének.

Ezekhez adva a’ még kiadatlan leveleket és iratokat, a’ kiadás 230 ívre is felemelkedhetnék.

Az ide mellékelt minta papirosokon egy ívnek kiállítása a’ Pesti Athenaeum intézetben, 1000 példányban 30 és 36 forintba kerülne.” — A mintapapiros hiányzik, csak ez a tervezet maradt meg, az Akadémiai Irrattárban, ez is dátum nélkül.

Sajnos, mindezekből a tervezetésekből semmi sem lett, Tasner Antal halála miatt, s Széchenyi műveinek kiadása ma is csonka még.

Széchenyi naplójának kiadásakor, a bevezetésekben Vízota Gyula Széchenyi életének mozzanataival párhuzamosan felsorolja akkor írt műveit is.¹³⁹ Itt csak olyanokat vesz számba, melyek nyomtatásban megjelentek: így a különféle felszólításokat Casino-tagságra, lóversenyre stb., vagy amelyeket ő a naplók Függelékeiben kiadott. De nem szerepelnek a felsorolásban oly fontos művei, mint a Metternich herceghez intézett Memoire-ok,¹⁴⁰ tervezetek, felterjesztések, beadványok s hasonlóak.

Hogy Tasner Antal halála megghiúsította Széchenyi műveinek kiadását, már írtuk. De nemcsak a kiadásra, az iratok sorsára nézve is végzetessé vált ez a gyász eset. Az iratok szanaszét voltak: Pesten, Tasner lakásán, Sopronban, a Széchenyi család levéltárában, Paur Ivánnál, Cenken, a fióklevéltárban, és Bécsben, a rendőrség kezében. Nem volt többé senki, aki ezeket összegyűjtse, és hová is lehetett volna elhelyezni ily rengeteg írást? Paur Iván Tasnerhez írt 1860. június 14-i levelében¹⁴¹ így jellemzi az iratok mennyiségét, midőn mentegetőzik, hogy miért nem küldött még

¹³⁶Lásd a 89. sz. jegyzetet.

¹³⁷Briefe von und an Stephan Széchenyi. Leipzig, Wigand, 1861.; [Fiktív levelek]; Aus dem Tagebuche eines ungarische Emigranten. Leipzig, Wigand, 1863. — Ennek nyomán készült Török „Magyarország sarkalatos törvényei” c. kiadványa. (Pest, 1864.)

¹³⁸Döblingi Irodalmi Hagyaték. III. k. Bevezetés 23. l.

¹³⁹2. köt. CXLIX. 1.; 3. köt. LXXVI. 1.; 4. köt. LXX. 1.; 5. köt. LXXXV. 1.; 6. köt. CIV. 1.

¹⁴⁰Széchenyi maga — az MTAK Kézirattár Széchenyi Gyűjteményében levő kéziratának tanúsága szerint — „Memoire”-nak nevezi beadványát. Az irodalomban memorandumként említik.

¹⁴¹MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.

el mindent: „avagy számítottál-e arra, hogy én egyszerre sine duce sine cruce nyakadra küldendem az egész hajó terhet, hogy elárasztva vele rögtönzött polczok sat. hiányában ismét hozzáférhetetlenségök miatt csi-szolatlan gyémántként vesztegeljenek, holott itt... ahogy vannak per summos apices (nem rendezve), hanem osztályozva, mégis hasznavehetők.”

Elsősorban az erre szükséges hely, s a hozzáértő rendező hiánya okozta, hogy nemcsak nem tudta soha többé senki az iratokat összegyűjteni, de szétszóródásuk sajnálatos módon még tovább folyt. Így Széchenyinek az az óhajta is, hogy a működésére vonatkozó iratok együtt maradjanak, éppen úgy nem teljesült, mint az, hogy az iratok jövedelmével Tasner Antalt jutalmazza és családjá megélhetését biztosítsa.

A kortársak Tasner Antaltól várták Széchenyi életrajzának megírását is,¹⁴² mint aki a legközelebb állt hozzá, s a legjobban ismerte őt és működését. Az ő halála után Kemény Zsigmond felé fordult a várakozás. Keménnyel Kovács Lajos¹⁴³ hozta össze Széchenyit tiszai útja alkalmával. Az együtt töltött napoknak és további kapcsolatuknak köszönhető Kemény Zsigmondnak Széchenyiről írt közismert arcképe.¹⁴⁴ Ez a mű, mely Csengeri Antal által szerkesztett Magyar Szónokok és Státusférfiak c. gyűjteményben jelent meg 1850-ben, német kiadásban megvolt Széchenyi könyvei közt is.¹⁴⁵ Úgy ezzel, mint „Egy szó a forradalom után” c. művével Kemény Zsigmondnak baráti célja is volt, mint Kosáry Domonkos kimutatja: Széchenyi lelki gyötrelmeit akarta enyhíteni, mellyel mindeért önmagát vádolta, ami szenvedés az országot érte. Tasner Antal bizonyára többeknek, így Kemény Zsigmondnak is megmutatta azokat a kétségbeesett leveleket, amelyeket Széchenyi neki Döblingből írt. Kosáry rámutat arra is, hogy ezekben az abszolutizmus idején keletkezett cikkekben a politikai rajz nem objektív: „»Forradalom után« c. röpiratában (1850) már világosan látni, mint igyekszik Széchenyit igazolni és mindjárt annak bizonyítására felhasználni, hogy Magyarország nem azonosítható a forradalmi függetlenségi politikával. „A jobbra tolódó polgári-nemesi politikának Széchenyihez kapcsolására Kemény Zsigmond tett kísérletet. Már 1849 végén, hadbíróági kihallgatásakor »Széchenyi-pártnak« nevezte. Széchenyiből mindehhez nem a Hitel vagy a Stádium szerzőjére, hanem Kossuth ellenfelére volt szüksége Keménynek.” „... Így jön létre az elméleti alapvetés, melyből a Széchenyit önmaguk igazolására kisajátító, konzervatív-reakciós irányzatok majdnem egy évszázadon át táplálkoztak.”¹⁴⁶ Spira György is megállapítja,¹⁴⁷ hogy míg Széchenyi állítólagos követői a szabadságharc utáni elnyomásért Kossuthot vádolták, Széchenyi egyes-egyedül magát érezte minden baj felidézőjének.

¹⁴²KOVÁCS LAJOS: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846—1848. Bp., 1889. Előszó. 4. l.

¹⁴³KOVÁCS LAJOS: I. m. I. k. 118—119. l.

¹⁴⁴Kemény Zsigmond tanulmánya a „Magyar szónokok és státusférfiak” (Politikai jellemrajzok). Kiadja CSENGERI ANTAL. Pest, 1851. I. köt. (333—512 l.) című kötetben jelent meg először.

¹⁴⁵BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Gróf Széchenyi István könyvtára. Bp., 1923. 30. l.

¹⁴⁶KOSÁRY DOMONKOS: Kemény és Széchenyi. ItK, 1963. 149. sk. l. - - Érdemes itt megjegyezni, hogy az MTAK Kézirattár Széchenyi Gyűjteményében megvan Tasner Antal fogalmazványa, melyben igazolja, hogy Kemény Zsigmond Széchenyi pártjához tartozott.

¹⁴⁷SPIRA GYÖRGY: Széchenyi tragikus útja. Tört. Szle, 1964. 3—4. sz. 595. l.

Tasner Antal végrendeletében, melyet ismételt todalékokkal látott el,¹⁴⁸ fiát, Gézát bízta meg az iratok további gondozásával, sőt kiadásával is. A gondozást Tasner Géza lelkiismeretesen teljesítette is, de már a kiadás sokszorosán fölülmúlta képességeit. Mindössze 23 éves volt.¹⁴⁹ Atyja gondos nevelést adott neki, nagy áldozatok árán még Angliába is kiküldte, tanulmányútra, ahogy végrendeletében írja. Éppen ezért, hagyatékából kisebb részt juttatott neki, hogy a Széchenyi-iratok kiadására szorítsa, és ebből a munkából befolyó összeg legyen kárpótlására.

Tasner Gézának azonban ily munkára se tapasztalata, se jártassága nem volt, s mint az Önismeret kiadása mutatja: úgy látszik, érzéke sem. És Tasner Antal még azt is kívánta fiától, hogy a naplók magyarul jelenjenek meg, tehát le is kellett volna fordítania őket. Hogy ezzel a munkával megpróbálkozott, mutatja az a részlet, mely ma is megvan az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában.¹⁵⁰ Az iratok további összegyűjtését meg sem kísérelte — hiszen nem is tudta volna azokat elhelyezni. Éppen elég nagy feladat volt a Tasner család számára a már náluk levő naplók és rengeteg más irat tartása, őrzése. Az abszolutizmus ideje alatt ez még politikailag is kockázatos lehetett.

S vajon a cenzúra megengedte volna-e Széchenyi műveinek kiadását? — Széchenyi már megjelent művein kívül leginkább kelthettek érdeklődést naplói. De éppen itt, a mindig tapintatos és szerény Tasner Antal méltó fiának, Gézának, megkötötte kezét az, hogy Cenken visszavonultan, tisztelettel övezve élt Széchenyi özvegye, és éltek fiai, akiknek kegyeletét elsősorban sérthette az a kíméletlen őszinteség, túlzó önvád, mondhatni: önkínzás, ami Széchenyi naplóiból árad. Így Tasner Géza — ahogy emlékiratában megrendítően írja — úgy érezte, összeroskad az erejét sokszorosán meghaladó teher súlya alatt.¹⁵¹

¹⁴⁸Tasner Antal végrendelete. Kiadta TASNER GÉZA: I. m. 85—95. l.

¹⁴⁹Széchenyi 1838. ápr. 18-án Cenkről írt levelében gratulál Tasnernek, Géza fia születéséhez.

¹⁵⁰A napló 1818. júl. 20.—nov. 4. közti része fordításának 90 lap terjedelmű kézirata az MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjteményben.

¹⁵¹TASNER GÉZA: I. m. 128 sk. lapok. — Széchenyi özvegye, gr. Seilern Crescence 1875-ben bekövetkezett haláláig nem tette le a gyászt.

III. A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ÉS A SZÉCHENYI HAGYATÉK

Így hát az iratok négy helyen szétszórva maradtak továbbra is. Az Akadémia tudott az iratok sorsáról, már Tasner Antal végrendeletének kihirdetéséből is. Tasner Géza ezért azt remélte, hogy az Akadémia előbb-utóbb valamilyen lépést tesz feléje. Azonban ebben a reményében csalódott.¹⁵² Tanácsstalanságában végül arra határozta el magát, hogy ő fordul az Akadémiához, és felajánlja Széchenyi iratait megvételre, hogy így megfelelő helyre jussanak. Az Akadémiát általában úgy tekintették, mint Széchenyi hagyományának letéteményesét.¹⁵³

Az Akadémia elnöke akkor Lónyay Menyhért volt. Mint fiatal politikus, maga is kapcsolatban állt Széchenyivel.¹⁵⁴ Hajlandó volt foglalkozni az ajánlattal, és magához kérette elsősorban Széchenyi naplóit és némely más fontos iratát. Áttanulmányozásuk révén felismerte a „napi könyvek” nagy történelmi becsét, s igyekezett az Akadémia számára megszerezni őket.

A tárgyalások lefolyását és eredményét megtaláljuk Lónyay Menyhért Ismertetőjében.¹⁵⁵ Ezzel Lónyay országos gyűjtést indított a Széchenyi-iratok megszerzésére. A füzetkét, melyhez gyűjtőív volt csatolva,¹⁵⁶ szétküldötte a törvényhatóságoknak, kaszinóknak és olvasóegyesületeknek. Ezzel — mint írta — az volt a célja, „hogy nem néhány százan, hanem a nemzet minden osztályából ezrek járuljanak a szellemi emlék megalapításához abban az évben, mely félszázados évfordulója Széchenyi üdvös működése és a nemzet regenerációja kezdetének.”

Az összeg (20 000 forint) nem nagy — írja Lónyay Ismertetőjében. S ha egybevetjük azzal, hogy — mint láttuk — Heckenast a Hunniáért 1000 forintot fizetett, nagyon is csekélynek kell mondanunk. Hiszen a vételárban benne volt Széchenyi naplóinak több mint 20 kötete, minden művének kézirata, első kiadása és kiadási joga, összes levelezése, fogalmazványai, páratlan értékű történelmi dokumentumok, tervrajzok, képek és jegyzetek nagy sokasága.

De az elég szárazon és lendület nélkül megírt felhívás nem volt ké-

¹⁵²TASNER GÉZA: I. m. 107—109 l.

¹⁵³Lásd az „amerikai érekszorú” epizódját a jelen tanulmány 42. lapján.

¹⁵⁴Lónyay Menyhért (1822—1884) pénzügyminiszter és miniszterelnök. — Széchenyi naplóiban többször előfordul neve.

¹⁵⁵LÓNYAY MENYHÉRT ismertetője először a Budapesti Szemlében jelent meg, „Gróf Széchenyi István és hátrahagyott iratai” címen (1875. VII. 105. l.), majd „Előszó és Ajánlat” c. toldalékkal, különnyomatként is. — E Toldalékot közli TASNER GÉZA: I. m. 119—123. l.

¹⁵⁶Egy ilyen gyűjtőív található az MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjteményben is.

pes az alkalmatlan időben elindított gyűjtést virágzóvá tenni. Széchenyi halála óta másfél évtized telt el, alkotásai: híd, hajózás, Akadémia, gőzmalom stb. a nemzet mindennapi életéhez tartoztak, létrehozójuk már a történelem holt alakjai közé lépett.¹⁵⁷ A kiegyezés korának bálványa Deák Ferenc volt, s most éppen az ő szobrára gyűjtöttek. A csalódottak pedig a turini remete, Kossuth Lajos felé néztek. Széchenyi közvetlen munkatársa vagy nem éltek már, vagy a közélettől visszahúzódtak. De még inkább elfeledhették a mindig háttérbe húzódott Tasner Antalt, s aligha értették, miért kell Széchenyi iratait az ő hátramaradt családjától megvásárolni a nemzetnek, miért nem hagyta Széchenyi egyenesen az Akadémiára?

A gazdasági helyzet is nagyon rossz volt. Az 1873-as év nagy szárazsága és az ezt követő sok csapás szerteágazóan érezte hatását. És maga a gyűjtést elindító Lónyay Menyhértet is sok támadás, gyanúsítás érte, nem volt olyan népszerű, hogy az ő neve biztosíthatta volna a sikert.

Ily körülmények közt a gyűjtés nem járt a kívánt eredménnyel. Ismerjük Lónyay Menyhértnak Tasner Gézához írt leveleit,¹⁵⁸ melyekben szemmel láthatóan amannak — nem ismeretes — sürgető leveleire válaszol, s az eredménytelenség miatt mentegetőzik. A Nemzeti Casinótól — írja egyik levelében — 4000 frt-ot remélt, de Szapáry Antal csak 2000-et engedélyezett.¹⁵⁹

Közben pedig a Tasner családot nagy csapások érték, s nagyon nagy szükségük lett volna a pénzre. Először is a Széchenyitől gyengéden leányának fogadott Alice¹⁶⁰ halt meg, kiről végrendeletében is akart gondoskodni.¹⁶¹ Hogy a betegség és temetés költségeinek fedezésére pénzhez jusson, Tasner Géza egy 1875. június 9-én kelt nyilatkozatában lemondott arról a kikötésről, hogy az iratok a vételár teljes kifizetéséig a Földhitel Intézetnél letétben maradjanak, és a begyűlt összeg: 10 569 frt. 55 kr. átvétele után mindent átszolgáltattott az Akadémiának, remélve, hogy a gyűjtés tovább folyik, s a vételár összegének második fele is begyűlik.¹⁶²

¹⁵⁷FALK MIKSA is azt gondolta, hogy Széchenyi már a múlté, mint „Széchenyi István gróf és kora” c. műve bevezetéséből látszik (III—VIII. l.). GAAL JENŐ, akinek kezdeményezésére a Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1911—1912 telén előadássorozatot rendezett Széchenyiről, ugyanezt állapítja meg saját kortársairól. (Kiadva a Kultúra és Tudomány sorozatban, 3 kötetben. Bp., 1912., 1913., 1923.) I. k. 14., 16. l.

¹⁵⁸1874—1876 közötti időből tizenhat ilyen levél van az MTA Kézirattár, Széchenyi Gyűjteményben. Széchenyi Múzeum № 1330.

¹⁵⁹A Szapáry-család több tagja politikai ellentétben állt Széchenyivel.

¹⁶⁰Széchenyi levele Tasner Antalhoz, Döbling, 1858. jún. 12. (Kiadva: Lev. III. k. 695. l.). „Ha Alice, kit bár akarja, bár nem, gyermekeimhez számolom, — Önről néha egy pár szót közlöd, igen fogom szeretni és köszönni.”

¹⁶¹MTA Kézirattár, Széchenyi Gyűjteményben levő kézirat: „18-ten Juny 1858 Testament.” címmel. Először Tasner Antalra vonatkozóan intézkedik, majd „...so vernache ich hiermit sowohl seiner Frau, als auch seiner Tochter Alice jeder dreihundert, also zusammen sechs hundert Gulden jährlich und lebenslänglich.”

¹⁶²TASNER GÉZA: I. m. 123. l. „Rövid idő múlva a legfájdalmasabb csapás érte családomat, mert szenvedésektől testben-lélekben megtört, áldott jóságú hajadon nővérem jobblétre szenderült; ezen gyászeset és egyéb körülmények, a legnagyobb befolyást gyakorolták arra, hogy én a tud. akadémia Nmlgu elnöke („Ismeretőjében” mondott) lelkes szavainak eredményteljes hatásában bízva, szerződésünk nyolcadik pontjának megváltoztatása tekintetében, a kénytelenség parancsának engedtem; midőn alant közlendő nyilatkozatunk jött létre.”

Az iratok általa ünnepélyesnek érzett átadása alkalmára emlék-iratot készített, s ebben elmondja az iratok történetét: hogyan és miképpen kerültek azok atyjához, mi volt ezzel Széchenyi célja és kívánsága. Művében atyjának akar fiúi kegyelettel emléket állítani és a mindkettőjüktől végtelenül tisztelt Széchenyihez való kapcsolatát, együttműködésüket, barátságukat elmondani. Ez a forrásértékű kis munka ma már nem található dokumentumokat is közöl. A megmaradt iratok pedig adatainak történelmi hitelességét igazolják.

A Földhitel Intézetnél Széchenyinek azok az iratai voltak letétben, melyek már a Tasner család kezében voltak. De az iratok nagy része a Széchenyi-családi levéltárban maradt és sohasem jutott a Tasner örökösök tényleges birtokába.

Tasner Géza most ír Paur Ivánnak,¹⁶³ mint atyja jó barátjának, s beszámol róla, hogy Széchenyi iratait a legjobb helyen, az Akadémián helyezte el. Kéri tőle a többi írást is, mint atyja tulajdonát. Paur Iván Tasner Antalénak válaszol,¹⁶⁴ hogy „ezen irományok vagy négy év előtt lettek a czenki fióklevéltárba áthelyezve s így nem állanak őrizetem alatt”. E válasz után, úgy látszik, Tasner Géza az Akadémiának engedte át azt a szerepet, hogy az iratokat Cenkről megszerezze.

Az iratok átvételére az Akadémia külön Széchenyi-bizottságot küldött ki. Tagjai: Lónyay Menyhért, Zichy Antal és Deák Farkas voltak.¹⁶⁵ Az átvételi jegyzőkönyvek meg is maradtak 1877. október, november hó folyamáról. Ezek alapján állapítható meg, hogy mily irományok voltak a Tasner család kezei közt. A legfontosabbak, köztük a 21 db bekötött naplókönyv, Széchenyi műveinek különféle kéziratai és műveinek első kiadásai. Mellettük volt igen sok más irat, a jegyzékben pongyolán és dilettáns címekkel felsorolva, összesen három vaspántos ládában. Az átadott iratok közt szerepel az „Akadémia” c. csomó is, melyet Paur mintának küldött el még Tasner Antalnak. De már a Casino és Lóverseny címűekről azt olvashatjuk, hogy még a Széchenyi család levéltárában vannak, csak cédula-katalógusukat adta át Tasner Géza.

Egy „külön átadás” című jegyzék, a két vaspántos ládán kívül két lepecsételt csomag tartalmát sorolja fel. Ebben a listában különösen érdekes a 30. pont:

„Önismeret töredék, melynek kiadási joga engemet illet — ámbár maga az eredeti irat az Academia tulajdona, úgy mint az „Athenaeum” által kiadottnak eredeti manuscriptuma, melyet T. Görgey István közjegyző Úr az Athenaeumtól átvett és jelenleg őrizetben tart.”¹⁶⁶

Tasner Géza Széchenyinek csupán csak ezt az egy, Döblingben írt művét (vagyis annak azt az első részét, mely kezében volt) adta ki, s mint egy későbbi iratában mondja,¹⁶⁷ a kéziratot Görgey Istvánnal együtt ünnepélyesen átadta az Akadémiának. — Azonban mikor 1925-ben Széchenyi

¹⁶³A levél másolata „fontos” jelzéssel az MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjteményben. Helyes dátuma 1875. ápr. 14. (s nem az utólag ráírt 1875. máj. 14., mert Paur Iván válasza ápr. 20-án kelt).

¹⁶⁴Kelt Sopron, 1875. ápr. 20. (MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény, Széchenyi Múzeum № 1347.).

¹⁶⁵Zichy Antal gr., Zichy Mihály festőművész bátyja, író és politikus (1823—1898). Deák Farkas, köpeczi (1832—1888) történész és író.

¹⁶⁶MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.

¹⁶⁷MTAK Kézirattár, Ügyészi iratok, 1892.

döblingi iratainak kiadásakor az Önismeretre került a sor, mint Tolnai Vilmos bevezetésében írja, a kézirat nem volt fellelhető, s a kritikai kiadás alapjául a Tasner-félet kellett használnia.¹⁶⁸ Mint a fenti jegyzetből látszik, Tasner Géza Széchenyinek javítatlan és kiegészítetlen kéziratát adta nyomdába. Ott beleszedték még a Tasner Antalnak szóló utasításokat is.¹⁶⁹ A kézirat s a fent említett „Töredék” 1944-ben előbukkant, s ma az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában van.¹⁷⁰

Az iratok átvétele után Lónyay Menyhért írt Paur Ivánnak a többi iratokért,¹⁷¹ hivatkozva a Tasner családdal kötött szerződésre. Paur Iván ismeretlen levelében¹⁷² megismétli, hogy az iratok nem nála, hanem Cenken vannak. Ez év decembere folyamán az Akadémia főtítkára, Fraknoi Vilmos Paurhoz intézett levelében közli, hogy az Akadémia „örömmel értesült gróf Széchenyi Béla Ö Méltóságának nagylelkű elhatározása felől, mely szerint dicsőült atyjának a cenki levéltárban őrzött irományait az Akadémiának tulajdonul átengedi”.¹⁷³

1878 januárjában két láda érkezik Cenkről az Akadémiára, 40 csomó irattal, Széchenyi különböző munkaterületei szerint csoportosítva: Casino, Gazdasági Egyesület, Gözhajózás, Vaskapu, Tisza-szabályozás stb. (Ezekről, mint láttuk, Paur csak cédulakatalógust küldött Tasner Antalnak.¹⁷⁴)

Az átvételi jegyzőkönyv záradéka így hangzik: „Ezek szerint már az egész levéltár legnagyobb része az Akadémia birtokában és kezei közt van, s csakis az osztrák rendőrség által 1860 tavaszán lefoglalt iratok hiányzanak. Reméljük azonban, hogy a következő összes ülések valamelyikén e részről is kimerítő jelentést tehetünk.”¹⁷⁵

Mind a két reménység csalókanak bizonyult. Mint később látni fogjuk, a cenki levéltárból még ismételten nagyon sok irat került elő, a bécsi iratokat pedig csak jóval később, az első világháború és a Monarchia összeomlása után sikerült megtalálnia Károlyi Árpádnak a bécsi Staats-Archivban,¹⁷⁶ ahonnan 1926-ban hazakerültek és az Országos Levéltárban kaptak helyet. Újabban az Abszolutizmus-kori iratok közé sorolták be őket, bár helyük inkább az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Széchenyi Gyűjteményében lett volna.¹⁷⁷

¹⁶⁸Döblingi Irodalmi Hagyaték. III. k. 569. l.

¹⁶⁹Tolnai Vilmos megállapítása, uo.

¹⁷⁰Ismertette VISZOTA GYULA, ItK, 1944. 81—101. l. — A kézirat történetével részletesen foglalkozom az ItK-ban megjelenő tanulmányomban, ahol a „Töredék”-et is közlöm.

¹⁷¹1877. nov. 14-i dátummal. (MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.) — Ezt és a következő levelet 1963-ban vásárolta meg a Kézirattár Törzsök Pál mérnöktől, kinek a levelek megmentéséért ezúton is köszönetet mondunk.

¹⁷²Akad. Ért., 1877. 167. l.

¹⁷³Lásd a 171. sz. jegyzetet.

¹⁷⁴Az első csomagok megérkezéséről szóló jegyzőkönyv, Deák Farkas írásával, 1878. jan. (MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.)

¹⁷⁵Uo.

¹⁷⁶KÁROLYI ÁRPÁD jelentése az MTA 1920. máj. 3-i ülésén, Akad. Ért., 1921. 5. l. Előszó a Döblingi Irodalmi Hagyaték I. kötetéhez VII. l. — L. cikkemet: Magyar Tudomány, 1966. 331. l.

¹⁷⁷Az iratokat röviden ismerteti SASHEGYI OSZKÁR: Az abszolutizmus-kori Levéltár c. művében (Bp., 1965. 159—162. l.) — Az OL-ban őrzött anyag rész leírását l. Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok. I. Orsz. Levéltár II. Levéltári alaplevéltárak. Készítette PAULINYI OSZKÁR. Levéltárak Orsz. Központja. Bp., 1956. 33—35. l.

Az Akadémián ezután a Széchenyi Bizottság rendezi az iratokat. Új tag köztük: Szász Károly. A Bizottságban nincs senki, aki valaha kapcsolatban lett volna Széchenyivel. Zichy Antal ismerte még, hallotta beszélni, és élményei alapján felejtethetetlen képet fest Széchenyiről, mint szónokról.¹⁷⁸ Mosoni képviselői beiktatása alkalmával lelkes beszédben üdvözli Széchenyit,¹⁷⁹ de közelebbi kapcsolat nem alakult ki köztük, a napló sehol sem említi őt. Így a bizottság tagjai meglehetősen tájékozatlanul állottak szemben az iratok roppant mennyiségével. Hiszen akkor még semmiféle kiadvány vagy segédkönyve sem állhatott rendelkezésükre.

Zichy Antal Széchenyi naplóit vette át¹⁸⁰ az Akadémiától s belőlük kivonatokat készített.¹⁸¹

Egy 1878. nov. 26-án tartott bizottsági ülés — melyen már Pauler Gyula történész is részt vett — tárgya: „Széchenyi István hátrahagyott és az Akadémia által megvásárolt irományainak *részletes* rendbe szedése, oly célból, hogy az arra méltók kiadassanak a Széchenyi összes műveibe s illetőleg élet- és korrajzába beigtattassanak.”

Az iratokat Széchenyi „*ébredési, előkészületi és cselekvési* életszakaszára” kívánják osztani, időrendben, és a „*selejtesebb* iratok az Akadémia irattárába helyezendők”.¹⁸²

Három év múlva, 1880 augusztusában, Széchenyi Béla ázsiai expedíciójáról visszaérkezve, ismét két láda iratot küld Cenkről az Akadémiának, minthogy, mint írja, elutazása előtt levéltárát csak sietve tudta átnézni.¹⁸³ Ez iratok egy része atyja biographiájának megírásához okvetlenül szükségesek. Az érdemeit elismerő oklevelek¹⁸⁴ pedig véleménye szerint, a Nemzeti Múzeumnak lennének átadandók. Minthogy az Akadémia teljesítette Széchenyi Béla óhaját, ezeknek csak jegyzéke maradt az Akadémián. Az oklevelek a Múzeumból az Országos Levéltár felépülte után, a többi oklevéllel és Családi Levéltárral együtt oda kerültek át.¹⁸⁵

A Széchenyi Béla levelében B) alatt jelzett anyag 23 kötegebe volt csomagolva, s tartalmukat Zichy Antal a következő év (1881) december 19-én tartott összes ülésén ismertette,¹⁸⁶ és pedig nem rendszeresen vagy áttekinthetően, hanem az egyes csomagok tartalma során. Ez iratok közt volt a tanulmányunk elején említett, „a híd eszméjét megpendítők” cklevele is, kis ládikában.

¹⁷⁸Lásd Széchenyi Beszédei bevezetését, VI—VIII. l.

¹⁷⁹Zichy Antal kézírata. Magántulajdonban. — Jegyzeteiből sokat közöl Széchenyi Beszédei c. kötetben 521—529 l.

¹⁸⁰21 bekötött naplókönyvön kívül 13 hasonló vagy kisebb formájú jegyzeteket tartalmazó köteteket az MTA Kézirattár, Széchenyi Gyűjteményben levő nyugtája szerint.

¹⁸¹Az általa készített kivonatokat az MTA Kézirattárának adta, s ma is megvannak. Később Hegedűs Sándor is készítettett kivonatokat, ill. másolatokat Lindner Ernővel, ez is megvan az MTA Kézirattárában.

¹⁸²Jegyzőkönyv Deák Farkas írásával (MTA Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény).

¹⁸³Széchenyi Béla levele, Cenk, 1880. aug. 10. (MTA Kézirattár, Akadémiai Iratok 858/1880).

¹⁸⁴A levélhez mellékelt jegyzék Paur Iván kezeírásával. MTA Kézirattár, Akad. Iratok 734/1880. — Pulszky Ferenc köszönete az iratokért 1881. aug. 3-án No. 1042. sz. alatt (MTA Kézirattár, Akad. Iratok, 722/1881).

¹⁸⁵A Széchenyi Család Levéltára. Összeállította BAKÁCS ISTVÁN. Levéltári Leltárak. 5. (Bp., 1958.) 135. l.

¹⁸⁶Akad. Ért. 1881. 229—240. l.

Zichy Antal ekkor azt javasolja, hogy a családi birtokügyekre vonatkozó iratokat adják vissza a családnak, a műszaki jellegű iratokat, tervrajzokat, térképeket stb. küldjék át az Akadémia III. Osztályának, átvizsgálásra.

Az Akadémia — sajnos — ezt az indítványt is elfogadta. Így visszaküldte Cenkre pl. a Széchenyi által lovaglóiskolának vásárolt telekre vonatkozó iratokat. Ez ügynek csak töredékei vannak meg az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Széchenyi Gyűjteményében, pedig e terv a magyar sport története és Pest fejlődése szempontjából igen érdekes.

Még fájóbb a műszaki iratok sorsa. A III. Osztály teljesen érdektelennek találta, és azt tanácsolta, hogy adják át őket a Közmunka és Közlekedési Minisztériumnak.¹⁸⁷ Ez meg is történt, s ahogy az hivatalos helyeken megesik, az iratokkal, rajzokkal itt többé senki sem törődött, létezésükről nem is tudtak.

Clark Tierny William Széchenyinek, első angliai útja alkalmával négy híd képét adta át: az általa épített hammersmith-i, shoreham-i és a marlo-i hidakról, valamint Telford művéről, a ména-i hídról készült metszeteket. A két első még látta és lefényképezte a minisztériumban Viszota Gyula, közölte is a Lánchídról írt munkájában,¹⁸⁸ a többit már nem találta sehol sem. 1943-ban egy buzgó Széchenyi-kutató, Darvas István ismét rájuk bukkant,¹⁸⁹ s az Akadémia kérésére a kereskedelmi miniszter hajlandó is lett volna az értékes képeket visszaadni, de mielőtt sor kerülhetett volna az átadásra, a minisztérium épülete a budai Lánchídfőnél a háború folyamán elpusztult.

Sajnálunk kell mindenképpen Széchenyi iratainak ily széjjelszóródását. Széchenyinek az volt a kívánsága, hogy együttmaradjanak, azért hagyta mindet, osztatlanul Tasner Antalra. Paur Iván is attól félt legjobban, hogy az iratok szétszóródnak, s ezért örült meg a hírek, hogy mindent Tasner Antal örökölt.¹⁹⁰ Tasner Géza meg egyenesen „Széchenyi Archivum”-ot szeretett volna alapítani,¹⁹¹ s erre kész volt családi birtokát

¹⁸⁷Az Akadémia irata a III. osztályhoz: 1882. jan. 24. (MTAK Kézirattár, Akadémiai Iratok 90/1882.) — A. III. oszt. válasza u. ez év ápr. 21-én (u. o. 404/1882) — Az Akadémia levele a Közmunka és Közlekedési miniszterhez: 1882. ápr. 24. (MTAK Kézirattár, Akadémiai Iratok 426/1882.) — A miniszter (Ordódy Pál) köszönőlevele: 1882. jún. 25. (MTAK Kézirattár, Akadémiai Iratok 532/1882).

¹⁸⁸VISZOTA GYULA: A Széchenyi-híd története az 1836: XXVI. te. megalkotásáig. Bp., 1935. 46., 47. l.

¹⁸⁹Darvas István levele Voinovich Géza főtitkárhoz 1943. szept. 2-án és Viszota Gyula levélfogalmazványa a miniszterhez az MTAK Kézirattárában a Széchenyi Múzeum levelezésének anyagában. — Darvas István további levelei e sorok írójához. Uo.

¹⁹⁰Lásd Paur levelét Tasner Antalhoz, 1860. jún. 5. „Részemről őszintén megvallom — írja —, hogy egyáltalában meg nem tudok barátkozni azon eszmével, hogy e nagybecsű iratkincs háromfelé szakadjon . . . A szó szoros értelmében vett regisztrálásról, mindaddig míg Cenken, Bécsben és Sopronban szétszórva léteznek az írományok, szó sem lehet.” 1860. jún. 14-i levelében már örömet fejezi ki afelett, hogy az irat mind együtt s Tasner Antalnál lesz. (MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény. — Közli: TASNER GÉZA: I. m. 80. l.) — Sajnos azonban sehol sem volt pontosan meghatározva, hogy „minden íromány” mit jelent, s ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az iratok többfelé széjjelszóródtak.

¹⁹¹TASNER GÉZA: I. m. 105. l.

is feláldozni, de anyagi romlása ezt lehetetlenné tette.¹⁹² Széchenyi összegyűjtött iratai együtt képeztek volna valóban páratlan értékű dokumentumot a reformkor nagy átalakulásáról, és Széchenyi országot átfogó, szerteágazó munkásságáról.

A Széchenyi irodalmi hagyatéka tárgyában kiküldött bizottság 1882. január 30-i összes ülésén¹⁹³ — Lónyay Menyhért elnöklete alatt — olvasta fel jelentését. Itt hangzott el az a kijelentés, hogy az Akadémia „dicső alapítójának szebb emléket nem állíthat, mint ha egybegyűjti és díszes kiállításban kiadja összes műveit, tettekben dús életének megannyi emlékeit”. — Kíváncsún tartják, hogy ezt a kiadványsorozatot megelőzze Széchenyi életrajza, s ami ehhez elengedhetetlenül szükséges: naplójának közreadása. „Gyengéd tekintetek azonban kételyt támasztanak az iránt, vajon ma már megengedhető-e a művelt közönség ily kíváncsiságának kielégítése?”

A határozat az lesz, hogy a naplóknak csak a Zichy Antal készítette kivonatai jelenjenek meg, mint a kiadvány első kötete.¹⁹⁴ Zichy Antal Széchenyi műveinek kiadásáról is készít tervezetet¹⁹⁵ s ez több pontban eltér a Török Jánosétól.¹⁹⁶ Beveszi pl. a Javaslat-ot a közlekedés rendezéséről, mely nem Széchenyi saját műve, hanem munkatársaié, kik később minisztériumában működtek.¹⁹⁷ Gondol továbbá a Blick és a Timesben megjelent cikkek közlésére, megkérdőjelezve, hogy ne magyarul jelenjenek-e meg. Említi a Döbrentei Gáborral együtt készített Lóversenykönyvet, aztán a Felső-magyarországi Minervában megjelent 2 nyílt levelet, a Garat töredékeit (Török kiadása után). Felötlik benne az a gondolat is, hogy a művek közé felvegyék Széchenyinek az aldunai munkálatait József nádorhoz írt színes és érdekes beszámolóit.¹⁹⁸

Itt alkalmasnak látszik még egyszer rámutatni, hogy mily nehéz határvonalat húzni Széchenyi írói munkái és egyéb irományai közt. Hiszen irodalmi céllal csak fiatalkori kísérleteit írta, később csupán az volt a célja, hogy mondanivalóit közölje. Műveinek — úgy, mint beszédeinek — az erős logikai láncon kívül nincs szerkezetük, tulajdonképpen nincsenek is befejezve, mert Széchenyi szívesen hagyott magának nyitott ajtót arra, hogy írását tovább folytathassa.¹⁹⁹

¹⁹²A családot ért csapások közül csak azt említjük meg, hogy öccse Dénes, megőrült és meghalt, árvákat hagyva maga után. Különben tehetséges fiatalember volt, 1869-ben dicséretet nyert egy akadémiai pályázaton és ezt a haltenyésztésről szóló művét kiadta az Akadémia (MTAK Kézirattár, Akadémiai Iratok, 1259/1869). Szinnyei József még egy munkáját említi, a Pesti lakás-reform címűt, 1870-ből.

¹⁹³Akad. Ért., 1882. 20. l.

¹⁹⁴Gróf Széchenyi István naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához. Összeállította ZICHY ANTAL. Bp., 1884.

¹⁹⁵MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.

¹⁹⁶Lásd a jelen tanulmány 25. lapján.

¹⁹⁷Keletkezésének történetét megírta Széchenyinek abban az időben legközelebbi munkatársa, KOVÁCS LAJOS: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846—1848. (Bp., 1889. II. k. 16—21. l.) című művében.

¹⁹⁸Ez utóbbiakat közölte MAJLÁTH BÉLA a Lev. I—III. kötetében

¹⁹⁹Széchenyi levele Tasner Antalhoz Döblingből 1858. máj. 21-én a Pesti Por és Sár kéziratával kapcsolatban: „Nem az a baj, hogy a »Por« bevégezve nincs, mert akkor könnyű volna egy új dosist utána küldeni . . .” stb. Lev. III. k. 682. l.

Széchenyi beszédeinek legtöbbje is — mint Zichy Antal írja — zseniális rögtönzés volt. Ezért nevezte őt Kölcsény népszónoknak.²⁰⁰ Zichy Antalnak az a véleménye, hogy Széchenyi beszédeire sohasem készült, csak részben lehet igaz. Hagyatékában megmaradt néhány beszédének teljes megírt szövege,²⁰¹ és ezenkívül mintegy tizenöt beszédvázlatát sikerült jegyzetei közt megtalálnunk.²⁰² Hogy írás és beszéd közben nagy kitérőket tesz, sokfelé kalandoznak gondolatai, az igaz, de azt is sokan megállapították, hogy mindig visszatér a tárgyhoz. Az ilyen modoráért kifogást emelőknek azt válaszolta: „Nem volt időm rövidebben megírni.”²⁰³

Azt is észrevették már a kortársak is,²⁰⁴ hogy nyomdának szánt műveit sokszor mily nehezen, küszködve írta,²⁰⁵ míg levelei csodálatos könnyűséggel, közvetlenül, szuggesztív erővel folynak tollából, hol meglepő tömörséggel, hol könnyed eleganciával, a különféle nyelveknek is megfelelően más-más stílusban, addig írói műveiből a mai olvasó sokszor nehezen tudja kibányászni mondanivalóit.²⁰⁶

Ez a nehézkesség talán Széchenyi munkamódszerével is összefüggésben lehet. Ezt kézírataiból pontosan nyomon követhetjük. Viszota Gyula egy helyen így jellemzi:²⁰⁷ „Mielőtt Széchenyi valamely munkának, sőt cikknek írásához fogott, először feljegyezte minden eszébe ötlő gondolatát, a mely a műre vonatkozott. E jegyzetek sokszor nagyon fontosak, mert itt a személyeket is megnevezve találjuk, a kik ellen Széchenyi írt. Így tette Garat című művénel is. Jegyzeteit három nagy ívlapra írta ilyképp: »Új munkám I. 1842; Új munka II.; 3-ik Fő tervezet.« Most pontosabb rendbe szedte s külön lapokra szakaszonként jegyezte fel gondolatait, a három régi jegyzeten pedig római számmal jelölte meg, hogy a felhasználandó gondolat mely szakaszhoz tartozik.”

Szokása volt az is Széchenyinek, hogy a kézirat bal oldalán széles margót hagyott, s ide — többnyire németül — feljegyezte a témát, s ha kidolgozta, az emlékeztető szót áthúzta.

Széchenyi életrajzának megírására az Akadémia, 1891. okt. 5-i összes ülésén, akkori elnöke, Eötvös Lőránd indítványára, Széchenyi születésének századik évfordulója alakalmából, 2000 frt-os pályadíjat tűzött ki.²⁰⁸ A pá-

²⁰⁰Kölcsény Naplójából idézi ZICHY ANTAL Széchenyi beszédeinek kötetében, a 95. lapon levő jegyzetben.

²⁰¹Az akadémiai beszédeken kívül — melyek nyomtatásban is megjelentek — megvan a másutt már említett „Malom-beszéd” teljes szövege, valamint felszólalásai a híd tárgyában (MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény).

²⁰²MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény, az Országgyűlésre vonatkozó iratok közt.

²⁰³„Rövidebben írni nincs időm” — írja Széchenyi a „Wesselényi és Kossuth” c. vitacikke VI. folytatásának elején (Jelenkor, 1843. febr. 5.) és a Garat IV. fejezete elején ugyanígy.

²⁰⁴KOVÁCS LAJOS: I. m. I. k. 125. l.

²⁰⁵Széchenyi Naplójában többször följegyezi, hogy hány órai munkájába telt valamelyik könyvének egy-egy kéziratoldalát megírni. Így 1827. nov. 18-án feljegyezi, hogy a „Lcvakrul” c. munkáján hat héten át napi 10—15 órát dolgozott. Postáját pedig gyakran az ülések alatt, közben a beszédekre is figyelve, intézte.

²⁰⁶„Írtaiban és beszédeiben a logikai fonalat nem az találja meg, ki az egyes eszmékre, hanem az, ki az eszmetömbekben tekint végig.” Kemény Zsigmond e szavait idézi KOVÁCS LAJOS I. m. 37. l.

²⁰⁷Garat. Írta gróf Széchenyi István 1842-ben. Sajtó alá rendezte és a mű történetét megírta VISZOTA GYULA. Bp., 1912. 213—214. l.

²⁰⁸Akad. Ért., 1891. 680. l.

lyázat azonban meddő maradt, mind a kitűzött határidőig (1896. szept. 21.), mind azután, hogy az Akadémia a pályadíjat határidő nélkül továbbra is fenntartotta. Mindössze egy érdemleges munka érkezett be 1913-ban az Akadémiához, Friedreich Istvántól.²⁰⁹ Ezt az egyik bíráló: Ballagi Aladár el is fogadta volna, de a másik két bíráló — mindketten Széchenyi-kutatók: Réz Mihály és Gaal Jenő, nem fogadták el jutalmazásra, de kiadásra ajánlották. Meg is jelent 1914-ben, már írója halála után. Tekintve az azóta feltárt rengeteg anyagot, ezt az életrajzot mindenképp elavultnak kell tekintenünk. A pályázattól függetlenül írta meg Zichy Antal Széchenyi életrajzát.²¹⁰ Munkájának mindenkor megmarad az az értéke, hogy a kortárs személyes élményei, benyomásai alapján íródott, s ez semmi kutatással sem pótolható. Természetesen neki még sokkal kevesebb forrásanyag állott rendelkezésére.

Széchenyi műveinek kiadása nem indult meg szerencsésen.

1884-ben Zichy Antal Széchenyi naplói alapján írt könyve jelenik meg először.²¹¹ De ez a mű még csak kivonatnak sem mondható, hanem Széchenyi gondolatai egy-egy tárgyra vonatkozóan, Zichy Antal fogalmazásában.

Ezután Széchenyi Beszédei következtek,²¹² az Országgyűlési naplók és tudósítások alapján, ugyancsak Zichy Antal összeállításában és jegyzeteivel.

A Széchenyi-iratok megvételére kötött szerződés alapján a kiadott művek tiszta jövedelméből a Tasner családnak 20%-ot kellett volna kapnia. Azonban Lónyay Menyhért előre megírta Tasner Géznak, hogy „az Akadémia díszesen adja ki Széchenyi iratait és ebből valami nagy tiszta nyereség nem fog származni”,²¹³ de az esetleges ráfizetést az Akadémia vállalja.

A ráfizetés be is következett. Mint Viszota Gyula írja,²¹⁴ a kinyomtatott kötetek nem keltek el úgy, mint remélték, és csak sokkal később adta el a könyveket az Athenaeum, mélyen leszállított áron. Ezért Széchenyi műveinek kiadása a IX. kötet után meg is szakadt.²¹⁵ Széchenyi politikai műveit évek múlva adta csak ki az Akadémia, Szily Kálmán szer-

²⁰⁹Friedreich István pályamunkájáról jelentések: Akad. Ért., 1915. 209—221. 1.; 1916. 372. 1.

²¹⁰ZICHY ANTAL: Gróf Széchenyi István életrajza. M. Tört. Társ. kiadása. Bp., 1896—1897.

²¹¹Gróf Széchenyi István naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához. Összeállította ZICHY ANTAL. Bp., 1884.

²¹²Gróf Széchenyi István beszédei. Összegyűjtötte és jegyzetekkel kísérte ZICHY ANTAL. Bp., 1887.

²¹³Levele 1876. ápr. 8. (MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény, Széchenyi Múzeum № 1330.)

²¹⁴Széchenyi naplói I. kötetének bevezetésében, XXIII. 1.

²¹⁵A sorozat III., IV., VI. köteteként Széchenyi levelei jelentek meg (Gróf Széchenyi István levelei. Összegyűjtötte, előszóval s jegyzetekkel ellátta: MAJLÁTH BÉLA. Bp., 1889. 644 l., 1890. 729 l., 1891. 810 l.); V. köt. Gróf Széchenyi István külföldi útirajzai és följegyzései. Naplói nyomán összeállította ZICHY ANTAL. Bp., 1890. 440 l.; VII., VIII. köt. Hírlapi cikkei. A M. Tud. Akadémia megbízásából összeállította és bevezető jegyzetekkel ellátta ZICHY ANTAL. 1893. LXIV, 564 l., 1894. 608 l.; IX. köt. Gróf Széchenyi István levelei szülőihez. Összeállította s jegyzetekkel ellátta ZICHY ANTAL. Bp., 1896. XXXIII. 339 l.

kesztésében.²¹⁶ Naplói a Történelmi Társulat kiadásában, a Fontes sorozatban jelentek meg.²¹⁷ Viszota Gyula csaknem két évtizedig dolgozott ezen a munkán. Ugyancsak a Fontes sorozatban készült volna Széchenyi leveleinek kiadása, amiről majd később lesz szó. Művei közül eddig csupán a Hitel korszerű kiadása látott napvilágot, megjelenésének századik évfordulójára,²¹⁸ és a Kelet Népe.

Minthogy Széchenyi műveinek kiadásából jövedelem nem származott s a gyűjtésből sem folyt be a vételár, hosszas huzavona után az Akadémia kiegyezett a Tasner családdal 1894-ben²¹⁹ és ekkor a Tasner örökösök végleg lemondtak Széchenyi műveinek kiadási jogáról. A megegyezésben az Akadémia elismerte a Tasner család érdemeit az iratok megőrzése körül. Tasner Géza ugyanekkor megígéri azt is, hogy a még nála található iratokat is átadja az Akadémiának. Ezt az ígéretét meg is tartotta, kitűnik az Akadémiai Értesítő beszámolóiból.

Országos Széchenyi Könyvtár

Tasner Géza Széchenyi leveleit, melyeket atyjához intézett, Révai Leó antikvárius útján a Nemzeti Múzeumnak adta el, és a Széchenyi Könyvtár kéziratárájában voltak, ahonnan az Országos Levéltárba kerültek, s ma „Tasner Antal iratai” címen szerepelnek.²²⁰ E levelek saját tulajdonát képezték, hangsúlyozza, s nem tartoztak a hagyatékhhoz. Eljárásán nem csodálkozhatunk, miután őt az Akadémiával kapcsolatban annyi csalódás érte.

A Széchenyi Könyvtár kéziratárájába kerültek Török Jánostól a Széchenyi által neki ajándékozott kéziratok, melyekről már szoltunk.

Országos Levéltár

A Sopronban elhelyezett Széchenyi-családi levéltárat a Széchenyi család 1896-ban, a millennium évében, a Nemzeti Múzeumnak adta át megőrzésre. Innen 1926-ban, a többi családi levéltárral együtt, a Várban

²¹⁶Széchenyi István munkái. 2. sor. 1. köt. Hitel — Világ. Bev.: GYULAI PÁL: Széchenyi István mint író; KAUTZ GYULA: A „Hitel” és a „Világ” méltatása. Sajtó alá rendezte: SZILY KÁLMÁN. Bp., 1904. LXVII, 378 l.; 2. köt. Stadium — A „Kelet Népe” — Politikai programtöredékek. Bev.: VISZOTA GYULA: A Stadium megjelenésének története; KAUTZ GYULA: „A Kelet Népe” és a „Politikai programtöredékek” méltatása. Sajtó alá rendezte: SZILY KÁLMÁN. Bp., 1905. LII, XXVIII, XVII, 260, 277, 140 l.

²¹⁷Széchenyi István összes munkái. 10—15. köt. Gróf Széchenyi István naplói. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: VISZOTA GYULA. 10. köt. (1814—1819) 1925. CLX, 927 l.; 11. köt. (1820—1825) 1926. CL, 823 l.; 12. köt. (1826—1830) 1932. LXXVIII, 810 l.; 13. köt. (1830—1836) 1934. LXXII, 754 l.; 14. köt. (1836—1843) 1937. XCI, 840 l.; 15. köt. (1844—1848) 1937. CVII, 810 l.

²¹⁸Széchenyi István összes munkái Hitel. A Taglatat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: IFJ. IVÁNYI-GRÜNWARD BÉLA. Bp., 1930. 757 l.; Kelet Népe. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: FERENCZI ZOLTÁN. Bp., 1925. 684 l. — Ide kell még sorolnunk: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: VISZOTA GYULA. 1. köt. (1841—1843) 1927. CLXXVIII, 846 l.; 2. köt. (1843—1848) 1930. CDLX, 1211 l.

²¹⁹MTAK Kézirattár, Akad. Ügyészi iratok 1892 (előbb tévesen 1882-es évszámmal), továbbá Akad. Ért., 1886. 76. l.; Akad. Ért., 1887 32. l.; Akad. Ért., 1893. 424. l.; Akad. Ért., 1894. 166. l.

²²⁰MTAK Kézirattár, Akadémiai Iratok 33/1888 iratból kitűnik, hogy a levelek közlési jogáért az Akadémia 400 Ft-ot fizetett Révai Leónak.

újonnan felépült Országos Levéltárba vitték át. Szerencsésen nagyjából elkerülte a második világháború során a pusztulást. Így a Széchenyi-családi levéltár nemcsak megmaradt, de ismételtén ki is egészült. 1930-ban az Országos Levéltár megvette Lunkányi János²²¹ hagyatékát utódaitól. Ebben található Széchenyi feleségével folytatott levelezésének legnagyobb része, igen sok más családi levél és fontos dokumentum.

A Széchenyi család levéltári anyagának rendezésével a Széchenyi nemzetség még 1930-ban Bártfai Szabó Lászlót²²² bízta meg. Ő megírta az iratok alapján a Széchenyi család történetét²²³ és egy kötetben közreadott sok kiadatlan levelet és más dokumentumot.²²⁴ Mindkét munka igen fontos forrásmű Széchenyire vonatkozóan. Elkészítette ezenkívül Széchenyi könyvtárának lajstromát,²²⁵ s ez az egyetlen dokumentum a leégett cenki kastélyban elpusztult könyvtárról.

1947-ben az Országos Levéltár antikváriustól szerzett egy Széchenyi személyével kapcsolatos iratgyűjteményt, sajátkezű feljegyzéseivel és leveleivel.²²⁶

Széchenyi iratai a Lunkányi-hagyatékkal együtt ilyen módon 3 és fél iratfolyómétert tesznek ki.

Ezenkívül van a „Széchenyi-Akten” c. Bécsből visszakérült anyag, újabban az Abszolutizmus korabeli iratok közé helyezve.

Sopron

Széchenyi-iratok nagyobb számban, az említett helyeken kívül még Sopronban vannak, éspedig két helyen:

Az egyik a Storno-múzeum. A Storno Miksa kiadásában 1938-ban megjelent katalógus²²⁷ közli is az ott őrzött, addig kiadatlan 30 db Széchenyi-kézirat szövegét. Ezek, mint Storno írja, részben Széchenyi Béla és Paur Iván révén kerültek családja birtokába, részben mint kiselejtezett „értéktelen papír”-t vásárolta meg Storno Ferenc.

A cenki Széchenyi-kastély leégésekor, a második világháború végén, a környék lakosai egyet-mást megmentettek a berendezésből, köztük egy sereg iratot is szedtek össze az ún. fióklevéltárból, s a Sopronban levő Liszt Ferenc Múzeumba vitték be 1947-ben. Innen 1950-ben a Soproni

²²¹Lunkányi Jánosról l. a 18. sz. jegyzetet, s a jelen tanulmány 50. lapját.

²²²Az OSZK és a MTAK a legújabb időkben is vásárolt Széchenyi-kéziratokat antikváriusoktól. Az MTAK Kézirattára által legutóbb vásárolt levelek kétségtelenül azok, melyeket BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok... c. kiadványában közölt. E munkája bevezetésében írta ugyanis, hogy a levelek „kis töredékét saját gyűjteményemben őrzöm” (I. m. Bevezetés, lapszám nélkül [4. l.]).

²²³BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: A Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története. Bp., 1926. — A mű III. kötetében találjuk a Széchenyi Istvánra és testvéreire vonatkozó részt (1—599. l.)

²²⁴BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. Bp., 1943.

²²⁵BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Gróf Széchenyi István könyvtára. Bp., 1923.

²²⁶Lásd BAKÁCS ISTVÁN: A Széchenyi család levéltára. Bp., 1958. 6. l. — Az említett iratok Bártfai Szabó Lászlótól származtak.

²²⁷A Storno-család Széchenyi-gyűjteményének tárgyjegyzéke. Gróf Széchenyi István kéziratának, valamint egyéb leveleknek közlésével kiadja STORNO MIKSA. Sopron, 1938.

Levéltárba kerültek „Széchenyi család iratai” címmel. E sajnálatosan sérült, szennyezett, gyűrött iratokat 1963-ban rendezték (de nem restaurálták). Főképpen birtokügyekre vonatkozó iratok, és családtagok levelezése, de van köztük Széchenyinek is nem egy levele, hozzá intézettek és más vele kapcsolatos iratok. Mind együttvéve 1,9 iratfolyómétert tesz ki.²²⁸

²²⁸Horváth Zoltán, levéltári igazgató szíves közlése szerint — melyért ezúton is hálás köszönetet mondok — a Levéltárban „Széchenyi család iratai” címmel szereplő anyag alapleltári száma: Városi 368, s a következőképpen van csoportosítva: 1—2. A) Fontosabb iratok, birtokokkal kapcsolatban; 3—4. B) Hivatalos levelek, jószágkormányzótól, jelentések tőlük; 5. C) Magánlevelek, családtagok levelezése; 6—9. D) Számadási iratok. 10. E) Vegyes iratok (Tanulmányok, nyelvleckék, filozófiai értekezések, térkép-töredékek, épületek tervrajzainak töredékei.) — A levelezés egy része rendezett, ebben főképp Széchenyi Béla és Ödön levelezése édesanyjukkal, Széchenyinek néhány családjára vonatkozó birtokügyi feljegyzése tarthatnak érdeklődésre számot. — Az iratokat eddig csupán Tilkovszky Lóránt tanulmányozta.

IV. AZ AKADEMIA SZÉCHENYI MÚZEUMA

1896-ban öltött határozottabb formát az Akadémián belül az a gondolat, hogy a Széchenyire vonatkozó iratokat, könyveket és emléktárgyakat összegyűjtsék és együtt őrizzék. Ez 1906-ban az ún. „Széchenyi Múzeum”-ban meg is valósult, de régebbi előzményekre tekinthet vissza:

1884. február 25-i ülésén az Akadémia elhatározta, hogy felhívással fordul Széchenyi kortársaihoz, engedjék át közlésre a birtokukban levő Széchenyitől származó leveleket.²²⁹ A kiadásukkal megbízott Majláth Béla²³⁰ 1888 júniusában már azt jelenthette, hogy 1393 levél áll rendelkezésére.²³¹ A levelek I. kötetének megjelenése után újabb levelek érkeztek az Akadémiára, köztük sok ajándékképpen ott is maradt.²³²

A gyűjtést a hatóságok is támogatták. Zichy Antal indítványára 1885-ben Tisza Kálmán körlevelet bocsátott ki az összes törvényhatóságokhoz,²³³ hogy gyűjtsék össze a rendi országgyűlések aktáit.

Viszota Gyula, mint Sopronban működő tanár, lemosolta az ottani megyei levéltárban mindazokat az iratokat, melyek Széchenyi működésével kapcsolatosak.²³⁴ Példáján felbuzdulva az Akadémia 1902. január 3-án belügyminiszteri rendeletet eszközöl ki,²³⁵ hogy a vármegyei, városi és országgyűlési levéltárakból másolják le a Széchenyire vonatkozó iratokat, s azokat hitelesítve küldjék el az Akadémiának.²³⁶

Az Akadémia, mint mondtuk, megkísérelte a Döblingben elkobzott iratok megszerzését is, de ekkor még nem sikerült őket megtalálni.²³⁷

Az Akadémia 1896-ban megismétli Széchenyi iratainak összegyűjtésére vonatkozó felhívását, s most nagyobb sikerrel, mint az előző alkalommal.²³⁸ Ugyancsak ebben az évben történt, hogy Elischer Gyula²³⁹

²²⁹Akad. Ért. 1884. 47. l.

²³⁰Majláth Béla, székhelyi (1831—1900) múzeumi könyvtáros, régész.

²³¹Akad. Ért., 1889. 135. l.

²³²A levelek I. kötete 1889-ben, a II. 1890-ben, a III. 1891-ben jelent meg, mint Széchenyi összes műveinek III., IV., VI. kötete. A mondottakból következik a levelek közlésének nem pontos kronológiai sorrendje. A kiadott leveleknek szinte gerincét képezik az I. kötetben a Lunkányihoz intézettek és mind a három kötetben a Tasner Antalhoz írt 579 db levél.

²³³Akad. Ért., 1883. 23., 35., 56. l. — A gyűjtés eredményéről: Akad. Ért., 1888. 203—205. l.

²³⁴Az MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjteményben megvannak.

²³⁵A rendelet egy példánya megvan az MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjteményben.

²³⁶Megvannak az MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjteményben.

²³⁷„Pro Memoria” Károlyi Árpádtól, kelet nélkül, az MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény, Széchenyi Múzeum № 1358.

²³⁸Akad. Ért., 1896. 55. l.

²³⁹Elischer Boldizsár (1818—1895) ügyvéd, unokaöccse Elischer Gyula, orvos (1846—1909).

egyetemi tanár, az Akadémiának ajándékozta nagybátyja, Elischer Boldizsár nagyértékű Goethe-gyűjteményét.²⁴⁰ Ennek külön „Goethe-szobá”-ban való elhelyezése adta azt a gondolatot Szily Kálmán akkori főtitkárnak, hogy indítványozza: az Akadémia ne csak írásbeli hagyatékát őrizze alapítójának, hanem rendezzen be emlékére valóságos múzeumot, s ide rendszeresen gyűjtse össze a Széchenyire vonatkozó kéziratokat, nyomtatványokat, emléktárgyakat és más dokumentumokat. Még jobban megerősítette ezt az elhatározást az „amerikai érczoszorú” epizódja. A millennium alkalmával ugyanis amerikai magyarok jöttek látogatni az óhazát és három érczoszorút hoztak magukkal, az ottani magyarság nevében. Ezekkel megkoszorúzták Kossuth Lajos és Deák Ferenc sírját, a harmadikat pedig Széchenyi tiszteletére az Akadémiának adták át, „jelölül annak, hogy Széchenyi Istvánra vonatkozó emléktárgyak megőrzését a közönség is az Akadémia feladatának tekinti”.²⁴¹

Az 1896. évi november 6-i akadémia ülésen tette meg Szily Kálmán a határozott javaslatot a Széchenyi Múzeum megalapítására.²⁴²

Már előzőleg azt indítványozta, hogy miután az 1891-ben Széchenyi életrajzának megírására hirdetett pályázat meddő maradt, a kitűzött 2000 frt-ot fordítsák Széchenyire vonatkozó tárgyak gyűjtésére, ugyanakkor fenntartván azonban az életrajzra kitűzött jutalmat is.²⁴³

Az Akadémia 1898-ban teszi közzé felszólítását a Széchenyi Múzeum számára való gyűjtésre.²⁴⁴ Még ez évben megjelenik a gyűjtés eredményéről az első beszámoló²⁴⁵ a következő csoportok szerint:

- I. Széchenyi Béla ajándékai (emléktárgyak, képek).
- II. Tasner Géza ajándékai (levelek, Tasnerékkal kapcsolatban).
- III. Ernst Lajos²⁴⁶ ajándékai (képek, metszetek).
- IV. Többek ajándékai (levelek, képek, könyvek, szobrok, újságok stb.)

Az Akadémiai Értesítő 1899-ben ismét közöl kimutatást,²⁴⁷ majd 1901-ben összefoglaló jelentést,²⁴⁸ és 1902-ben megjelenik külön füzetkében a múzeum első jegyzéke.²⁴⁹ Csoportjai, melyek a későbbi, teljesebb katalógusban is megmaradtak, a következők:

- I. Széchenyi munkái.
- II. Széchenyire vonatkozó munkák és folyóiratok.
- III. Hírlapok és egyéb nyomtatványok.

²⁴⁰A Goethe Gyűjteményt a háborús sérülések után újra rendezte és történetét megírta GYÖRGY JÓZSEF: Die Goethe-Sammlung Balthasar Elischers in der Bibliothek der Ung. Akad. der Wissenschaften. Bp., 1963. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. 39. sz.)

²⁴¹Szily Kálmán beszéde a Széchenyi Múzeum megnyitásakor. Közli: Akad. Ért., 1905. 652—657. l. — Az érczoszorúk további sorsa ismeretlen.

²⁴²Akad. Ért., 1898. 55. l.

²⁴³Az 1896. okt. 5-i összes ülésen hangzott el a javaslat. Akad. Ért., 1896. 555. l.

²⁴⁴Akad. Ért., 1898. 55. l. (Szily Kálmán főtitkár aláírásával.)

²⁴⁵Akad. Ért., 1898. 234—242. l.

²⁴⁶Ernst Lajos (1872—1937) műgyűjtő, az Ernst Múzeum alapítója.

²⁴⁷Akad. Ért., 1899. 228—234. l.

²⁴⁸Akad. Ért., 1901. 227—230. l.

²⁴⁹A M. Tud. Akadémia Széchenyi Múzeuma 1902. május hó 1-én. Bp., 1902. 24 l. — Ennek pótlása évszám feltüntetése nélkül „Pótlék az 1902. évi kimutatáshoz” megjegyzéssel 23 l.

IV. Széchenyi-kéziratok.

V. Kéziratok Széchenyiről.

VI. Képek és szobrok Széchenyiről.

VII. Képek és szobrok Széchenyi környezetéről.

VIII. Emléktárgyak és tiszteletjelek.

IX. Jelentések Széchenyi haláláról és egyéb tiszteletjelek.

A Széchenyi Múzeumot először a földszinten akarták elhelyezni, a Goethe-szoba mellett, de minthogy igen sok anyag gyűlt egybe, a palota első emeletén, az Akadémia utcára és a térre nyíló három teremben rendezték be,²⁵⁰ ahol most az Akadémia Elnöksége és Főtitkársága szobái vannak.

A Széchenyi Múzeum megnyitására 1905. november 3-án került sor. Ez a nap 80. évfordulója volt az Akadémia megalapításának, s akkor volt 40. évfordulója annak, hogy az Akadémia palotájába beköltözött és ott első ülését tartotta.²⁵¹

Szily Kálmán jelentése szerint összesen 6292 db volt a múzeumban. Ebből Széchenyi kézirata 626 db. Széchenyi működésére vonatkozó kéziratok: 3179. (Az utóbbi számban benne vannak a múzeumra, gyűjtésre vonatkozó levelezések is.) Az újonnan megjelent katalógusban²⁵² nincs feltüntetve, hogy melyik tárgy miképpen került az Akadémia, illetve a Széchenyi Múzeum birtokába. Így ma már nagyon nehéz volna megállapítani az egyes kéziratok származását. Még az ezután következő adományokról szóló jelentésekből²⁵³ sem tűnik ez ki, mert az egyes kéziratok megjelölése oly határozatlan és pongyola, hogy azonosításuk a legnagyobb nehézségbe ütközik.

A Széchenyi Múzeum anyagában nagyobb változás nem történt 1943-ig, amikor örvendetes és nem várt módon gyarapodott a Széchenyi-iratok gyűjteménye. Erről az eseményről az Akadémiai Könyvtár Kézirat-tárának jelenlegi vezetője, Csapodi Csaba a következőket írja: „A második világháború utolsó szakaszában a Széchenyi család az addig Nagycenken őrzött iratokat is beszállította az Akadémiára, ami nagy szerencse volt, mert a kastély nem sokkal utóbb teljesen elpusztult a háborúban.”²⁵⁴

Az iratok szempontjából oly nevezetes mozzanatról a kézirattár h. vezetője Gergely Pál, még a következő részletekre emlékezik vissza: Széchenyi Bertalan,²⁵⁵ a cenki uradalom akkori birtokosa 1943 tavaszán tele-

²⁵⁰DIVALD KORNÉL: A M. Tud. Akadémia palotája és gyűjteményei. Magyarázó kalauz. Az Akadémia megbízásából. Bp., 1917. 67—93. l.

²⁵¹Akad. Ért. 1905. 651. l. — Az MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjteményben van Vizsota Gyulától a múzeum részletes leírását magába foglaló kézirat. A Múzeumból az Akadémia nem őriz fényképet. Egy kép megjelent DIVALD KORNÉL: Id. művében (76—77. lap közötti mellékleten). Három képet találunk az 1925. augusztus—szeptemberben a Városligeti Mezőgazdasági Múzeumban rendezett „Széchenyi-Emlékkiállítás, valamint Kertészeti és Vadászati Kiállítás” katalógusában (kiadta a Faluszövetség), sajnos igen rossz papíron, homályos nyomással.

²⁵²A M. Tud. Akadémia Széchenyi Múzeumának Tárgyjegyzéke. Összeállították SZILY KÁLMÁN és VIZSOTA GYULA. Bp., 1905. 189. l.

²⁵³Az Akad. Ért. évfolyamaiban: 1898. 355. l.; 1899. 392. l.; 1902. 352. l. stb.

²⁵⁴CSAPODI CSABA: Széchenyi István kéziratai és egyéb Széchenyi-emlékek az Akadémia Könyvtárában. Magyar Tudomány, 1960. 242—247 l.

²⁵⁵Széchenyi Bertalan 1943. június 9-én meghalt, tehát a telefonbeszélgetésnek e dátum előtt kellett történnie.

fonon felhívta Voinovich Gézát, az Akadémia főtitkárát, és közölte vele, hogy cenki levéltárunkban még egy sereg Széchenyire vonatkozó iratot találtak, s ezeket, ha óhajtják, szívesen átengedi az Akadémiának. A hír természetesen nagy örömet keltett, s a háborús helyzet ellenére sikerült katonai teherautót szerezni, melyen az akadémiai kiadóhivatal egyik dolgozója, név szerint Papp László — leutazott Cenkre, és sikeresen felhozta az iratokat. Ez a küldemény nagyon gazdag és értékes anyagot tartalmazott és sok tekintetben bővíti Széchenyi működéséről való tudásunkat.

V. A SZÉCHENYI GYŰJTEMÉNY A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

1944. december 7-én a Széchenyi Múzeum vezetője: Viszota Gyula „Pro memoria”²⁵⁶ feljegyzi, hogy a múzeumnak a térre eső termeit kiürítette, minthogy e helyiségeket a rendőrség és katonaság számára lefoglalták. A múzeum anyagát öt akadémiai altiszt segítségével az Akadémia utcai két kis szobába tömörítette össze. „Amennyire lehetett, ügyeltem arra, hogy a tárgyak, iratok közt némi rendnek nyoma legyen” — írja. Az átvitt tárgyak: koszorúszalagok, képek, iratok, bútorok stb. Az Akadémiai Értesítő 1946-i évfolyamában²⁵⁷ azt olvassuk, hogy „a Széchenyi Múzeum lezuhant az alatta levő Vigyázó-könyvtárra”. „A könyvtár és a Goethe-szoba anyaga súlyos károkat szenvedett.”

Az Akadémia palotájában lefolyó eseményekről Voinovich Géza főtisztár naplót vezetett.²⁵⁸ Ennek alapján készült beszámolójából a következőket idézzük: „A Széchenyi Múzeumot repülőakna találta el úgy, hogy padlója lezuhant a földszinti Vigyázó-könyvtárra.” — „A Goethe-szoba és a Vörösmarty-szoba összehányatott, a kéziratárt szétdobálták . . .” Szerencsére azonban sok könyvet és iratcsomót idejekorán a pincébe levittek,²⁵⁹ így valószínűleg a Viszota Gyula által összecsomagolt iratok, képek nagy részét is, minthogy az általa említett koszorúszalagok a megmaradt emléktárgyak közt vannak. Az elpusztult termekről Gergely Pál megrendítő fényképeket készített²⁶⁰ és ugyancsak ő visszaemlékezik rá, hogyan szedegette ki a romok közt térdelve Viszota Gyula, könnyes szemekkel a sérült iratokat.²⁶¹

A megmaradt képeket és szobrokat, hely hiányában, csak nemrégiben lehetett pontosan számba venni. Legtöbbjük az Akadémia Tudós Klubjában van, más részük a dolgozószobákban díszíti a falakat.

²⁵⁶Viszota Gyula: Pro memoria. MTAK Kéziratár, Akadémiai Iratok 318/1944.

²⁵⁷Akad. Ért., 1946. 6. 1.

²⁵⁸Voinovich Géza naplóját sajnos nem ismerjük, csak ennek alapján tett összefoglaló jelentését az Akadémia 1945. ápr. 26-i összes ülésén.

²⁵⁹Az óvóhelyre levitt kéziratok jegyzéke: MTAK Kéziratár, Akadémiai Iratok 182/1944. — Ez természetesen nem tartalmaz részletes adatokat. — Az Akadémiai Könyvtár jelentése a károkról: MTAK Kéziratár, Akadémiai Iratok 75/1945.

²⁶⁰Damna Scientiae Hungaricae. Bp., 1947. 87., 98. l.

²⁶¹Viszota Gyula lakását is bombatalálat érte, s ott családja is elpusztult. Minthogy ismételtlen említi az egyes iratoknál: „eredetije birtokomban”, nála is bizonyára megsemmisült nem egy irat.

Az Akadémia épületének kijavítása és helyreállítása után a könyvtár dolgozói azonnal hozzáfogtak az iratok rendezéséhez és konzerválásához. Ekkor alakult ki az Akadémia Könyvtárának Kézirattára, majd később Régi Könyv Gyűjteménye mostani formájában. A régebbi helyzetről a következőket olvashatjuk: „Hat méter magas, meglehetősen rossz világítású, nagy helyiség, a mennyezetig épített egyszerű nyitott polcokkal sűrűn beépítve; a polcokon egymás mellett zsúfoltan sorakozó kódexek és más kötetes kéziratok, fasciculusok, könyvtáblaszerű tékába foglalt vagy csomagolópapírba burkolt, sokszor csak egyszerűen spárgával átkötött kéziratcsomagok: ez volt a kézirattár 1949-ig.”²⁶²

A kézirattár átalakulásáról annak első vezetője, Berlász Jenő a következőképpen ír: „... az akkori főkönyvtárnoknak és munkatársainak az a felismerése volt [elindítója], hogy a kézirattár az Akadémiához méltatlan, elhanyagolt állapotban van, s ezt okvetlenül meg kell változtatni.” A Széchenyi-iratokra is vonatkozik a következő megállapítás: „A kéziratanyag teljes egészében ezeken a nyitott állványokon volt elhelyezve, ugyanolyan módon, mint a könyvek; kötetek és kötegek álló helyzetben sorakoztak egymás mellett. Még a legbecsesebb kincsek... sem jelentettek kivételt, illetéktelen kezeztől és egyéb veszélyektől semmi sem védte az anyagot.”²⁶³

A Széchenyi-iratok nagy értéke fel nem ismerésének itt kereshetjük a kulcsát, s ezek a mozzanatok tehetik érthetőbbé előttünk a majdnem száz évvel ezelőtti könyvtárosok eljárását. Tegyük még hozzá a következőket: A kézirattár „gyűjtőköre... meglehetősen határozatlan volt. Szükségszerűen következett ez abból, hogy a gyűjtemény mind létrejövételét, mind gyarapodását legfőképpen ajándékozásoknak köszönhetette.” „Tervszerű gyarapítás nyomai a kézirattár múltjában nemigen figyelhetők meg. Nemcsak a szükséges költségkeret hiányzott ehhez, amely állandó, széleskörű kéziratvásárlásokat tett volna lehetővé, hanem a programalakító gondolat is. Több mint egy évszázad múlt el anélkül, hogy rendtartásszerűen tisztázódott volna: mit kell gyűjtenie a kézirattárnak és hogyan.”²⁶⁴ — A mondatokból láthatjuk, hogy Széchenyi iratainak megvásárlása kivételes és példátlan esemény volt az Akadémia történetében; elhelyezése, feldolgozása töretlen utakon, ezért indult oly botladozva.

A kézirattár átrendezése folyamán történt az addigi gyűjtemények feloszlata, az újabb könyvtári rendszer szellemében: megszűnt a Goethe- és Vörösmarty-szoba s a Széchenyi Múzeum. A kéziratok a kézirattárba, a könyvek pedig a könyvtárba kerültek. A Goethe-gyűjtemény könyvei együttmaradtak, a könyvtár elkülönített részén, a Vörösmarty-szoba könyvanyaga és a Széchenyi Múzeumból mintegy 800 db könyv (Széchenyi műveinek első kiadásai stb.) pedig a Régi és Ritka könyvek Gyűjteményébe,²⁶⁵ a többi a könyvtár egyéb állományába került.

A Széchenyi Múzeumból szerencsésen megmaradt iratokból elsősorban azokat csoportosították a kézirattár dolgozói, sorszám szerint, me-

²⁶²CSAPODI CSABA: Állományvédelmi módszerek és eredmények az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában és Régi-könyv gyűjteményében (1949—1964). Bp., 1965. 27. l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 44. sz.)

²⁶³BERLÁSZ JENŐ: Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása. Bp., 1957. 3—4. l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 4. sz.)

²⁶⁴BERLÁSZ JENŐ: I. m. 6—7. l.

²⁶⁵A jelzett könyvállomány könyvtári jelzete 540.329—541.134.

lyekre a Széchenyi Múzeum számai láthatóan rá voltak ragasztva²⁶⁶ s a nyomtatott katalógus alapján könnyen azonosíthatók voltak. Belőlük nem sok hiányzott. De ez az összes iratnak csak egy részét képezte, mert a különféle intézményekre vonatkozók egy-egy kötegben voltak, egy szám alatt, külön jelölés, sőt lebélyegzés és fóliálás nélkül. Így: Balatoni gőzhajózásra vonatkozó iratok (1826—1848) 22 db. Sz. Múz. No. 1280. Hengermalomra vonatkozó iratok (1839—1847) 160 db. Sz. Múz. Na. 1298. Hidra vonatkozó jegyzőkönyvi feljegyzések 1832. február 10-től december 10-ig és a Hidra vonatkozó iratok (1835—1847) 180 db. SZ. Múz. No. 1300. Közlekedési Bizottságra vonatkozó iratok (1845—1848) 95 db. Sz. Múz. No. 1325. Pesti Kikötőre vonatkozó iratok (1833—1845) 230 db. Sz. Múz. No. 1401.

E számok az 1905-i nyomtatott katalógus adatai. De még később is érkeztek iratok az Akadémiára, amint az megállapítható az egyes iratokra ragasztott vagy írt számokból, melyek már nem szerepelnek a katalógusban.²⁶⁷ Az iratok rendezésében is volt hiba. Ez kitűnik Viszota Gyulának megmaradt kéziratából,²⁶⁸ melyben számba veszi a Hidra vonatkozó csomó egyes iratait. Ebből láthatjuk egyrészt, hogy mily sok és értékes irat hiányzik, pl. „190. sz. Kossuth Lajos levele, Pest, 1841. dec. 23., melyben értesíti (talán Széchenyit?), hogy nem nyervén megbízást egy a híd ügyében írt cikkének kinyomatására, csak legközelebb veszi át a Jelenkorból”, másrészt, hogy pl. aki az iratokat csomóba szedte, nem tudott angolul, és a híd iratai közé sorolta Széchenyi angol lovászának két levelét is. Stb.

A Széchenyi Múzeumban az iratok közül kiemelve időrendben sorakoztak, külön-külön számmal ellátva Széchenyi levelei. Ti. azok, melyek már akkor megvoltak. Azóta igen sok új levéllel és levélfogalmazvánnyal gazdagodott a gyűjtemény. Ezek, minthogy tárgyuk szerint legtöbbször élesen szétválaszthatók, most az egyes intézmények iratai mellé kerültek.

Külön csoportot képeztek a Széchenyi Múzeumban a nem Széchenyitől származó kéziratok, betűrendbe rakva. Teljesen vegyesen következtek így egymás után pl. Deák Ferenc levele Széchenyihez, majd egy vidéki iskola beszámolója Széchenyi-ünnepélyéről, stb. Ez a rendezés ugyanis elsősorban a múzeumlátogatókra gondolt, hogy a számok segítségével könnyen megtalálják a jegyzékben, mi az, amit látnak.

Mint már említettük, az iratok eredete, vagyis az Akadémiai Könyvtár Kézirattárába jutásuk ideje és módja, az eseteknek csak kis részében állapítható meg. Még az is, hogy a legutolsó cenki szállítmányban milyen iratok voltak, inkább csak negatíve következtethető ki abból, hogy milyen iratok nincsenek eddig említve és nem ismeretesek az irodalomból. Így pl. a Széchenyi Múzeum katalógusa Vásárhelyi Pálnak csak egy Széchenyihez írt levelét veszi jegyzékébe.²⁶⁹ Zelovich Kornél²⁷⁰ is csak néhány levelét említi, ma pedig az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Széchenyi Gyűj-

²⁶⁶CSAPODI CSABA: Széchenyi István kéziratai és egyéb Széchenyi-émlékek az Akadémia Könyvtárában. Magyar Tudomány, 1960. 243. l.

²⁶⁷Uo.

²⁶⁸MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.

²⁶⁹MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény, Széchenyi Múzeum № 1400.

²⁷⁰ZELOVICH KORNÉL: A budapesti Lánchíd. Bp., 1899.

teménye 130 ilyen levelet őriz. Éppen így a Széchenyi Múzeum a Lánchíd építőjének, Clark Tierny Williamnek csak 19 Széchenyihez írt levelét veszi számba, ma több mint kétszer annyi van birtokunkban.

Széchenyi leveleinek kiadásakor hiába kérték Apponyi Albertet, hogy adja át közlésre Széchenyinek atyjához, Apponyi Györgyhöz írt leveleit.²⁷¹ Majláth Béla egy-kettőnél többet nem is tudott közölni. Ma megvannak Széchenyi levélfogalmazványai Apponyi Györgyhöz, szép számmal.

A jelenlegi rendezés közben tehát az látszott célszerűnek, hogy az iratokat függetlenül attól, hogy mikor és miképpen kerültek az Akadémiai Könyvtár Kézirattárába, most már inkább tárgyuk és jellegük szerinti csoportokba rakjuk össze úgy, ahogy azok még Széchenyi életében, munkálkodása folyamán kialakultak, s azóta is nagyjából együttmaradtak.

Minthogy Széchenyi irományainak ez az összessége gyűjtemény jellegű, belekerülnek az újabban szerzett vagy majd később beszerzendő iratok, és éppen így a kézirattár egyéb sorozataiból, a korábban Irodalmi levelek, Tört. Lev., Levelestár és Analekta címen nyilvántartott darabok is, melyek Széchenyitől származnak, vagy vele szorosan összefüggenek. Ezek közt pl. nevezetes helyet foglalnak el Sina Györgynek és Clark T. W.-nek levelei a Lánchíd tárgyában (Tört. 4 rét 257) stb.

Paur Iván autográf jegyzéke szerint²⁷² az ő rendezésében, melyről már részletesen szoltunk, következő csoportok szerepeltek:

1. Akadémia	24—25. Széchenyi mint író
2. Casino	26—28. Széchenyi István mint
3. Gazdasági Egyesület	miniszter és katona
4. Színház	29. Kitüntetések
5. Megyei dolgok	30. Kikötő
6—9. Gőzhajózás	31. Pest városa
10—11. Lóverseny	32. Hengermalom
12. Lótenyésztési Társulat	33—34. Kisebb egyletek
13. Vasutak	35. Rókavadászat
14. Tisza-szabályozás	36—37. Vegyes levelek
15—19. Hid	38. Állam-, kormány- és tudós
20. Balaton	férfiak levelei
21—22. Vaskapu	39. Egyes hírlapi számok
23. Közlekedési Bizottság	40. Folyamodások

Ezek a csoportok maguktól alakultak ki — mint már mondtuk a Paur Iván-féle rendezés ismertetésénél —, így rajtuk alig kell valamit változtatni. Inkább arról van szó, hogy némelyeket egyesíteni, illetve egymás mellé kell helyezni. Így pl. a Lótenyésztési Társulattól fejlődött ki a Gazdasági Egyesület. Keretében folytak le a Lóversenyek. Télen, mikor futtatásokat nem lehetett tartani, rendezték a Rókavadászatot.

A Pesti József-hengermalomból fejlődött ki a Vasöntő-, majd a Fegyvergyár, s így a malom lett a magyar gyáripár kezdő láncszeme. A Paur jegyzékében szereplő „Folyamodások” arra a hirdetésre érkeztek, melyet a Közlekedési Bizottság tett közzé, ezek tehát ennek keretébe tartoznak.

²⁷¹Akad. Ért. 1899. 188. l.

²⁷²MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.

A levelek, melyek nem egyes intézmények érdekében íródtak vagy nem tartoznak a kitüntetések és ismeretlenektől jövő dicsőítő levelek közé, leginkább Széchenyi magánlevelezésében találtak helyet.

A jelenlegi csoportok ezek szerint így alakultak ki s a következő sorrendben vannak az iratok ideiglenesen dobozokba rakva:

Széchenyi személye, családja, felesége, gyermekei, levelezése velük.

Széchenyi mint katona. Hivatalos katonai iratok. Bécsi lakása. Katonai elszámolások, levek ez ügyben.

Széchenyi mint író. Műveinek kéziratai, a bekötötteken kívül, s a rájuk vonatkozó dokumentumok. Levelezése cenzorokkal, kiadókkal.

Jegyzetek.

Széchenyi levelei. Széchenyihez írt levelek.

Akadémia.

Casino.

Dunaszabályozás. Kikötő. Hajógyár.

Alduna. Vaskapu.

Dunai gőzhajózás.

Balatonai gőzhajózás.

Hid.

Közlekedési Bizottság: Vasutak.

Közlekedési Bizottság: Vizek. Útépítés.

Tiszaszabályozás.

Pest. Pesti intézmények: Alagút.

Csónakda.

Harmincadvám.

Nemzeti Játékszín.

Sétatér, stb.

Egyéb egyesületek és intézmények.

Malom, Vasöntő, Gyáralapító, Fegyvergyár, Gyárvédegyelet, Cukorgyár.

Lótenyésztés. Rókavadászat. Állattenyésztési Társulat.

Gazdasági Egylet.

Selyemtenyésztés.

Juhtenyésztés.

Széchenyi mint miniszter.

Országgyűlés s más országos értékű politikai dolgok.

Döbling.

Széchenyi halála. Széchenyi-gyász.

Egykorú nyomtatványok.

A felsorolt anyaghoz csatlakozik a Széchenyi Múzeum levelezési anyaga és Vízota Gyula hagyatéka, számtalan általa gyűjtött Széchenyi-levél és más dokumentum másolata, sok értékes jegyzete, s a Széchenyi Múzeumban összegyűjtött újságcikk és folyóirat-gyűjtemény megmaradt töredéke.

A csoportok némelyike Paur rendezése óta hiányosabb, más viszont gazdagabb és szerteágazóbb lett. A Paur adta nevek is megmaradtak, ily címen tanulmányok jelentek meg Orosz Józseftől és Zichy Antaltól is: Széchenyi mint író, Vízota Gyulától: Széchenyi mint katona stb.

Az iratoknak ilyen tárgyi összevonása még azzal az előnnyel is járt, hogy összekerültek az összetartozó iratok. Így Széchenyinek a Széchenyi Múzeumban volt két csonka levelének, József nádorhoz, illetve Paget Johnhoz,²⁷³ megkerült másik fele is a cenki utolsó hozatalból.

Általában azt kell mondanunk, hogy a különböző időkben Cenkről érkezett iratok hasonló jellegű darabokból álltak, és ugyanilyen jellegű a családi levéltárnak az Országos Levéltárba került anyaga nagy része is (ti. amelyik nem közvetlenül a birtokügyekre vonatkozik). Így pl. Széchenyi „levelező könyvei” közül 5 van az Országos Levéltárban, ugyanannyi az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Széchenyi Gyűjteményében.

A levelezőkönyveken kívüli levélfogalmazványok is — a jelen rendezésben — azoknak az intézményeknek irataihoz csatlakoznak, melyeknek ügyében íródtak. Ez állományvédelmi szempontból is nagyon hasznos, mert így az egyes szakokban kutatók nem lapozzák végig Széchenyi egész levelezését, csak azt, amely a kutatott területre vonatkozik. A missilis levelek nagy része ugyanis gyakran nagyon vékony levélpapírra van írva, s ezek a legmegviseltebbek. Széchenyi levélfogalmazványai szerencsére erős merített papírra íródtak. A háborús pusztítás után az Akadémia jó néhány levelet restauráltatott, de még igen soknak, éppen a legértékesebbeknek konzerválására nagy szükség lenne. Hogy csak egyet említsünk: Széchenyinek a Lánchíd ügyében Metternichhez intézett „Memoire”-ja (1836. jan. 16.), melyet a herceg neki visszaadott — bár titkon lemásoltatta —, darabokra hullik szét. Az egész Széchenyi kezeírása.

A Cenkről 1943-ban érkezett anyaggal a levelek száma erősen megsaporodott, igen érdekes és fontos levelekkel.

Széchenyi leveleit — az Akadémia megbízásából — először Majláth Béla adta ki²⁷⁴ 1880—1891 közt, három kötetben. Ez úttörő munka volt, s ez igen nagy érdeme. De már a kortársak is rámutattak, hogy mily sok a hibája: számtalan rosszul olvasott részlet, helytelen dátum, pontatlan névmegjelölés ékteleníti. Az angol levelekből pedig egész szakaszok kimaradtak. Széchenyi leveleiként adja ki az általa Clark Tierny, Batthyány Imre és Sina báró számára fogalmazott jelentést, illetve választ, s így az iratok érthetetlenek. (Lev. II. 464. stb.)

Néhány nagy hibára külön is fel kell hívunk a figyelmet:

Ezek egyikét már említettük a Paur Iván-féle rendezéssel kapcsolatban, hogy ti. szerepel nála is egy soha nem létezett „Clark Tierny Adam”,²⁷⁵ a két Clark nevének összekeveréséből.

Teljesen téves adatokat közöl Majláth a Széchenyi életében oly nagy szerepet játszó Lunkányi Jánosról,²⁷⁶ s ezek a köztudatba is átmentek, Szinnyei József művében²⁷⁷ is szerepelnek. Darvas István²⁷⁸ kutatásai

²⁷³Széchenyi levele József nádorhoz, 1843. aug. 23-án (MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény), Széchenyi levele Paget John-hoz, Pest, 1840. okt. 24-én. Uo. — Ez utóbbit közöltem a Magyar Nemzet, 1965. jún. 15-i számában.

²⁷⁴Lásd 232. sz. jegyzetet.

²⁷⁵Lev. III. k. 419. l.

²⁷⁶Viszota Gyulának az MTAK Kézirattár Széchenyi Gyűjteményében levő másolatai és kivonatai alapján ismertette Széchenyi leveleit Lunkányihoz TILKOVSKY LÓRÁNT: Ismeretlen Széchenyi-levelek, Valóság, 1959. 1. sz. 92—97. l. és a Soproni Szemle, 1959. 361—362. l.

²⁷⁷SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. VIII. köt. Bp., 1902. 137. hasáb.

²⁷⁸DARVAS ISTVÁN: Adatok Lunkányi János életrajzához. Soproni Szemle, 1956. 3. sz. 216. l.

alapján ma már tudjuk, hogy Lunkányi egy, bár német nevű (Liebenberger), de régen megmagyarosodott kecskeméti szücsmester fia volt. A Budára helyezett egyetemnek első „doktor”-a, s mint legkiválóbb hallgató, egyetemi katedrára volt kiszemelve. Mikor Széchenyi Ferenc az Universitashoz fordult, hogy fia: István mellé nevelőt ajánljanak, Liebenberger Jánost szemelték ki erre a hivatásra. Széchenyi nevelőjét rendkívül szerette és szinte második atyjaként tisztelte, később minden birtoka kezelését rábízta, feltétlen bizalommal volt iránta mindig. A nagytudású és nagyműveltségű férfi — később Liebenbergre rövidítette nevét — mindenkor hasznára volt Széchenyi munkásságának. Sok könyvet olvasott, kivonatolt számára, adatokat keresett, kimutatásokat készített, okos és elfogulatlan kritikájával, hozzászólásaival (pl. az Akadémia tervezetéhez) nagy segítségére volt Széchenyinek. Széchenyi élete folyamán mintegy 900 levelet intézett hozzá. Legnagyobb részük a Lunkányi hagyatékkal az Országos Levéltárba került,²⁷⁹ de mint Tilkovszky Lóránt írja,²⁸⁰ nem sikerült az 1830 előtt írottakra rábukkannia, úgyhogy az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Széchenyi Gyűjteményében levő, Vízota Gyula által készített másolatok, illetve kivonatok alapján ismertette a leveleket.

Liebenberg Széchenyi óhajára Lunkányira magyarosította nevét, és Széchenyi magyar nemességét is szerzett neki, megvásárolván számára 100 000 frt-ért Bihar megyében Lunkaspréi nemesi birtokot. Talán ez az idegen hangzású nemesi előnév vezethetett félre némelyeket, hogy „horvát származású”-nak mondják Lunkányit. Munkássága, Széchenyire gyakorolt hatása még érdekes tanulmányoknak lehetne tárgya.

Széchenyi leveleinek kritikai kiadásán dolgozott az 1940-es években Bártfai Szabó László és Vízota Gyula. Az I. kötetet el is készítették — igen sok újonnan gyűjtött anyaggal bővítve a régiek számát — és az nyomdába is került.²⁸¹ A nyomtatás a háborús viszonyok miatt lassan ment, s mielőtt az elkészült könyv forgalomba került volna, a Franklin nyomda 1944 decemberében mindenestől elpusztult. Csupán Angyal Dávid lektori jelentésének töredéke maradt meg az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Széchenyi Gyűjteményében. Ebből láthatjuk, hogy milyen levelek szerepeltek a kötetben. A II. kötethez előkészített anyag és sok további levélmásolat azonban megmaradt az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Széchenyi gyűjteményében, Vízota Gyula hagyatékában.²⁸² Ez az anyag talán a munka újra megindulásához segítséget nyújthat.

²⁷⁹OL P. szekció 624.

²⁸⁰TILKOVSKY LÓRÁNT: I. m. 92. l.

²⁸¹Lukinich Imre a Magyar Tört. Társ. 1939. évi munkásságáról szóló beszámolójában (Századok, 1940. 25. l.) jelenti ezt. A következő évben bejelentette, hogy az I. kötet sajtó alatt van, s megjelenését az 1941-es évre (Széchenyi születésének 150. évfordulójára) reméli (Századok, 1941. 338. l.). De még 1943-ban is csak arról van szó, hogy a nyomdai nehézségek miatt még mindig nem készült el (Századok, 1943. 267. l.).

²⁸²MTAK Kézirattára Vízota Gyula hagyatéka: sok levél másolata, angol levelek, fordítással együtt stb.

Az eddig mondottakat összefoglalva:

Széchenyi műveinek kéziratai majdnem mind az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Széchenyi Gyűjteményében vannak. Kivéve a következőket:

Hunnia, Garat, Pesti por és sár, melyeknek kéziratai, illetve Széchenyi által javított tisztázatai az OSZK-ba kerültek Török Jánostól. Egyes töredékei e műveknek a Bécsi Állami Levéltárból visszakerült anyaggal az Országos Levéltárban, más töredékek az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Széchenyi Gyűjteményében vannak.

A Garat „Tervezeti töredékei” az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Széchenyi Gyűjteményében, IV. fejezete a Bécsből hazakerült anyaggal az Országos Levéltárban.

A Bécsből visszatért anyagban („Széchenyi Akten”) vannak Széchenyinek Döblingben írt művei, kivéve a Blick. (Ein Blick auf dem anonymen Rückblick — von einem Ungarn.) Széchenyi Béla, a mű kéziratát és az általa készített és Széchenyi által javított tisztázatát kivitte Londonba. Miután itt a tisztázatot Rónay Jácint²⁸³ segítségével nyomdába adta, az eredeti kéziratot, atyjának bölcs elővigyázatból adott parancsára elégette. A nyomtatásnál használt példányt, a kiadást előkészítő, lelkes magyarbarát Stafford marquisenál (később Sutherland hercegné)²⁸⁴ hagyta. Minthogy az iratcsomóra a hercegné ráírta, hogy Széchenyi Béla tulajdona, hagyatékából Széchenyi Béla visszakapta és az Akadémiának ajándékozta.²⁸⁵ A Blick kiadásának és kézírata kalandos útjának történetét Széchenyi Béla meg is írta: „Hogyan született meg a Blick?” címen.²⁸⁶

Széchenyinek igen sok jegyzete maradt ránk, kiadatlan cikkek, tervezett munkák, gondolatok, anyaggyűjtés. Hasonlók az elkobzott iratokkal Bécsből az Országos Levéltárba kerültek, nagyobb részük az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Széchenyi Gyűjteményében van.

²⁸³Rónay Jácint emigráns bencés, egy Smith nevű családnál nevelősködött, innen álnéve: Mr. Smith. — Hagyatékában (Pannonhalmán) megmaradtak a Blick nyomdászamlái. — Közzölte Tolnai Vilmos a Döblingi Irodalmi Hagyaték III. kötetének Függelékében. 910—911. l.

²⁸⁴A marquis-né gondoskodott arról is, hogy a Blick mindenhová eljusson. Ő közvetítette Széchenyi leveleit is III. Napóleonhoz és Palmerstonhoz.

²⁸⁵MTAK Kézirattár, Széchenyi Gyűjtemény.

²⁸⁶Új Magyar Szemle, 1903. 2. sz. 26. l.

Jegyzeteiről Széchenyi 1858-ban így ír Tasner Antalnak,²⁸⁷ hogy Török Jánosnak adja tovább, a „Töredékek” (vagyis a Garat) elé írandó bevezetése számára:

„Szokása volt mindent fölírni . . .” „Nem hinné senki — mennyi jegyzetei, sőt félig kivágott, mint szobornál szokás, munkái vannak —” . . . „A moslékban (így nevezte Széchenyi gyakran jegyzeteit) — ily rubrumokat találunk, s pedig tarka-barkán, minden nyelven, még olyanokon is, melyeket a Gróf alig ismert, mert mint („Tasner”) mondja, az volt szokása véletlenül vagy rendszerint — — mindig olly szóval jelezni pro futuro gondolatát, mely leginkább kitünteté — — érzelmét. Gondolatot könnyű kimondani. Érzelmet nehezebb; — ihletést — inspiratiót, egészen tisztán, lehetetlen.”

Hogy az ilyen jegyzetek alapján Széchenyi hogyan dolgozott, már szóltunk róla.²⁸⁸

Végül meg kell jegyeznünk, hogy az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Széchenyi Gyűjteményében sok Széchenyi-kutatásra vonatkozó kézirat, kép és nyomtatvány is található: így a Széchenyi-ünnepélyekre, szobrait és arcképeire, pesti lakásaira és emléktábláira (melyek majdnem mind elpusztultak) vonatkozóan. 1941-ben, a Széchenyi-évben Veszprém vármegye emléktáblával jelölte meg Széchenyi hűségese munkatársának, Tasner Antalnak szülőházát is Óskün.²⁸⁹

A rendezési munkálatok s a jelen rövid összefoglalás előkészítője akar lenni a későbbi, komolyabb kutatásnak, mely hivatva lesz Széchenyi műveit a mai igényeknek megfelelő, kritikai kiadásban megjelentetni, levelezését sajtó alá rendezni, s a megjelent dokumentumok alapján, minden adat feltárása után, életrajzát megírni.²⁹⁰

²⁸⁷Széchenyi István levele Tasner Antalhoz 1858. jan. 30-án. — Közli: TASNER GÉZA: I. m. 67. l.

²⁸⁸Lásd a jelen tanulmány 36. lapját és a 207. számú jegyzetet.

²⁸⁹Az ünnepélyen az Akadémiát képviselte és beszédet mondott Lukinich Imre.

²⁹⁰Legyen szabad itt az MTAK Kézirattárában levő „Széchenyi István hátrahagyott iratainak története” c. nagyobb terjedelmű gépiratomra utalni, amelyben az érdeklődő sok adatot, lemásolt dokumentumot stb. megtalálhat, amelyek a jelen tanulmány szűkebb keretébe nem fértek bele. Ms. 10.644. sz.

R Ö V I D Í T É S E K

Akad. Ért.	= Akadémiai Értesítő
ItK	= Irodalomtörténeti Közlemények
Lev	= Széchenyi István levelei. I—III. k. Sajtó alá rendezte: Majláth Béla.
MTAK	= Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
OL	= Országos Levéltár
OSZK	= Országos Széchenyi Könyvtár
Tört. Szle	= Történelmi Szemle

The greater and most important part of the posthumous writings of Count István Széchenyi (1791—1860) came into possession of the Library of the Hungarian Academy of Sciences. The Library possesses 21 volumes of Széchenyi's diary which he kept over a period of fifty years, the manuscripts of nearly all of his works (*Hitel—Credit*, *Világ — World*, *Stádium*, and so forth) together with the related notes, records, drafts and the like. In addition the Library owns the majority of his widespread correspondence and also a large number of other documents relating to his many-sided activities.

All these documents are indispensable sources of the history of Hungary, particularly as regards the period 1825—1848. It was at that time (the „Reform Era” as it is called) when Széchenyi not only promoted the transformation of the obsolete political and social structure of Hungary with his writings, but also initiated the setting up of important national institutions, and the establishment or development of several cultural and economic institutions are also connected with his name: the Hungarian Academy of Sciences, National Economic Society, the first permanent bridge between Pest and Buda (the „Chain Bridge”), the large-scale development of Budapest, the Buda tunnel, making the Iron Gates (on the Lower Danube) navigable, the control of the Tisza River, the development of steam navigation and railway transportation, setting up of shipyards, iron-works, and so forth. Since Széchenyi initiated or carried out all these as a private person, a great deal of documents, records, letters and other writings relating to what have been mentioned above, can be found among his posthumous papers.

In his will Széchenyi had bequeathed his papers to his secretary Antal Tasner whose son delivered them to the Academy. Unfortunately the collection of Széchenyi's writings is incomplete since not all of them came into Tasner's possession: a part of them remained in the Sopron and Cenk archives of the Széchenyi family while a lesser part had been sequestered by the Austrian Imperial Police on the occasion of a house-search in Széchenyi's Döbling home in 1860, and were kept in the Vienna State Archives for a long time. At present Széchenyi's writings, as well as the archives of the family are in the National Archives of Hungary.

The Academy organized a museum of Széchenyi's writings, books and material connected with him. The museum was also enriched with material presented to or collected and purchased by the Academy. During the Second World War the museum was destroyed. The writings and books, however, suffered a comparatively small loss. They are now kept by the Library of the Hungarian Academy of Sciences which has published the history of Széchenyi's writings on the occasion of the 175th anniversary of his birth.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. „A nemzet legelső napszámosa”, — kőrajz 1860-ból.
2. Lánchíd-részvény, 1841.
3. Dembinszki Henrik magyar fővezér Clark Ádámhoz intézett parancsa a Lánchíd lebontására. (Mészáros Lázár hadügyminiszter ellenjegyzésével). 1849. júl.
4. Széchenyi országgyűlési beszédének fogalmazványrészlete. Pozsony, 1848. jan. 26.
5. Széchenyi Kossuth Lajoshoz intézett levélfogalmazványa, a költségvetési tervezet ügyében, 1848. jan. 18.
6. Széchenyi „Blick”-je a tiltott könyvek 1863-as jegyzékén.
7. Széchenyi — betegsége és szellemi munkára képtelensége látszatának megőrzésére — mostohafiával, Zichy Geyzával leveleztet. Példa erre
 - a) Eötvös Józsefnek írt, sajátkezűleg javított (Oberdöbling, 1858. aug. 1.)
 - b) Wodianer Mórinak saját átfogalmazásában, de Z. G. nevében (Oberdöbling, 1859. jan. 28.) írt levele.
8. A Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi temetése tárgyában tagjaihoz intézett körlevele, 1860. ápr. 9.
9. Meghívó a Magyar Tudományos Akadémia „Alkotójának” gyászistentiszteletére.

ΚΕΡΕΚ

No. 100

Herrn Mark Graf Ingenieur Sr. in Kothers Kellnerlein

Grünzinger Post d. Jule 1849

Es haben die Lesebücher in
bilden Abtungen zu lesen, zu lesen
sind, bin ich gewiss, dass sie zu
spielen, falls sie zu lesen.

Deurunt Dombin.

PS d=

Litten i. h. h. h. h. h.
M. J. J. J. J. J.
d. d. d. d. d.

Januar 26

1858.

Donny

Frühlingstagen

He die meißner
Lithographie
Organien
Klein, altes
mit meißner
Bismarck, Lissan

Die meißner
Lithographie
Organien
Klein, altes
mit meißner
Bismarck, Lissan

[meißner]

[meißner]

[meißner]

He die meißner
Lithographie
Organien
Klein, altes
mit meißner
Bismarck, Lissan

He die meißner
Lithographie
Organien
Klein, altes
mit meißner
Bismarck, Lissan

He die meißner
Lithographie
Organien
Klein, altes
mit meißner
Bismarck, Lissan

He die meißner
Lithographie
Organien
Klein, altes
mit meißner
Bismarck, Lissan

He die meißner
Lithographie
Organien
Klein, altes
mit meißner
Bismarck, Lissan

MAST
TODMAN
BRADEN
KONTIN

1164

A. Klein

ausgeführt - 1. Juni

18. 8. 18

Leid.

Calypso
rege

1. Juni 1883
Ihre Majestät Kaiserin Elisabeth
I. von Österreich
in Wien
zu
Ihre Majestät Kaiserin Elisabeth
I. von Österreich
in Wien
zu
Ihre Majestät Kaiserin Elisabeth
I. von Österreich
in Wien
zu

ganzes Budget
der Kaiserin Elisabeth
I. von Österreich
in Wien
zu
Ihre Majestät Kaiserin Elisabeth
I. von Österreich
in Wien
zu
Ihre Majestät Kaiserin Elisabeth
I. von Österreich
in Wien
zu

et. 1883

1. 1. 1883
Kaiserin Elisabeth
I. von Österreich
in Wien
zu

1. 1. 1883
Kaiserin Elisabeth
I. von Österreich
in Wien
zu
Ihre Majestät Kaiserin Elisabeth
I. von Österreich
in Wien
zu
Ihre Majestät Kaiserin Elisabeth
I. von Österreich
in Wien
zu
Ihre Majestät Kaiserin Elisabeth
I. von Österreich
in Wien
zu

A tiltott könyvek jegyzéke 1863-ból.

20. 14. 1.

A könyv címe, a kiadó és szerző neve :	Tartalma, mely miatt tiltottnak nyilvánították :
La justice en Autriche. Mémoires de A. Snider. Paris, chez E. Dentu, 1860.	A felsőleges uralkodó ház tagjainak sértése és közszendháborítás (kat. b. k. 340 és 341 §§.) 1861. November 8-ki hirdetvény I. cz. 1. pontja.
François-Joseph empereur d'Autriche peut-il être couronné roi de Hongrie? par J. Ludwig. Paris, A. Bohé. Bruxelles, A. Lacroix, van Meenen et Comp. 1861.	Közszendháborítás (kat. b. k. 341 §.) 1861. Nov. 8-ki hirdetvény I. cz. 1. pontja.
L'Autriche et la diète de Hongrie. Contenant l'adresse de M. Deak par J. Ludwig. Bruxelles et Leipzig, A. Lacroix, Neumann, Neuberger et Comp. Paris, E. Jung-Trentel, 1861.	Ugyanaz.
Rückblick auf den österreichischen „Rückblick“ von einem Ungarn. London 1859.	Felségárulás és a felsőleges uralkodó ház tagjainak sértése (kat. b. k. 339 és 340 §§.) 1861. November 8-ki hirdetvény I. cz. 1. pontja.
Mysterien des Vatikans, oder die geheimen und offenen Sünden des Papstthums. Zeit- und Geschichtsbilder von Theodor Griesinger. Stuttgart bei Gebr. Mäntler (A. Kröner) 1861. Erste bis dritte Lieferung.	A kath. egyháznak becsúszása.
Hangok a multból. A magyar nemzet nagy napjainak emlékéül. Összezsűrt és kiadta két magyar honfi. 2. kiadás. Lipse. Mieler, J. G. Buda. Nagel és Wlischán, 1862.	Felségárulás, a felsőleges uralkodó ház tagjainak sértése és közszendháborítás (kat. b. k. 334, 340 és 341 §§.) 1861. November 8-ki hirdetvény I. cz. 1. pontja.
Quint on double. Ein historischer Miniatur-Roman von Emil Mario Vacano. Berlin. Ed. Bloch (L. Lasser).	A felsőleges uralkodó ház tagjainak sértése (kat. b. k. 340 §.) 1861. évi November 8-ki hirdetvény I. cz. 1. pontja.

Kelt Buda július 10-én 1863.

1410 b)

Melldingos Pálo, kirallt karati.

Pán letvós
Jozef
Augustus 1^{en}
1858

Levél atyám J. L. T. föjddom egy idő
óta nagyon szenved szédülésben, egy nagy
sokszor nem ismét sem nem olvashat, és akkép
engem hívott meg ^{ti} megkérnem: mit lehet
nek néhány sorral tudt^{unkra} adni, a ma
gyar Academia sorsa évan e döntve
már, és miképp?

Szíves sorait kegyelkedgyen Ma
Ugyanezen levél atyámhoz intézni
Oberdöbling 168.

Vegye ez alkalommal levél
karati rokonságvü érsekmim legőssin
tebb kifejtését, mellyel együtt
Lorfi
M. Gy. L. L. J.

Közlött.

A Magyar Akadémia első Alapszíja, Graf Székelyi István,
 tegnap, ápril 8. meghaltán, illő hogy az Akadémia a regg
 ember elbékentetésénél képviseletre legyen.

Az Előző Úrunk sírjára s az ide rövidsége miatt más
 nem tartozhatván, kérszék a tagok, kithez ez is jár, hogy
 holnap, ápril 10., 10 órákor egy mind tanácskozásra és
 egyben az akadémián hivatalban megjeleni fűvészkész.

Bud, ápril 9. 1860.

Lettam

Pökrösi György

Főhivatalnok

Székely István

Lengyel György

Csongoró István

Székely István

Arany

Nagy István

Nagy István

Balogh István

Kovács György

Léner István

Kovács István

Péteri István

Deák Ferencz igazgató

Gy. András.

Jelky István

Füredi István

Péteri István

Kovács István

Flóry István

Székely István

Farkas István

Katona István

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
HÍRLEVÉL

1

44

ALKOTÓJA

S NÉHAI M. ELNÖKE, IGAZGATÓ ÉS TISZTELETI TAGJA

NAGYMÉLTÓSÁGÚ

SÁRVÁRI-FELSŐVIDÉKI

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÚR

felett

gyász-istenítiszteletét a Pest-belvárosi nagytemplomban, folyó áprilhó 30-dikán, d. e. 10 órakor tartja, melyre úgy az akadémia minden rendű tagjai, mint általában a nagy Elhúnytnak minden hazafiúi tisztelői hivatalosak.

Költ Pesten, apríl hó 25. 1860.

AZ IGAZGATÓ TANÁCS RENDELETÉBŐL.

Post Office Station, Denver, Colorado

FUDOMÁNYOS
AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM

BEVEZETÉS	3
I. AZ IRATOK TÖRTÉNETE SZÉCHENYI ISTVÁN ÉLETÉBEN	6
Széchenyi végrendelete (6) — Tasner Antal (8) — Széchenyi Döblingben (10) — Családi levéltár (11) — Házkutatás (13) — Mit foglalt le a rendőrség? (15) — Széchenyi halála (16) — Az elkobzott iratok (16)	
II. AZ IRATOK SORSA SZÉCHENYI HALÁLA UTÁN	20
A naplók (20) — A többi irat (21) — A Paur Iván-féle rendezés (21) — Török János kiadványai (23) — Tasner terve Széchenyi műveinek kiadására (24) — Tasner halála és az iratok sorsa (26) — A Széchenyi-életrajz (27) — Tasner Antal végrendelete (28)	
III. A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS A SZÉCHENYI-HAGYATEK	29
Az iratok átadása (31) — Az iratok rendezése (33) — Az iratok szétosztása (34) — Széchenyi műveinek kiadása és az életrajzpályázat (35) — Széchenyi iratai más gyűjteményekben (38)	
IV. AZ AKADÉMIA SZÉCHENYI MŰZEUMA	41
V. A SZÉCHENYI-GYŰJTEMÉNY A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN	45
Háborús károk (45) — Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárába való elhelyezés (46) — A jelenlegi rendezés (48)	
ÖSSZEFOGLALÁS HELYETT	52
Rövidítések	54
The history of István Széchenyi' s posthumous writings	55
Képek jegyzéke	57
Képek	59

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVTÁRÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

1. Haraszthy Gyula: *A 130 éves Akadémiai Könyvtár*. Bp. 1956.
2. Berlász Jenő—Szakmáryné Németh Mária: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának múltja és jelene*. Bp. 1956.
3. Csapodi Csaba: *A legrégibb magyar könyvtár belső rendje*. Bp. 1957.
4. Berlász Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása*. Bp. 1957.
5. Haraszthy Gyula: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései*. Bp. 1958.
6. Gergely Pál: *Arany János és az Akadémia Könyvtára*. Bp. 1958.
7. Moravek Endre: *Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen*. Wien, 1957.
8. Szakmáryné Németh Mária: *Az Akadémiai Könyvtár, mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója*. Bp. 1958.
9. Gergely Pál: *Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirattárában*. Bp. 1958.
10. Csapodi Csaba: *Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1958.
11. Moravek Endre: *Kiadványtipusok a katalogizálás szempontjából*. Bp. 1958.
12. Szakmáryné Németh Mária: *A központi folyóiratcímjegyzék kérdései*. Bp. 1959.
13. Csaba Csapodi: *L'avenir des périodiques scientifiques*. La Haye, 1958.
14. F. Csanak Dóra: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig*. Bp. 1959.
15. Moravek Endre—Weger Imre: *Magyar könyvészeti kifejezések kis orosz szótára*. Bp. 1959.
16. Csaba Csapodi: *Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek*. Wien, 1959.
17. Csapodi Csaba: *A proveniencia elve a könyvtárban*. Bp. 1959.
18. Rásonyi László: *Stein Aurél és hagyatéka*. Bp. 1960.
19. Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Bp. 1960.
20. Rózsa György: *A magyar tarsadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban. — Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'UNESCO*. Bp. 1960.
21. Gergely Pál: *Pápai Párizs-album a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1961.
22. Gergely Pál: *Bartók Béla ismeretlen levelei a Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1961.
23. Sarlóska Vince Ernő: *Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok*. Bp. 1961.
24. Csapodi Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* Bp. 1961.
25. Moravek Endre—Weger Imre: *Abbreviaturae Cyrillicae*. Bp. 1961.
26. Rásonyi László: *A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai*. Bp. 1962.
27. Tókécs László: *Az Akadémiai Könyvtár mikrokönyvgyűjteménye és fotolaboratóriuma*. Bp. 1962.
28. Fráter Jánosné: *„Nemzeti részvét emelte.” 100 évvel ezelőtt kezdték építeni az Akadémia palotáját*. Bp. 1962.
29. Büky Béla: *Székely Bertalan hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1962.

30. Moravek Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars 2. Instituta scientifica.* Bp. 1962.
31. Méreiné Juhász Margit: *Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban.* Bp. 1963.
32. Rózsa György: *The documentation of science organization as an emerging new branch of scientific information.* Bp. 1962.
33. Gergely Pál—Molnár Zoltán: *Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány repertórium. 1840—1960.* Bp. 1962.
34. Csapodi Csaba: *Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye?* Bp. 1963.
35. Tőkés László: *A mikrokártya és a kutatók.* Bp. 1963.
36. Büky Béla—Csengeryné Nagy Zsuzsa: *Székely Bertalan illusztrációi egy tervezett Petőfi-életrajzhoz.* Bp. 1963.
37. Gergely Pál: *Az Akadémia szerepe a pesti Nemzeti Színház létrehozásában.* Bp. 1963.
38. Moravek Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars 3. Instituta paedagogica.* Bp. 1963.
39. Josef György: *Die Goethe-Sammlung Balthasar Elischers in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.* Bp. 1963.
40. Rózsa György: *Résztételünk és lehetőségek a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációban.* Bp. 1964.
41. Csapodi Csaba: *Beatrix királyné könyvtára.* Bp. 1964.
42. Rózsa György: *Hagyomány és korszerűség: az Akadémiai Könyvtár távlati fejlesztéséről.* Bp. 1964.
43. Büky Béla: *A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témaelemzési statisztikák készítése és alkalmazása.* Bp. 1964.
44. Csapodi Csaba: *Conservation of the Manuscript and Old Book Collections at the Library of the Hungarian Academy of Sciences: methods and results (1949—1964.) — Állományvédelmi módszerek és eredmények az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában és Régi-könyv Gyűjteményében (1949—1964).* Bp. 1965.
45. Fráter Jánosné: *Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből (1865—1875).* Bp. 1965.
46. Moravek Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars 1. Instituta rerum publicarum.* Bp. 1965.
47. Moravek Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars 7. Instituta communicationis.* Bp. 1966.
48. Györgyi Sáfrán: *Lettres de Romain Rolland à Marianne Czeke dans la Bibliothèque de l'Académie des Sciences de Hongrie. — Romain Rolland levelei Czeke Mariennehoz a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában.* Bp. 1966.
49. Moravek Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars 4. Religio.* Bp. 1966.
50. Rózsa György: *140 éves a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. — 140 years of the Library of the Hungarian Academy of Sciences.* (Előkészületben.)
51. Simon Mária Anna: *A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeti könyvtári hálózata.* Bp. 1966.
52. Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése (1854—1949).* Bp. 1966.
53. Csapodi Csaba: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymtatvány-gyűjteménye.* Bp. 1967.
54. H. Boros Vilma: *Széchenyi István hátrahagyott iratainak története.* Bp. 1967.

Alak B/5 -- Terjedelem 4,5 A/5
Megjelenés 1967 -- Példányszám 1000
Felelős kiadó: az MTA Könyvtárának igazgatója
Bp. V., Roosevelt tér 9.
67. 4374 Bács-Kiskun megyei Nyomda Vállalat, Kecskemét